

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

**Η πορεία του Δημοσθένη ως πολιτικού μέσα από τους
συμβουλευτικούς του λόγους.**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Κληροπούλου Άννας

Διπλωματούχου Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων,
1999

Επιβλέπων Καθηγητής : Βολονάκη Ελένη, επίκουρη καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου

Συνεπιβλέπον/οντες : Μαρκαντωνάτος Ανδρέας, αναπληρωτής καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Ευσταθίου Αθανάσιος, αναπληρωτής καθηγητής,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Καλαμάτα, 1/12/2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η φύση της ρητορικής, τα χαρακτηριστικά των συμβουλευτικών λόγων και το ύφος του ρήτορα κατά τον Αριστοτέλη.....4

2. Ο Δημοσθένης
 - α. Ο βίος του.....7

 - β. Η εποχή του Δημοσθένη.....10

 - γ. Η πορεία του Δημοσθένη στον πολιτικό στίβο. Η εξέλιξη και μεταβολή της πολιτικής του ιδεολογίας.....18

 - δ. Ο ρήτορας Δημοσθένης και η εξέλιξη της ρητορικής του τέχνης μέσα από τους συμβουλευτικούς του λόγους – ύφος ρήτορα.....26

II. Οι λόγοι «Περί τῶν Συμμοριῶν», «Κατά Φιλίππου Α΄» και «Κατά Φιλίππου Γ΄».....32

1. «Περί τῶν Συμμοριῶν»
 - α. Ιστορικό πλαίσιο του λόγου.....33
 - β. Περιεχόμενο.....35
 - γ. Ανάλυση.....37
 - δ. Συμπέρασμα.....53

2. «Κατά Φιλίππου Α΄»	
α. Ιστορικό πλαίσιο του λόγου.....	56
β. Περιεχόμενο.....	58
γ. Ανάλυση.....	61
δ. Συμπέρασμα.....	91
3. «Κατά Φιλίππου Γ΄»	
α. Ιστορικό πλαίσιο του λόγου.....	93
β. Περιεχόμενο.....	94
γ. Ανάλυση.....	97
δ. Συμπέρασμα.....	121
III. Γενικό συμπέρασμα.....	123

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η φύση της ρητορικής, τα χαρακτηριστικά των συμβουλευτικών λόγων και το ύφος του ρήτορα κατά τον Δημοσθένη.

Η ρητορική τέχνη αποτέλεσε ίδιον φαινόμενο της δημοκρατικής Αθήνας. Η αθηναϊκή ρητορική πρακτική αναπτυσσόταν υπό ποικίλες συνθήκες και εν πρώτοις στο δικαστήριο και στον πολιτικό χώρο. Χωρίς αμφιβολία οι θεσμοί της Αθήνας ανέδειξαν τη ρητορική δραστηριότητα η οποία ήταν καθημερινή, δεδομένης της συχνότητας που συνήρχοντο οι συνελεύσεις και τα δικαστήρια, και εκτυλισσόμενη εμπρός σε ευρύ κοινό. Για τα μέλη του ακροατηρίου η παρουσία και η παρακολούθηση ήταν μια σοβαρή δραστηριότητα, περιβεβλημένη με θρησκευτικές τελετουργίες και καταφανώς ουσιαστική για τη λειτουργία της πόλης. Για τους ρήτορες το «πειθείν» αποτελούσε επιβεβλημένη αναγκαιότητα είτε στο δικαστήριο είτε στην Εκκλησία είτε σε μια δημόσια συνάθροιση προκειμένου, για παράδειγμα, να αποτίσουν φόρο τιμής στους πεσόντες μαχών.¹

Βάσει των παραπάνω γίνεται κατανοητό γιατί αρχικά κατά τον 5^ο αιώνα ξεκίνησαν οι προσπάθειες να τεθούν οι θεωρητικές βάσεις στη ρητορική πρακτική. Ο Αριστοτέλης κατά τον 4^ο πια αιώνα, δεν υπήρξε ο πρώτος θεωρητικός της, υπήρξε όμως ο πρώτος δημιουργός μιας ολοκληρωμένης θεωρίας της τέχνης του λόγου. Στο έργο του *Ρητορική*, το οποίο έφτασε στις μέρες μας σε τρία βιβλία, αναπτύσσει την τέχνη της ρητορικής σε όλο της το εύρος.

Ποια είναι λοιπόν η φύση της ρητορικής, ποιά τα χαρακτηριστικά του συμβουλευτικού λόγου που θα μας απασχολήσει σ' αυτήν τη μελέτη και ποιο το πρέπον ύφος του ρήτορα; Κατά τον Αριστοτέλη και έτσι όπως παρουσιάζεται στο Α' βιβλίο της *Ρητορικής* του, η ρητορική είναι αντίστοιχη της «διαλεκτικής». Και οι δύο δεν ανήκουν στο χώρο των επιστημών αλλά αποτελούν «δύναμι» δηλαδή ικανότητα, είδος τέχνης. Κατά συνέπεια όλοι οι άνθρωποι μπορούν να τη γνωρίσουν, άλλοι από τύχη, «οί δὲ διὰ συνήθειαν ἀπὸ ἕξεως»(1354a 7).

«... ἔστω δὴ ἡ ρητορικὴ δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρησαὶ τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν», και «ἡ δὲ ῥητορικὴ περὶ τοῦ δοθέντος ὡς εἰπεῖν δοκεῖ δύνασθαι θεωρεῖν τὸ πιθανόν».

¹ Pernot,2005, 54-55

Ρητορική λοιπόν είναι η ικανότητα θεωρήσεως του «πιθανού», η δυνατότητα γνώσεως του πιστευτού, εκείνου που πείθει. Άρα ο ρήτορας πρέπει να αποβλέπει στην πειστική αποτελεσματικότητα του λόγου του. Τα μέσα παραγωγής της ρητορικής πίστης, σύμφωνα πάντα με τον Αριστοτέλη, είναι άτεχνα (μαρτυρίες, συμφωνίες κ.α.) και έντεχνα. Οι έντεχνες πίστεις είναι τριών ειδών:

« αἱ μὲν γὰρ εἰσὶν ἐν τῷ ἥθει τοῦ λέγοντος, αἱ δὲ ἐν τῷ τὸν

ἄκροατὴν διαθεῖναι πως, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ διὰ τοῦ

δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι»(1356a2-4). Άρα θα λέγαμε ηθικές, ψυχολογικές και

λογικές. Συνεπώς, βάσει αυτών, ο ρήτορας πρέπει να είναι άνθρωπος ικανός να κάνει συλλογισμούς, να διερευνά τα ανθρώπινα ήθη άλλα και πάθη. Οι μέθοδοι που πρέπει να χρησιμοποιεί είναι η επαγωγή και ο συλλογισμός ή με άλλα λόγια όσον αφορά στη ρητορική πρακτική το ενθύμημα και το παράδειγμα.

Στη συνέχεια, ο Αριστοτέλης, διαιρεί τους ρητορικούς λόγους σε τρία είδη *« τοσοῦτοι γὰρ καὶ οἱ ἄκροαταὶ τῶν λόγων ὑπάρχουσιν ὄντες»*(1358a36), τους συμβουλευτικούς, τους δικανικούς και τους επιδεικτικούς.

Οι συμβουλευτικοί λόγοι είναι λόγοι πολιτικοί. Το περιεχόμενό τους είναι άλλοτε η προτροπή και άλλοτε η αποτροπή, ενώ ο χρόνος στον οποίο αναφέρονται είναι ο μέλλοντας. Σκοπός (τέλος) του ρήτορα είναι το *«συμφέρον»* και το *«βλαβερόν»*(1358b21-26), καθώς οτιδήποτε συνιστά *«αγαθόν»* και εξ ορισμού *«συμφέρον»* χρησιμοποιείται ως προτρεπτικό υλικό, ενώ οτιδήποτε κρίνεται ως *«βλαβερόν»* και επιζήμιο για την πόλη, ως αποτρεπτικό. Έτσι το αντιθετικό ζεύγος του *συμφέροντος-βλαβερού* προμηθεύει το υλικό για τα *προτρέποντα-αποτρέποντα*, τα οποία συνιστούν και τα μέσα για τον τελικό σκοπό του συμβουλευτικού είδους².

Τα θέματα μιας δημόσιας συζήτησης είναι πέντε: *«ταυτα δ' ἐστὶν περὶ τε πόρων, καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἔτι δὲ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας, καὶ*

τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων, καὶ νομοθεσίας»(1359b 21-22). Προκειμένου για τα έσοδα, ο ρήτορας θα πρέπει να γνωρίζει το είδος και το μέγεθος των προσόδων της πόλης καθώς και τις δαπάνες της προκειμένου να συμβουλευσει κατάλληλα τους πολίτες. Σχετικά με τον πόλεμο και την ειρήνη, ο ρήτορας πρέπει να ξέρει πόση είναι η δύναμη της χώρας και πόση μπορεί να προστεθεί. Τα ζητήματα των γειτονικών χωρών που

² Γιατρομανωλάκη, 2001, 14

επηρεάζουν την πόλη και γενικά τις δυνάμεις των αντιπάλων και το πολεμικό παρελθόν καθώς όμοιες αιτίες γεννούν όμοια αποτελέσματα (1359b33-1360a5). Όσον αφορά στην περιφρούρηση της χώρας, πρέπει να έχει γνώση του τρόπου, του είδους και των τόπων περιφρούρησης, ενώ σχετικά με τα τρόφιμα, τα είδη κατανάλωσης καθώς και τις εισαγωγές και εξαγωγές. Τέλος, επειδή η πολιτική ρητορική αντλεί τα επιχειρήματά της και από τα διάφορα είδη πολιτευμάτων, τα έθιμα και τους νόμους, ο πολιτικός ρήτορας πρέπει να γνωρίζει τι εξασφαλίζει τη σωτηρία της πόλης.

Στο τρίτο βιβλίο της Ρητορικής του, ο Αριστοτέλης, ερευνά τη μορφή ενός ρητορικού λόγου, δηλαδή την έκφραση, το λεκτικό (ύφος), την απαγγελία (υποκριτική) και τέλος τη διάταξή του.

Η πειστική ικανότητα του λόγου δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την επιχειρηματολογία (*ἄ δεῖ λέγειν*), αλλά και από τη σωστή διατύπωση (*ὡς δεῖ εἰπεῖν*), καθώς έτσι θα φανεί ότι ο λόγος έχει κάποια ποιότητα.

Η υποκριτική έχει να κάνει με τη φωνή *«πῶς αὐτῇ δεῖ χρῆσθαι»*, και σε αυτήν την περίπτωση τρία είναι τα στοιχεία που ενδιαφέρουν το ρήτορα, το μέγεθος η αρμονία και ο ρυθμός. Η φωνή πρέπει να είναι ποιοτικά και ποσοτικά ανάλογη με το εκφραζόμενο *«πάθος»*. Άλλωστε και στην πολιτική όπως και στο θέατρο υπερισχύουν *«δια τὴν τοῦ ἀκροατοῦ μοχθηρίαν»*, εκείνοι που υποκρίνονται καλύτερα. Αρετή του ύφους αποτελεί η σαφήνεια η οποία εξασφαλίζεται μέσω της κυριολεξίας, της οικείας ορολογίας και της μεταφοράς, ενώ καλό είναι να γίνεται χρήση επιθέτων και παρομοιώσεων έχοντας όμως πάντα ως στόχο το μέτρο.

Βασικό στοιχείο του καλού ύφους είναι το *«ἔλληνίζειν»*, δηλαδή το να μιλάει ο ρήτορας σωστά ελληνικά και αυτό θα το εξασφαλίσει με την καλή χρήση συνδέσμων, τη χρήση ειδικών και όχι γενικών όρων, τη σαφήνεια στα λεγόμενά του και γενικά με το να έχει ένα κείμενο ευανάγνωστο και *«εὐφραστον»*. Τέλος, για τον Αριστοτέλη, προτιμητέα είναι η *«κατεστραμμένη λέξις»* από την *«εἶρομένην»*, καθώς η πρώτη εξασφαλίζει μέγεθος ευσύνοπτο και ύφος *«ἠδύ»* και *«εὐμαθές»*.

Όλα όσα προαναφέρθηκαν αποτελούν μια γενικότατη θεώρηση του έργου του Αριστοτέλη, ωστόσο αποτελούν μια βάση για να εισαχθούμε στο κύριο μέρος αυτής της εργασίας και κυρίως, ύστερα από την ανάλυση των λόγων του Δημοσθένη, η αιτία για να

κατανοήσουμε γιατί οι πρόγονοί μας δεν τον αποκαλούσαν με το όνομά του αλλά παρά μόνο με το προσωνύμιο *ο Ρήτορας*.

2. Ο Δημοσθένης

α. Ο βίος του

« *Ο Δημοσθένης είναι ο πρώτος άνθρωπος από καταβολής κόσμου που έχουμε για τη νεότητά του κάπως πιο εξακριβωμένες πληροφορίες. Τούτο κατά πρώτο λόγο οφείλεται στο ότι έζησε σε μια εποχή όπου το ανθρώπινο πνεύμα – ή σωστότερα το ελληνικό πνεύμα – αρχίζει για πρώτη φορά να ενδιαφέρεται για την εξέλιξη και τη σταδιοδρομία σημαντικών ατόμων και συνειδητά συλλέγει υλικό γι' αυτόν το σκοπό. Ένας δεύτερος σημαντικότερος λόγος είναι η ευτυχής για μας σύμπτωση πως ο Δημοσθένης αμέσως μετά την ενηλικίωσή του χρειάστηκε να εμφανιστεί στο δικαστήριο για να καταγγείλει τους κηδεμόνες του [...]* Με την ευκαιρία αυτή έπρεπε να περιγράψει διεξοδικά τις θλιβερές οικογενειακές και περιουσιακές του υποθέσεις. Και έτσι συναντούμε στον Δημοσθένη μια ανεκτίμητη εξαίρεση, που είναι σπάνια ακόμη και στα τελευταία χρόνια της αρχαιότητας: επιτέλους γνωρίζουμε έναν αρχαίο άνθρωπο, όχι πια μόνο σαν έναν ενσαρκωμένο κανόνα αρετής, που περιδιαβάει μέσα στην εξιδανικευμένη παρουσία μιας σχολικής βιογραφίας, φτωχής σε πραγματικά στοιχεία και γραμμένης αρκετούς αιώνες αργότερα. Τώρα μπορούμε να κοιτάζουμε βαθιά μέσα στο πραγματικό περιβάλλον του και στον αγώνα ζωής που κάνει με όλες τις ανθρώπινες αδυναμίες του»³.

Ο Δημοσθένης, γιός πλούσιου Αθηναίου με το ίδιο όνομα, γεννήθηκε το 384 π. Χ. στην Παιανία της Αττικής. Μητέρα του η ελληνοσκύθισσα Κλεοβούλη, γεγονός για το οποίο τον λειδορούσαν οι αντίπαλοί του. Στα επτά του χρόνια πέθανε ο πατέρας του, αφήνοντάς του μια τεράστια περιουσία, σύμφωνα με τον Πλούταρχο η συνολική αποτίμησή της ήταν κατά τι λιγότερη των δεκαπέντε ταλάντων (*Πλούταρχος, Βίοι, 3*). Την κηδεμονία του ανέλαβαν οι Άφοβος, Δημοφώντας και Θηριππίδης, οι οποίοι αποδείχθηκαν ανάξιοι της εμπιστοσύνης του πατέρα του, ανίκανοι και ανέντιμοι διαχειριστές της περιουσίας του. Καταχράστηκαν το μεγαλύτερο μέρος της κληρονομιάς, με αποτέλεσμα να του αποδώσουν κατά την ενηλικίωσή του εβδομήντα μόνο μνές,

³ Jeager, 1979, 38

δηλαδή λίγο παραπάνω από ένα τάλαντο. Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια ο Δημοσθένης, το 364 π. Χ., να ξεκινήσει μια σειρά δικαστικών αγώνων κατά των πρότερων κηδεμόνων του (3 λόγοι *Κατά Αφόβου*, 2 λόγοι *Προς Ονήτορα*), γεγονός που τον οδήγησε στην εκτενέστατη μελέτη της ρητορικής τέχνης, αλλά και στη μαθητεία του κοντά στον έμπειρο λογογράφο της εποχής του, Ισαίο.⁴ Οι δίκες που αναγκάστηκε ο Δημοσθένης να διεξαγάγει εναντίον τους, ήταν αυτές που του έδωσαν το βάπτισμα του πυρός στο πεδίο της ρητορικής τέχνης. Η επιτυχία του σ' αυτές τις δίκες τον εμπύχωσε ώστε να συνεχίσει την ενασχόλησή του με τη ρητορική τέχνη, ενώ παράλληλα αγωνίζεται να υπερνικήσει τα φυσικά ελαττώματά του ασκώντας την ορθοφωνία του, τη φωνή του και την ηθοποιία του. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, διόρθωσε το τραύλισμά του βάζοντας στο στόμα του χαλίκια κι απαγγέλλοντας ταυτόχρονα περικοπές από λόγους, τη φωνή του τρέχοντας σε ανηφορίες και μιλώντας δυνατά και την ηθοποιία του με το να στέκεται μπροστά στον καθρέφτη ενώ μελετούσε(*Πλούταρχος, Βίοι, 11*). Η τέχνη που έδειξε για τη δική του υπόθεση, τον έθεσε στη διάθεση άλλων σαν λογογράφο με αμοιβή⁵, ενώ παράλληλα δίδασκε ιδιωτικά σε νέους την τέχνη του λόγου.

Αρχικά έγινε γνωστός για τις επιτυχίες του στα δικαστήρια και στη συνέχεια εξελίχθηκε σ' έναν ηγετικό ομιλητή στη δημοκρατική συνέλευση του λαού. Στην αρχή της σταδιοδρομίας του, υποστηρικτής της πολιτικής του συντηρητικού ηγέτη Ευβούλου, στα μέσα της, εκδήλωσε μεγάλη ανησυχία για την αύξηση της δύναμης της Μακεδονίας και προσπάθησε να διεγείρει τους συμπολίτες του σε δράση εναντίον του Φιλίππου, με μια σειρά σπουδαίων λόγων, χωρίς όμως εν τέλει να πετύχει τη διάσωση της πόλης του⁶. Το τέλος της ζωής του σκιάζεται από κατηγορίες ότι δωροδοκήθηκε από τον Άρπαλο, φυγάδα θησαυροφύλακα του Αλέξανδρου. Καταδικάστηκε σε βαρύ πρόστιμο, επειδή όμως αδυνατούσε να το πληρώσει κατέληξε στην εξορία. Μετά το θάνατο του Αλέξανδρου ανακλήθηκε στην Αθήνα, όμως μετά την ήττα των Αθηναίων από τον Αντίπατρο, καταδικάστηκε σε θάνατο, δραπετεύσε στο νησί της Καλαυρείας (Πόρος) όπου και αυτοκτόνησε πίνοντας το δηλητήριο που πάντα είχε κρυμμένο στην πένα του⁷.

⁴ Edwards M., 2002, 55

⁵ Gagarin, M., 2003, 3

⁶ Sealey, 1993, 5-6

⁷ Kennedy, 2005, 112

Το σύνολο των έργων που αποδίδονται στο Δημοσθένη περιλαμβάνει, εξήντα ένα⁸ λόγους, συμβουλευτικούς, δημόσιους δικανικούς, ιδιωτικούς δικανικούς, τον Επιτάφιο λόγο, μια ερωτική πραγματεία, μια συλλογή προοιμίων και μερικές επιστολές. Από αυτά γνήσια θεωρούνται σαράντα ένας λόγοι, τα προοίμια και μερικές επιστολές. Σύμφωνα με τον Milns⁹, από τους δεκαεπτά συμβουλευτικούς λόγους και δημηγορίες που έχουν γίνει γνωστοί σε εμάς, ο *Δ΄ Φιλιππικός*, η *Προς τον Φίλιππον* επιστολή και ο *Περί Συντάξεως*, είναι νόθοι λόγοι και δημιουργήματα μεταγενέστερων πλαστογράφων, οι οποίοι έχουν ενσωματώσει αυθεντικό υλικό από τους λόγους του Δημοσθένη προκειμένου να τους προσδώσουν αυθεντικότητα. Από την άλλη οι *Περί Αλονήσου* και *Περί των προς Αλέξανδρον Συνθηκών*, είναι αυθεντικοί πολιτικοί, αλλά έχουν λανθασμένα καταλογιστεί στον Δημοσθένη, με τον πρώτο να ανήκει πιθανότατα στον αντιμακεδόνα Ηγήσιππο και τον δεύτερο στον Ηγήσιππο ή τον Υπερείδη, τον επικεφαλής της πιο ριζοσπαστικής αντιμακεδονικής παράταξης στην Αθήνα μετά την ήττα της Χαιρώνειας. Ο Δημοσθένης υπήρξε ο πρώτος ρήτορας που δημοσίευσε συμβουλευτικούς λόγους.

⁸ Gagarin, M., 2003, 5

⁹ Milns, 2000, 205

β. Η εποχή του Δημοσθένη

Ο ρήτορας και πολιτικός στον οποίο αφιερώνεται η συγκεκριμένη εργασία δεν ανήκει σ' εκείνες τις μορφές της ιστορίας που εξακολουθούν μέχρι σήμερα να παραμένουν ακλόνητες αξίες στην εκτίμηση του επιστημονικού κόσμου. Πολλοί από τους αρχαίους αλλά και σύγχρονους μελετητές του υπήρξαν «πολέμιοι» και άλλοι τόσοι υπερασπιστές του. Προκειμένου όμως, να αποτιμηθεί το έργο και η πολιτική στάση του Δημοσθένη, βασική προϋπόθεση αποτελεί η διασύνδεσή τους με τις συνθήκες, πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές που επικρατούσαν στην εποχή του. Άλλωστε, κανόνα απαρέγκλιτο αποτελεί το γεγονός ότι οι πολιτικοί λόγοι είναι πάντα στενά συνδεδεμένοι με τις συγκεκριμένες περιστάσεις όπου εκφωνήθηκαν. Πρέπει, λοιπόν και εδώ «ο αναγνώστης που θέλει να νοιώσει το κάλλος και τη δύναμη των δημηγοριών του Δημοσθένη να μπορεί να εμβαπτισθεί ολόκληρος στο κλίμα εκείνης της εποχής. Πρέπει να τις νοιώσει, όπως θα τις ένοιωθε αν ήταν Αθηναίος πολίτης του 350 ή του 354πΧ, που πρωί- πρωί ξεκινά για την Πνύκα, εκεί που θα συνέρχονταν η εκκλησία του δήμου και όπου, σε μιά κρίσιμη ώρα, πάει ν' ακούσει τους ρήτορες της ημέρας, τον Εύβουλο, τον Φωκίωνα τον Υπερείδη, τον Αισχίνη, προ παντός τον Δημοσθένη, που θα ξεσπαθώσει εναντίον του Φιλίππου».¹⁰ Για το λόγο αυτό θεωρείται αναγκαία η ιστορική αναδρομή, που θα μας θυμίσει όχι μόνο τα γεγονότα των ετών κατά τα οποία έδρασε ο Δημοσθένης, αλλά και τους ανθρώπους που βρέθηκαν στο προσκήνιο και τους θεσμούς μέσα στους οποίους αναπτύχθηκε η δράση του. Μέσα σε ποια, λοιπόν, ηθική, πνευματική και πολιτική παράδοση διαμορφώθηκε η πολιτική σκέψη του Δημοσθένη;

Η εποχή ανάμεσα στο τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου και τη δυναμική εμφάνιση του Φιλίππου στα πράγματα της Ελλάδας είναι μια εποχή μεγάλης πολιτικής σύγχυσης, πολεμικών συγκρούσεων και διαρκών ανακατατάξεων στους συσχετισμούς των δυνάμεων των ελληνικών πόλεων- κρατών . Κατά τον Jaeger η ιστορία της εποχής αυτής με μια πρώτη ματιά ζαλίζει με τις περιπλοκές της, αν όμως κάποιος την προσέξει θα καταλάβει ότι είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα καθώς είναι σαν «μια παρτίδα σκάκι» που

¹⁰ Τσάτσος, 2000, 14

μαζί με τους παίκτες ο σημερινός μελετητής μπορεί να σκεφτεί την κάθε τους κίνηση και να ελέγξει αναδρομικά την ορθότητά της.¹¹

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος έληξε το 404π.Χ. με τη συντριβή των Αθηνών. Στους Αιγός Ποταμούς το 405π.Χ. όλος ο αθηναϊκός στόλος αιχμαλωτίστηκε, εκτός από 8 τριήρεις, του Κόνωνα και την Πάραλο. Οι όροι υποταγής για τους Αθηναίους, βαρύτατοι μεταξύ των άλλων έπρεπε να παραιτηθούν από όλες τους τις κτήσεις και τα Μακρά Τείχη να κατεδαφιστούν. Τέτοιος όμως ήταν ο λιμός και η ψυχική εξουθένωση των Αθηναίων που, αφού γλύτωσαν την εξόντωση, θεώρησαν ευτυχία τη συνθηκολόγηση. Μάλιστα όπως μας πληροφορεί ο Ξενοφώντας (Ξεν. Ελλ. ΙΙ, 2,23) γκρέμιζαν τα τείχη με πολλή προθυμία υπό τη συνοδεία αυλητριδών. Η Αθήνα με την ταπεινωτική ειρήνη που υπέγραψε, έχανε την κυρίαρχη θέση της στην πολιτική ζωή του ελληνικού έθνους για να μην την ανακτήσει πια ποτέ, παρ' όλο που γνώρισε ώρες δόξας και κατόρθωσε και πάλι να γίνει αν όχι η ηγεμονεύουσα πόλη, όμως η δυνατότερη της Ελλάδος.¹²

Την περίοδο της Αθηναϊκής Ηγεμονίας ακολουθεί η Ηγεμονία των Σπαρτιατών, με την εγκατάσταση φρουρών και ολιγαρχικών πολιτευμάτων στις νικημένες ελληνικές πόλεις. Αυτή η εξουσία της Σπάρτης ήταν εξαρχής αποκλειστικά στρατιωτική χωρίς πνευματική και οικονομική θεμελίωση και κανείς δεν μπορεί να υποστηρίξει πως συντελείται τώρα κάτω από την αναμορφωτική επίδραση ενός κράτους με ακαταμάχητη ζωτικότητα μια νέα ανάπτυξη και ανακατάταξη όλων των ζωτικών δυνάμεων του έθνους, όπως κατά την εποχή της ακμής του Αθηναϊκού κράτους. Η Σπάρτη άδραξε μόνο και κράτησε γερά για ένα διάστημα τη δύναμη που ξεγλιστρούσε μέσα από τα χέρια της Αθήνας, χρησιμοποιώντας τα ιδιαίτερα μέσα της, το κύρος και τη στρατιωτική πειθαρχία¹³.

Η γενική συμπάθεια προς τη Σπάρτη, που είχε καλλιεργήσει η πολεμική προπαγάνδα της με το σύνθημα απελευθέρωση της Ελλάδας από την αθηναϊκή τυραννία, μετατρέπεται μέσα σε λίγους μήνες σε αντιπάθεια, όταν η δεσποτική Σπάρτη του Λύσανδρου έχει πάρει τη θέση της Αθήνας. Και ενώ λίγο πιο πριν οι Σπαρτιάτες στρατηγοί με κόπο είχαν καταφέρει να συγκρατήσουν τους Θηβαίους και τους Κορίνθιους συμμάχους, που ζητούσαν να ισοπεδώσουν ολόκληρη την Αθήνα και όχι μόνο τα τείχη της, τώρα οι ίδιοι οι Θηβαίοι και οι Κορίνθιοι υποστηρίζουν την Αθήνα.

¹¹ Jaeger, 1979, 66

¹² Τσάτσος, 2000, 17

¹³ Jaeger, 1979,, 22

Έτσι γεννιέται μια καινούρια αλληλεγγύη. Ένα μεγάλο σχέδιο καταστρώνεται στο οποίο τόσο η Αθήνα, όσο και οι νέοι της σύμμαχοι υπολογίζουν στην υποστήριξη του βασιλιά της Περσίας. Η Σπάρτη όμως με γρήγορες και αποφασιστικές κινήσεις πέτυχε να υπερφαλαγγίσει τους αντιπάλους της στις σχέσεις με τον ισχυρό Πέρση μονάρχη. Κάτι που αποτυπώνεται στους όρους της Ανταλκιδείου Ειρήνης του 387π.Χ., η οποία διακήρυττε την αρχή της αυτονομίας και καθιστούσε αδύνατο κάθε συνδυασμό των πόλεων για ένα μεγαλύτερο αντισπαρτιατικό συνασπισμό. Αναγνωρισμένος εγγυητής της ειρήνης γινόταν η Σπάρτη¹⁴.

Την Ηγεμονία της Σπάρτης διαδέχθηκε η Ηγεμονία της Θήβας, η οποία αναπτύσσεται ταχύτατα υπό την ηγεσία του Επαμεινώνδα. Αρνούμενη να δεχθεί την Ανταλκίδειο Ειρήνη, το 371π.Χ. σημειώνει συντριπτική νίκη κατά των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα. Η πολιτική της από τη μια μεριά στρέφεται κατά της Σπάρτης την οποία επιδιώκει να εξασθενήσει ακόμη πιο πολύ και από την άλλη προσπαθεί να επεκτείνει συστηματικά το χώρο επιρροής της στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα. Το κέντρο βάρους της όλης ελληνικής πολιτικής μετατοπίζεται τώρα οριστικά από τα δυο ιστορικά «πεδία δράσεως», την Πελοπόννησο και το Αιγαίο, προς το Βορρά, που ήταν ακόμη πολιτικά και πολιτιστικά ανέτοιμος. Αυτό, δηλαδή, που στην εποχή του Δημοσθένη το συναντούμε ως δεδομένη προϋπόθεση, πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της θηβαϊκής κυριαρχίας.¹⁵ Η Θηβαϊκή ηγεμονία όμως κράτησε μόνο εννέα χρόνια. Τελείωσε με το θάνατο του ισχυρού της άνδρα, του Επαμεινώνδα, το 362π.Χ. στη νικηφόρα για τους Θηβαίους μάχη της Μαντινείας. Η μάχη άφηνε και το Βορρά και το Νότο σε κατάσταση χάους.

Στο μεταξύ η Αθήνα – της οποίας το παρελθόν σαφώς δεν της επέτρεπε να παραιτηθεί από τις ηγεμονικές της φιλοδοξίες – έχει ήδη από πολύ νωρίς αποκαταστήσει το δημοκρατικό της πολίτευμα, ανατρέποντας το καθεστώς των Τριάκοντα, και έχει θέσει σε εφαρμογή ένα συστηματικό πρόγραμμα οικονομικής, πολιτικής και στρατιωτικής ανόρθωσης. Συνάπτει συμμαχίες ακόμη και με πρότερους εχθρούς (τους Κορινθίους και τους Θηβαίους) συστήνοντας έτσι τη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία, η οποία το 378 έφτασε να αριθμεί περίπου εβδομήντα μέλη.

¹⁴ Sealey, 1993, 16-18

¹⁵ Jaeger, 1979, 64

Η παραπέρα ανάπτυξή της όμως μετά την ήττα της Σπάρτης δεν ήταν παρά μια φαινομενική ακμή. Όταν εξέλειψε ο φόβος της Σπάρτης, ατόνησε στην πραγματικότητα και ο κύριος λόγος που συγκρατούσε εσωτερικά αυτή την ενότητα. Οι σύμμαχοι δεν είχαν συμφέρον, όπως η Αθήνα, να στρέψουν τώρα την αιχμή της συμμαχίας κατά της Θήβας αντί της Σπάρτης, γιατί οι νησιώτικες και οι παράλιες πόλεις, που αποτελούσαν το κύριο μέρος της, δεν είχαν κανένα λόγο προστριβής με την αγροτική χερσαία δύναμη της Θήβας.¹⁶ Σταδιακά οδηγούμαστε στο 357π.Χ. όπου αποστατούν τα πιο σημαντικά μέλη της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας, η Ρόδος, η Κως, η Χίος, το Βυζάντιο κ.α. Ο Συμμαχικός πόλεμος που ακολουθεί μέχρι το 355π.Χ., ταλαιπώρησε οικονομικά και ψυχολογικά τους Αθηναίους και έληξε με μια συνθήκη που αναγνώριζε την ανεξαρτησία των πόλεων αυτών ενώ σήμανε την ουσιαστική διάλυση της συμμαχίας.

Όλα αυτά τα γεγονότα, που περιγράφηκαν αδρομερώς παραπάνω, οδηγούν σε ένα συμπέρασμα: καμιά από τις πόλεις – κράτη της νότιας Ελλάδας δεν ήταν πλέον σε θέση να αναλάβει ηγεμονικό ρόλο. Είναι μια περίοδος κατά την οποία γίνονται προσπάθειες να αναδιοργανωθεί η δομή των πολιτικών δυνάμεων στην Ελλάδα.

Οι προσπάθειες όμως αυτές καταλήγουν στο να χαθεί οριστικά η βάση στην οποία είχε από παλιά στηριχθεί αυτή η δομή, τόσο ώστε να φαίνεται πέρα για πέρα ταυτόσημη με την ουσία του Ελληνισμού. Η βάση αυτή ήταν η αυτόνομη πόλη- κράτος. Οι φορείς αυτών των προσπαθειών αλλάζουν με γοργό ρυθμό, γιατί καμιά πόλη δε διαθέτει τις φυσικές προϋποθέσεις για να στερεωθεί πραγματικά ως ηγετική δύναμη.

Ασφαλώς, τότε, κανείς δεν αντιλαμβανόταν ότι είχε σημάνει το τέρμα μιας από τις σημαντικότερες περιόδους της παγκόσμιας ιστορίας. Όλα οδηγούσαν σε μια βραδεία αποσύνθεση των πολιτικών σχημάτων και συγχρόνως των ιδανικών με τα οποία μεγαλούργησε το ελληνικό έθνος του 5^{ου} αιώνα. Είχε αρχίσει η μετάβαση σε άλλες φάσεις της ιστορίας και η μετάθεση του κέντρου βάρους της ελληνικής πολιτικής ζωής σε άλλα σημεία του ελληνικού χώρου.¹⁷

Αυτό ήταν το σκηνικό που διαμορφωνόταν στη νότια Ελλάδα όταν έκανε την εμφάνισή του ο Φίλιππος, ως απόλυτος μονάρχης ενός βασιλείου που μέχρι τότε δεν είχε βρεθεί στο ιστορικό προσκήνιο. Αφού εδραίωσε την κυριαρχία του στο βορρά, υποτάσσοντας

¹⁶ Jeager, 1979, 22-23

¹⁷ Τσάτσος, 2000, 16-17

τους γειτονικούς του λαούς και οργανώνοντας οικονομικά και στρατιωτικά το κράτος του, αρχίζει να στρέφει τη δραστηριότητα του στο νότο, με τη φιλοδοξία να δημιουργήσει ένα ενιαίο βασίλειο και με απώτερο στόχο να το επεκτείνει μέχρι την Ασία. Αφορμή για την εμπλοκή του στα πράγματα της νότιας Ελλάδας αποτέλεσε ο Φωκικός ή Ιερός πόλεμος, που χώρισε για μία ακόμη φορά τις πόλεις σε δυο στρατόπεδα. Ο Φίλιππος φτάνει μέχρι τις Θερμοπύλες, όπου τον σταματούν οι σύμμαχοι με καθοριστική τη συμβολή των Αθηναίων. Το 357 ο Φίλιππος κατέλαβε την Αμφίπολη – πόλη με μεγάλη στρατηγική σημασία στο δρόμο προς τη Θράκη και τον Ελλήσποντο – και την κράτησε για τον εαυτό του, παρά τις αντίθετες υποσχέσεις προς τους Αθηναίους βάσει της μεταξύ τους συμφωνίας. Οι Αθηναίοι αντιδρούν, του κηρύσσουν τον πόλεμο, αλλά απασχολημένοι καθώς είναι με το συμμαχικό πόλεμο, αδυνατούν να ανοίξουν και άλλο μέτωπο. Την αδυναμία αυτή εκμεταλλεύεται ο Φίλιππος, ο οποίος καταλαμβάνει διαδοχικά την Πύδνα, την Ποτειδαία και τη Μεθώνη, σύμμαχες πόλεις της Αθήνας. Μετά την αναχαίτισή του στις Θερμοπύλες και μη θέλοντας να έρθει σε ανοιχτή σύγκρουση με τους Αθηναίους, ο Φίλιππος επιστρέφει στην επικράτειά του και κινείται προς τη Θράκη, επιτίθεται στο βασιλιά της Κερσοβλέπτη και πολιορκεί το Ηραίο Τείχος, σημαντικό οχυρό στο δρόμο προς τη Χερρόνησο. Οι Αθηναίοι αποφασίζουν να βοηθήσουν το Θράκα βασιλιά και στέλνουν στη περιοχή το Χαρίδημο με πολύ μικρή ναυτική δύναμη. Ανακαλούν, ωστόσο, κάθε επιχείρηση, όταν πληροφορούνται την ασθένεια και το φημολογούμενο θάνατο του Φιλίππου. Το γεγονός αυτό σήμαινε μια στιγμιαία μόνο ανάπαυλα για τους Αθηναίους. Το επόμενο μακεδονικό χτύπημα αφορούσε τις πόλεις της Χαλκιδικής και κυρίως την Όλυνθο. Το 348π.Χ. η πόλη κυριεύθηκε και καταστράφηκε και έτσι η Χαλκιδική βρισκόταν στην εξουσία του Φιλίππου.

Οι επιτυχίες του Φιλίππου δημιούργησαν μια κατάσταση συναγερμού σε ολόκληρη την Ελλάδα. Το 346π.Χ. πραγματοποιήθηκε η Φιλοκράτειος Ειρήνη με την οποία ουσιαστικά ο Φίλιππος εδραίωσε την κυριαρχία του στην Κεντρική Ελλάδα. Η τελική κρίση σημειώθηκε το 338π.Χ. στη Χαιρώνεια όπου ο Φίλιππος αντιμετώπισε το συνασπισμό των Ελλήνων και νίκησε. Η νίκη αυτή ουσιαστικά σήμανε και το τέλος της Ελληνικής ελευθερίας έτσι όπως αυτή πραγματοποιήθηκε μέσα στα πλαίσια της πόλης – κράτους, αλλά και την αρχή μιας νέας εποχής μέσα σε ένα νέο πολιτικό πλαίσιο, υπό την ηγεσία πλέον της Μακεδονίας.

Κάπως έτσι διαμορφώνεται η εξωτερική πολιτική κατάσταση την εποχή που γεννιέται και δρα ο Δημοσθένης. Προκειμένου όμως να έχουμε μια πλήρη εικόνα ώστε να κρίνουμε όσο το δυνατό πιο αντικειμενικά το έργο του θα πρέπει να αναφερθούμε και σε μια άλλη παράμετρο, την εσωτερική κατάσταση της Αθήνας μέσα στην οποία ανδρώθηκε ο Δημοσθένης, διότι, όπως υποστηρίζει και ο Τσάτσος, *«η θέση που οι δημόσιοι άνδρες καταλαμβάνουν στην ιστορία δεν προσδιορίζεται τόσο από την αξία τους, όσο από ποικίλα εξωτερικά γι' αυτούς και τυχαία αίτια, ιδιαίτερος όμως επηρεάζεται από τη σημασία της πολιτείας όπου συμβαίνει να δρουν.»*¹⁸

Στρατηγοί, πολιτικοί, λαός, όλοι έχουν κάποιο ρόλο να διαδραματίσουν μέσα σε ένα πλαίσιο αλλαγών που επηρεάζει θεσμούς και καθημερινές συνήθειες. Στο πρώτο μισό του 4^{ου} αιώνα αναδείχθηκαν άξιοι στρατιωτικοί ηγέτες που με πολλές νικηφόρες εκστρατείες συνέβαλαν στην προσπάθεια της Αθήνας να ανακτήσει την τρωμένη της αίγλη και να διατηρήσει τη σημαίνουσα θέση της στα ελληνικά πράγματα: ο Τιμόθεος, ο Χαβρίας, ο Χάρης και ο Ιφικράτης. Η δράση τους είχε ως αποτέλεσμα την αποκατάσταση και επέκταση της ναυτικής κυριαρχίας της Αθήνας, αλλά και την εδραίωση της κυριαρχικής της θέσης στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ωστόσο, η αποτελεσματικότητα της δράσης αυτής ανακόπτεται από το γεγονός ότι τα στρατεύματά τους είναι κατεξοχήν μισθοφορικά (καθώς είχε ατονήσει πλέον ο θεσμός της υποχρεωτικής στράτευσης των Αθηναίων πολιτών) και οι διαθέσιμοι οικονομικοί πόροι περιορισμένοι: συχνά αναγκάζονται οι στρατηγοί να προβαίνουν σε λεηλασίες εχθρικών πόλεων ή σε βίαιες ενέργειες εναντίον συμμαχικών, για να εξασφαλίσουν τα μέσα συντήρησης του στρατού τους. Πρακτικές που θα ήταν αδιανόητες για ηγέτες του προηγούμενου αιώνα και οι οποίες αποτελούν ένα από τα ισχυρότερα σημεία της πολιτικής κριτικής που ασκεί ο Δημοσθένης.

Μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της εποχής αυτής είναι αδιαμφισβήτητα ο Καλλίστρατος. Ήταν αποφασιστική η συμβολή του στην σύμπτυξη της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας και στην οικονομική αναδιοργάνωση της Αθήνας, κυρίως με την νέα φορολογία που καθιερώθηκε το 381π.Χ. Πρόκειται για ένα νέο είδος πολιτικού άνδρα, του οικονομολόγου τεχνοκράτη, που παράλληλα ήταν και αξιολογότετος διπλωμάτης και αναγνωρισμένος πρώτος πολιτικός ρήτορας της Αθήνας στον καιρό του. Λέγεται

¹⁸ Τσάτσος, 2000, 49

μάλιστα ότι αυτός υπήρξε το πρότυπο που παρακίνησε το Δημοσθένη να ασχοληθεί με τη ρητορική και μάλιστα στην πολιτική ρητορεία. Έτσι γύρω στα μέσα του 4^{ου} αιώνα, η Αθήνα, μολονότι δεν μπορούμε να πούμε ότι είχε στα χέρια της την απόλυτη ηγεμονία της Ελλάδας, διέθετε σημαντικούς οικονομικούς και εμπορικούς πόρους, αξιόλογο στόλο, έξοχους στρατηγούς και πολυάριθμους συμμάχους, που μπορούσαν τουλάχιστον να της εξασφαλίσουν για αρκετό καιρό την ανεξαρτησία και τη δύναμή της.

Το ξέσπασμα, ωστόσο, του Συμμαχικού πολέμου (357-355π.Χ.) θα οδηγήσει στη διάλυση της Αθηναϊκής Συμμαχίας και σε σοβαρή οικονομική κρίση. Με την περίοδο αυτή συνδέεται το όνομα του Αριστοφώντα. Πρόκειται για μια περίοδο με πολλά λάθη που προκάλεσαν το συμμαχικό πόλεμο και οδήγησαν στην ταπεινωτική συνθηκολόγηση του 355π.Χ., καθώς επίσης και βαθιάς οικονομικής κρίσης. Πρόκειται για μια περίοδο αδίστακτης βίας.

Μετά την πολιτική πτώση του Αριστοφώντα, εκείνος που πήρε στα χέρια του τα ηνία της Αθήνας και προσπάθησε να εξυγιάνει το κράτος ήταν ο Εύβουλος. Με τον Εύβουλο μπαίνουμε σε ένα άλλο πολιτικό κλίμα. Το πρώτο μέλημά του ήταν η ανόρθωση των οικονομικών και κατά κοινή ομολογία στον τομέα αυτό πέτυχε πολλά. Από το 354π.Χ. ως προϊστάμενος του Ταμείου για τα χρήματα που προορίζονταν για δημόσια θεάματα κρατούσε μια καίρια θέση. Αυτός και οι φίλοι του που εισηγήθηκαν τα σχετικά μέτρα και επιφορτίστηκαν με την εκτέλεσή τους ως αιρετοί άρχοντες ή με άλλες ιδιότητες είναι πολύ εύποροι, μερικοί μάλιστα επιδίδονται σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Από πολιτική άποψη τοποθετούνται στην πιο συντηρητική πτέρυγα των δημοκρατικών και στην πιο μετριοπαθή πτέρυγα των ολιγαρχικών, δηλαδή σε κύκλους που επιβαρύνονται οικονομικά, για να μπορεί η πόλη να εξοπλίζεται και να πραγματοποιεί πολέμους.¹⁹ Εφάρμοσε μια συντηρητική πολιτική αποφεύγοντας κάθε διεθνή εμπλοκή της Αθήνας όπου δε θίγονταν καίρια τα συμφέροντά της. Θεωρούσε ότι η Αθήνα έπρεπε να παραιτηθεί από την ηγετική της θέση, καθώς δεν μπορούσε πλέον να επωμιστεί τέτοιες ευθύνες, και κάποια άλλη δύναμη να πάρει τη θέση αυτή, ίσως ο Φίλιππος.

Επιδόθηκε λοιπόν σε μια επιδέξια διαχείριση των οικονομικών και χάρισε στους Αθηναίους πολίτες μια σχετική υλική ευημερία. Με τον τρόπο όμως αυτόν κατέστησε μια πόλη, όπως λέει ο Θεόπομπος (Φιλίπ. Ιστορ. Χ., απόσπ.99) «*ἀναδροτάτην και*

¹⁹ Δαμασκηνός, 2006, 70-71

ράθυμοτάτην», που η ηθική κατάπτωσή της δεν αντισταθμιζόταν από την ανόρθωση των οικονομικών της.

Την περίοδο αυτή εμφανίζονται στο πολιτικό προσκήνιο μαζί με τον Δημοσθένη και οι Αισχίνης και Υπερείδης. Ο Αισχίνης ακολουθεί μια ρεαλιστική, εκ των υστέρων κρινόμενη, πολιτική, υποστηρίζοντας ότι η Αθήνα έπρεπε να αποτελέσει μέρος μιας ευρύτερης κοινότητας υπό την εξουσία του πιο δυνατού της εποχής, του Φιλίππου. Από την άλλη ο Υπερείδης, δεινός ρήτορας, υπερασπίστηκε μέχρι το τέλος της ζωής του τα αντιμακεδονικά του αισθήματα, συμπορευόμενος, τουλάχιστον μέχρι κάποια χρονική στιγμή, με το Δημοσθένη.

Μέσα σε όλο αυτό το πολιτικό κλίμα, όπως διαμορφώνεται στα μέσα του 4^{ου} αιώνα, τι ρόλο διαθέτει ο λαός;

*« Οι υγιείς πολιτείες αποτελούνται από άτομα που έχουν μεν τη δική τους οντότητα, και μάλιστα στις δημοκρατίες μια ολοκληρωμένη οντότητα, αλλά που, παρ' όλη αυτή την αυτονομία τους, είναι περισσότερο κύτταρα της συλλογικής ενότητας της πολιτείας, παρά μονάδες αυτοτελείς ή και κύτταρα άλλων συλλογικών ενότητων, διάφορων από την πολιτεία, στην οποία βασικώς ανήκουν.»*²⁰

Η στενή σύνδεση της πόλης και του πολίτη ήταν η βάση της δύναμης των πόλεων – κρατών κατά τον πέμπτο αιώνα. Όλο αυτό άρχισε ν' αλλάζει όταν έκαναν την εμφάνισή τους οι σοφιστές. Μέσα από τα επιτεύγματα της φιλοσοφίας, της επιστήμης, της τέχνης παρατηρείται μια «εξατομίκευση» της κοινωνίας όπου όλοι οι παραδοσιακοί θεσμοί τίθενται υπό αμφισβήτηση. Δυστυχώς όμως στην ψυχή των κοινών ανθρώπων, όταν αυτή απελευθερώνεται από δόγματα και προκαταλήψεις, συνήθως ξεπροβάλλει μια άλλη δουλειά, αυτή που συνδέεται με την ύλη. Έτσι και οι Αθηναίοι πολίτες του 4^{ου} αιώνα εύκολα υπέκυψαν στην αδικία, τη συκοφαντία, την κολακεία του κάθε τυχάρπαστου λαοπλάνου.

Τέτοιοι ήταν οι Αθηναίοι που απευθυνόταν ο Δημοσθένης. Άλλοτε αδιάφοροι, άλλοτε οπαδοί του Ευβούλου ή του Αισχίνη, έτοιμοι να καταδικάσουν οποιοδήποτε θεωρούσαν ότι επιβουλευόταν τα συμφέροντά τους ή τους πρότεινε στράτευση υπέρ της πατρίδος τους. Βέβαια, μέσα σε όλες αυτές τις αδυναμίες τους ήταν ένας λαός που διέθετε ακόμα το σπέρμα της εγρήγορσης και εν τέλει ανταποκρίθηκε όταν το απαίτησαν οι

²⁰ Τσάτσος, 2000, 63

περιστάσεις. Ένας λαός στον οποίο πραγματικά πίστεψε ο Δημοσθένης καθώς τον θεωρούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της δημοκρατίας.

γ. Η πορεία του Δημοσθένη στον πολιτικό στίβο, η εξέλιξη και μεταβολή της πολιτικής του ιδεολογίας.

*«Τέτοια ήταν τα γεγονότα, τέτοιοι οι άνθρωποι, τέτοιοι οι πολιτειακοί θεσμοί, τότε που εμφανίσθηκε στον πολιτικό στίβο ο Δημοσθένης, ο άνθρωπος που διαδραμάτισε τόσον αποφασιστικό ρόλο στην ιστορία των Αθηνών και που ήταν μοίρα του να τερματίσει τον ελεύθερο πολιτικό της βίο. Διότι όταν παύει μια πολιτεία να ορίζει αυτόνομα την εξωτερική της πολιτική και συνακόλουθα τη δράση των ενόπλων δυνάμεών της, είναι φανερό πως έχει απεμπολήσει το ουσιαστικότερο τμήμα της πολιτικής της ελευθερίας».*²¹

Η πολιτική σταδιοδρομία του Δημοσθένη άρχισε όχι με την εμφάνισή του στο κοινοβούλιο και το λαό, αλλά με τη συμμετοχή του σε μεγάλες πολιτικές δίκες. Ήταν τριάντα ετών και είχε ήδη αποκτήσει φήμη ως λογογράφος. Περνά λοιπόν πρώτα από ένα μεταβατικό στάδιο. Μένει κυρίως δικανικός ρήτορας αλλά σε υποθέσεις πλέον πολιτικού περιεχομένου. Έτσι το 355π.Χ. γράφεται ο λόγος «*Κατ' Ανδροτίωνος*» και ακολουθούν οι λόγοι «*Προς Λεπτίνην*» (354π.Χ.) και «*Κατά Τιμοκράτους*» (353π.Χ.). Στους λόγους αυτούς επιτέθηκε κυρίως κατά της οικονομικής πολιτικής του κυβερνητικού οικονομικού συστήματος (επικεφαλής τους ήταν ο ηλικιωμένος Αριστοφώντας), το οποίο είχε οδηγήσει το κράτος σε οικονομική εξαθλίωση και τη δημόσια διοίκηση σε διάλυση.²² Από το σημείο αυτό ως την προσωπική του εμφάνιση δεν μένει παρά μόνο ένα βήμα. Στην αρχαιότητα είχαν υποθέσει ότι το βήμα αυτό έγινε στο λόγο «*Προς Λεπτίνην*», όμως δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι γι' αυτό. Οποσδήποτε όμως, καθώς και οι τρεις λόγοι έχουν κοινό στόχο, δείχνουν πως ο Δημοσθένης θέτει τις ικανότητές του στην υπηρεσία μιας πολιτικής που επιδιώκει να πλήξει τον αρχηγό της πολιτείας την περίοδο αυτή, τον Αριστοφώντα, καθώς και ολόκληρο το σύστημα.

Η στροφή του Δημοσθένη προς την πολιτική, που εκδηλώνεται με τη συμμετοχή του στις τρεις μεγάλες πολιτικοοικονομικές δίκες, δεν οφείλεται σε μια απλή σύμπτωση,

²¹ Τσάτσος, 2000, 83

²² Δαμασκηνός, 2006, 61

αλλά δηλώνει μια συνειδητή στροφή του ρήτορα προς νέα κατεύθυνση. Απόδειξη αποτελεί το γεγονός ότι την ίδια περίοδο αρχίζουν και οι πρώτες του δημηγορίες για την εξωτερική πολιτική. Η μάχη εναντίον του πρωταγωνιστή της εποχής εκείνης, Αριστοφώντα, συνεχίζεται και από το βήμα της εκκλησίας στις συζητήσεις που γίνονται για την εξωτερική πολιτική. Μέσα από αυτές παρακολουθούμε μια βαθμιαία επικράτηση της «αντιπολίτευσης» που αρχηγός της ήταν ο μετέπειτα ισχυρός άνδρας της Αθήνας, ο Εύβουλος, το πρόγραμμα του οποίου περιλαμβάνει, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, εξυγίανση των οικονομικών αλλά και παραίτηση της Αθήνας από κάθε επιδίωξη ηγεμονίας. Γενικά πολιτική με αποκλειστικό στόχο τα αθηναϊκά συμφέροντα, πολιτική ειρήνης αλλά και ενίσχυσης της επιρροής της συντηρητικής τάξης των πλουσίων.

Στην αρχή βρίσκουμε τον Δημοσθένη να πολεμά χέρι χέρι μαζί του την οικονομική αθλιότητα. Αν αργότερα διαφώνησε με τον Εύβουλο, ήταν γιατί από την αρχή το ενδιαφέρον του Δημοσθένη στράφηκε στην καθαυτό πολιτική, όπου οι οικονομικές δυνάμεις ήταν κατά τη γνώμη του πάντα υποταγμένες στο γενικό συμφέρον του κράτους, μια σχέση που υπάρχει πάντα κίνδυνος να αντιστραφεί σε εποχές που η οικονομική κρίση συνεχίζεται για πολύ. Η μεγαλύτερη δυσκολία για μας είναι να διαγνώσουμε κατά πόσο ο Δημοσθένης στους πρώτους λόγους του για την εξωτερική πολιτική είναι απλώς ο εκπρόσωπος της γραμμής του Εύβουλου και τότε αρχίζει να διανοίγει δικούς του δρόμους. Εκείνο ωστόσο που βλέπουμε ολοκάθαρα είναι πως οι πρώτες μεγάλες δημηγορίες του καλύπτουν ήδη σε όλη την έκταση τα προβλήματα της αθηναϊκής εξωτερικής πολιτικής.²³

Ο Δημοσθένης το βάπτισμα του πυρός στο βήμα της Εκκλησίας, το παίρνει το 354π.Χ. με την εκφώνηση του λόγου «*Περί Συμμοριών*» και ακολουθούν το 352π.Χ. ο λόγος «*Υπέρ Μεγαλοπολιτών*» και το 351-350π.Χ. ο «*Υπέρ της Ροδίων ελευθερίας*». Και οι τρεις αγκαλιάζουν τις σπουδαιότερες κρίσιμες περιοχές, όπου διακυβεύονται τα συμφέροντα της εξωτερικής πολιτικής του αθηναϊκού Κράτους.

Το θέμα του λόγου «*Περί Συμμοριών*» είναι δημοσιονομικό και αφορά στη βελτίωση του θεσμού των φορολογικών συλλόγων (*συμμορία*), που ήταν υποχρεωμένοι να εξοπλίζουν το στόλο. Αφορμή για το λόγο στάθηκε ο πολιτικός αναβρασμός και το πολιτικό μένος που επικράτησε στην Αθήνα, όταν οι πολίτες πληροφορήθηκαν ότι ο

²³ Jaeger, 1979, 93

Μεγάλος Βασιλέας, Αρταξέρξης ο Όχος, εξοπλιζόταν εναντίον της Ελλάδας. Ο Δημοσθένης με μεγάλη πολιτική σύνεση, σαφήνεια και παρρησία, χωρίς να εξεγείρει τα πνεύματα εναντίον των Περσών, συγκρατεί τους θερμόαιμους, συμβουλεύει την αποφυγή οποιασδήποτε πρόκλησης, αλλά συγχρόνως προτείνει μια σύντομη πολεμική παρασκευή και δη προτείνει μια δικαιότερη και αποδοτικότερη συγκρότηση των συμμοριών, με την οποία θα επιτυγχάνονταν η αύξηση της ναυτικής δύναμης της πόλεως.²⁴

Εξετάζοντας το λόγο αυτό εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η πολιτική που προτείνει έχει πολλά κοινά σημεία με την πολιτική του Ευβούλου, ίσως μάλιστα να την καλύπτει απόλυτα. Παντού κυριαρχεί η ίδια λεπτολόγα διακριτικότητα προς τους πλούσιους και τις φορολογικές τους δυνατότητες, η ίδια αντιπάθεια για το φιλοπόλεμο στόμφο – αν και ο Δημοσθένης και σ’ αυτό το ζήτημα εκφράζεται με προσοχή – η ίδια κριτική εναντίον των δημαγωγών.²⁵

Στον επόμενο λόγο «*Υπέρ Μεγαλοπολιτών*» διαφαίνεται πλέον η πολιτική διάσταση μεταξύ Δημοσθένη και Ευβούλου. Ο λόγος άπτεται ενός θέματος εξωτερικής πολιτικής τις διακρατικές σχέσεις μεταξύ των τριών μεγάλων πόλεων της νότιας Ελλάδας, Αθήνας, Σπάρτης, Θήβας και φωτίζει την απόλυτη σύγχυση της ελληνικής πολιτικής σκηνής εκείνη την περίοδο και τις διαρκείς αλλαγές στο συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των κύριων πόλεων – κρατών. Ο Δημοσθένης τοποθετείται θετικά απέναντι στο αίτημα των Μεγαλοπολιτών να τους βοηθήσει στρατιωτικά η Αθήνα απέναντι σε ενδεχόμενη επίθεση της Σπάρτης, ενώ ο Εύβουλος αντιμετωπίζει αρνητικά κάθε πολεμική δαπάνη και στρατιωτική επέμβαση της πόλης στο εξωτερικό, εφόσον δεν κινδυνεύει άμεσα η ίδια. Η θέση αυτή του Δημοσθένη υπαγορεύεται από την μακροπρόθεσμα συμφέρουσα για την Αθήνα πολιτική του «διαίρει και βασίλευε», η οποία θα εμπόδιζε τη μεγάλη αντίπαλο Σπάρτη να γίνει απόλυτη κυρίαρχος της Πελοποννήσου, σε μια εποχή μάλιστα που και η Θήβα ήταν εξασθενημένη λόγω του Φωκικού πολέμου.

Ένα χρόνο αργότερα στον λόγο του «*Υπέρ της Ροδίων ελευθερίας*», ο Δημοσθένης εξακολουθεί να παλεύει αντίθετα με τα ρεύματα του καιρού του. Και πάλι, προτείνοντας η Αθήνα επιτέλους να βγει από τον απομονωτισμό της, υποστηρίζει σθεναρά την παροχή

²⁴ Τσάτσος, 2000, 88-89

²⁵ Jaeger, 1979, 101

βοήθειας προς τους εξόριστους δημοκρατικούς Ροδίους εναντίον των ολιγαρχικών, που είχε εγκαταστήσει στο νησί ο τύραννος της Καρίας Μαύσωλος. Ο Δημοσθένης εκτιμά ότι στις παρούσες συνθήκες η ενίσχυση των δημοκρατικών είναι συμφέρουσα για την Αθήνα, καθώς θα της δώσει τη δυνατότητα να επεκτείνει τη ναυτική της κυριαρχία στο Αιγαίο. Η φιλειρηνική παράταξη του Εύβουλου υποστηρίζει και πάλι την πολιτική της μη παρέμβασης στα εσωτερικά άλλων πόλεων – κρατών. Για μια ακόμη φορά διαφαίνεται η πολιτική διάσταση μεταξύ των δυο ανδρών, του καταξιωμένου και κυρίαρχου πολιτικού Εύβουλου και του ανερχόμενου Δημοσθένη. Η διάσταση αυτή δεν αφορά φυσικά μόνο τον τρόπο χειρισμού συγκεκριμένων ζητημάτων, αλλά πολύ περισσότερο την πολιτική φιλοσοφία των δυο ανδρών: ο Δημοσθένης, σε αντίθεση με τον Εύβουλο, πίστευε βαθιά στη δυνατότητα ανασυγκρότησης του αθηναϊκού μεγαλείου και η πεποίθησή του αυτή θα διαπερνά και θα υπαγορεύει όλη τη μετέπειτα πολιτική και ρητορική του δράση, η οποίας στο εξής θα είναι άρρηκτα συνδεδεμένες.

Από το 351π.Χ., ο Δημοσθένης εμφανίζεται πια ως αυτοκέφαλη πολιτική προσωπικότητα, πράγμα που ασφαλώς συνέβαλε στην απόφασή του να πάρει για πρώτη φορά πρωτοβουλίες στο μέγα θέμα εξωτερικής πολιτικής των Αθηνών, στην τηρητέα στάση έναντι του Φιλίππου, με τις προτάσεις που περιέχονται στον πρώτο Φιλιππικό.

Ο Δημοσθένης δεν άργησε να καταλάβει ότι οι υποσχέσεις που έδινε ο Φίλιππος τότε που καταλάμβανε την Αμφίπολη ήταν μέρος ενός δόλιου σχεδίου μεγάλης έκτασης και γύρευε την ευκαιρία να αντιδράσει, αποκαλύπτοντας τις πραγματικές προθέσεις του Φιλίππου και προτείνοντας τρόπους αντιμετώπισής τους. Πεισμένος ότι όχι μόνο η ηγετική θέση των Αθηνών αλλά και η ίδια η ελεύθερη πολιτική της υπόσταση κινδύνευε από το Φίλιππο, εξαπόλυσε εναντίον του μια επίθεση που κράτησε σχεδόν εννέα χρόνια, μια επίθεση που γέμισε τη ζωή του και που διέπλασε την ιστορική του φυσιογνωμία.²⁶ Μόνος, όχι μόνο εναντίον του Φιλίππου αλλά και των πολιτικών του αντιπάλων στην Αθήνα, του Εύβουλου, του Αισχίνη, του Φωκίωνα, του Δημάδη, θα αναδειχθεί ηγέτης της «αντιμακεδονικής» παράταξης.

Ο *Α΄ Φιλιππικός*, που τυπικά εγκαινιάζει τον αντιμακεδονικό του αγώνα, εκφωνήθηκε μεταξύ 351 με 349π.Χ.. Νύξεις βέβαια εναντίον του Φιλίππου μπορούν να ανιχνευθούν και σε προηγούμενους λόγους του (*Περί Συμμοριών, Υπέρ της Ροδίων ελευθερίας*), όμως

²⁶ Τσάτσος, 2000, 91

ο λόγος αυτός συμπυκνώνει προκαταρκτικά την ουσία των πολιτικών ιδεών που θα αναπτύξει στη συνέχεια: δείχνει ότι έχει συνειδητοποιήσει πλήρως την απειλή που συνιστά ο Φίλιππος για την Αθήνα, προτείνει συγκεκριμένα μέτρα για την αντιμετώπισή του και κυρίως προσπαθεί να εμπνεύσει στο λαό εκείνη τη στάση που θα τον κάνει να δεχτεί και αυτός την απειλή και τα μέτρα για την αντιμετώπισή της και να προχωρήσει στην ανάληψη κατάλληλων πρωτοβουλιών. Σύμφωνα με τον Jaeger στο λόγο αυτό έχουμε την άμεση μαρτυρία για την τεράστια μεταβολή που προξένησαν η επίθεση του Φιλίππου στον Ελλήσποντο και η προέλασή του ως τις Θερμοπύλες, στις πολιτικές πεποιθήσεις του Δημοσθένη.²⁷ «Μονομιάς το είδος του ωφελμιστικού ρεαλισμού που μεταχειριζόταν ακόμη στους πρώτους λόγους του και που είχε ίσως δανειστεί από το Θουκυδίδη, έμελλε να σβήσει μπροστά στη ζέση που προκαλούσε η ιδέα της απειλούμενης πατρίδας.»²⁸ Από εδώ ο Δημοσθένης, ώριμος πολιτικά, κύριος του βήματος, ξεκινά για τον αγώνα που στάθηκε η ουσία της ζωής του. Από εδώ και πέρα δεν έχουμε λόγο να πραγματευθούμε χωριστά τη ζωή του Δημοσθένη και τη ζωή των Αθηνών. Τα σπουδαιότερα περιστατικά της προσωπικής του ζωής είναι ταυτοχρόνως και τα κυριότερα γεγονότα της ιστορίας, των Αθηνών ως τη μάχη τουλάχιστον της Χαιρώνειας.²⁹

Από όσα πρότεινε ο Δημοσθένης στον *Α΄ Φιλιππικό* τίποτε δεν έγινε. Με την ευλογία του Ευβούλου τα πράγματα δεν άλλαξαν. Εν τω μεταξύ ο Φίλιππος άρχισε την επίθεσή του κατά της Ολύθνου.

Οι τρεις Ολυνθιακοί που ακολουθούν, εκφωνήθηκαν μεταξύ του φθινοπώρου του 349 και της άνοιξης του 348π.Χ.. Ο Δημοσθένης – και στους τρεις λόγους – προτείνει την αποστολή βοήθειας στους Ολυνθίους. Στον πρώτο οι προτάσεις του είναι ανάλογες με αυτές του πρώτου Φιλιππικού, στο δεύτερο προσπαθεί περισσότερο να αναπτρώσει το ηθικό των συμπολιτών του και στον τρίτο αναφέρεται με μεγαλύτερη πλέον σαφήνεια και παρρησία στο ζήτημα της αξιοποίησης των θεωρικών για την κάλυψη των στρατιωτικών δαπανών. Απώτερος και πάλι στόχος του ρήτορα ήταν η ενίσχυση της ίδιας της Αθήνας, οι Αθηναίοι οφείλουν να αντιδράσουν άμεσα αν ενδιαφέρονται για τη δική τους σωτηρία, γιατί τι θα εμποδίσει τον Φίλιππο να βαδίζει όπου θέλει, αν πρώτα

²⁷ Jaeger, 1979, 152

²⁸ Jacqueline de Romilly, 1988, 180

²⁹ Τσάτσος, 2000, 92

καταστρέψει την Όλυνθο. Και οι λόγοι αυτοί δεν είχαν το επιθυμητό αποτέλεσμα καθώς η Όλυνθος κυριεύτηκε, μολονότι οι Αθηναίοι έστειλαν βοήθεια, περιορισμένη κατά τα κριτήρια του Δημοσθένη.

Το 346π.Χ. οι Αθηναίοι αναγκάζονται να συνομολογήσουν με τους απεσταλμένους του Φιλίππου την καλούμενη «Ειρήνη του Φιλοκράτη». Στις διαπραγματεύσεις που έγιναν με τον Φίλιππο στην Πέλλα συμμετείχε και ο Δημοσθένης μαζί με τον Φιλοκράτη και τον Αισχίνη. Οι όροι της συνθήκης προέβλεπαν να διατηρήσει το καθένα από τα συνομολογούντα μέλη τα εδάφη που διέθεταν οι ίδιοι και οι σύμμαχοι τους τη στιγμή που θα επικυρωνόταν και τυπικά η συνθήκη. Από τη συνθήκη εξαιρούνταν η Φωκίδα και η θεσσαλική πόλη Άλος, σύμμαχοι και οι δυο των Αθηναίων. Αμέσως μετά ο Δημοσθένης εκφωνεί το λόγο του «*Περί Ειρήνης*». Ο λόγος αυτός αποτελεί το σπουδαιότερο τεκμήριο για την πολιτική θέση που παίρνει αυτή την κρίσιμη ώρα. Μολονότι ο ίδιος δεν σαγηνεύτηκε όπως οι συμπρέσβεις του, από τις υποσχέσεις του Φιλίππου και είχε κάθε λόγο να διατηρεί τις επιφυλάξεις του, στο λόγο του τάσσεται υπέρ της ειρήνης και προσπαθεί να μετριάσει τη δυσαρέσκεια των συμπολιτών του. Είναι η εποχή που ο Ισοκράτης καλεί το βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο να αναλάβει την ηγεσία των Ελλήνων ως «ευεργέτης» τους στον μεγάλο εθνικό αγώνα εναντίον των Περσών. Μέσα στον λόγο του θυμίζει στους Αθηναίους όλα όσα ο Αισχίνης και οι φίλοι του είχαν υποσχεθεί στο λαό για τις καλοπροαίρετες διαθέσεις του Φιλίππου και αναφέρει τις δημηγορίες που ο ίδιος είχε εκφωνήσει εναντίον αυτής της φαντασιοκοπίας.

Η στάση του Δημοσθένη στο συγκεκριμένο λόγο γεννά πολλές απορίες σε σχέση με τον μέχρι τώρα παθιασμένο αντιμακεδονισμό του. Όμως η στάση του αυτή αναδεικνύει μια άλλη διάσταση της πολιτικής του, τη σοφία. Ο Δημοσθένης δεν πιστεύει ότι η ειρήνη θα διαρκέσει. Μάλλον την αντιμετωπίζει ως αναγκαίο κακό. Θέλει να διατηρηθεί όσο χρειάζεται για να μπορέσουν οι Αθηναίοι να αναδιοργανώσουν τις δυνάμεις τους και να σχηματίσουν μια μεγάλη συμμαχία κατά του Φιλίππου. Εκείνο που συμβουλεύει τώρα τους Αθηναίους ο Δημοσθένης είναι να αποφύγουν με κάθε τρόπο να ριχτούν σε πόλεμο.³⁰ Η συνθήκη ειρήνης είναι το στέρεο έδαφος που χρειάζεται η Αθήνα για να ορθοποδήσει. Στο λόγο αυτό θέτει τις βάσεις της μετέπειτα πολιτικής του, μιας μακρόπνοης πολιτικής που έχει ως στόχο την ένωση των πόλεων της νότιας Ελλάδας και

³⁰ Δαμασκηνός, 2006, 155

τη συστηματική απομόνωση του Φιλίππου. Η ειρήνη γι' αυτόν είναι προετοιμασία για το μελλοντικό πόλεμο.

Ο Δημοσθένης κερδίζει σιγά σιγά όλο και περισσότερα ερείσματα στο δημόσιο αθηναϊκό βίο. Από την αντιπολίτευση περνά στην εξουσία, συσπειρώνοντας γύρω του την αντιμακεδονική παράταξη. Επιτίθεται πλέον ανοιχτά εναντίον των πολιτικών του αντιπάλων, κυρίως του Αισχίνη. Το 344 δυο χρόνια μετά την ειρήνη του Φιλοκράτη εκφωνεί το Β' Φιλιππικό του, στον οποίο προτρέπει και πάλι το λαό εναντίον του μεγάλου εχθρού και προτείνει την ένωση όλων των ελληνικών πόλεων (ακόμη και της Σπάρτης και της Θήβας) με στόχο την υπεράσπιση του κοινού συμφέροντος.

Τα γεγονότα που ακολούθησαν αποδεικνύουν τη σαθρότητα της Ειρήνης. Ο Φίλιππος από το 343π.Χ. παρεμβαίνει στην Εύβοια, ακολουθεί η εκστρατεία του στην Ήπειρο, από εκεί εισβάλλει στην Ακαρνανία, προχωρεί προς το νότο και κατορθώνει έτσι παρακάμπτοντας από τα δυτικά την Αττική, να συνδεθεί με την Πελοπόννησο. Σύντομα θα εισβάλει πάλι στη Θράκη και θα υποτάξει οριστικά αυτή τη χώρα που συνορεύει με τις αθηναϊκές κτήσεις στα Δαρδανέλλια. Το 341π.Χ. ο Δημοσθένης εκφωνεί 3 λόγους, τον «Περί των εν Χερρονήσω», τον «Γ' Φιλιππικό» και τον «Δ' Φιλιππικό» (αμφισβητείται η γνησιότητά του). Και οι τρεις αναφέρονται στη δραστηριότητα του Φιλίππου στη Χερρόνησο, το τελευταίο προπύργιο της Αθήνας στην περιοχή.

Ο Γ' Φιλιππικός αποτελεί το αποκορύφωμα της σταδιοδρομίας του Δημοσθένη ως πολιτικού ρήτορα. Υποστηρίζει ότι η ειρήνη έχει καταλυθεί, αν ποτέ υπήρξε, απαριθμεί όλες τις αυθαιρεσίες του Φιλίππου, επικρίνει τους συμπολίτες του για την αδράνειά τους και τους καλεί να περάσουν από την άμυνα στην επίθεση: να ενισχύσουν τις δυνάμεις τους στη Χερρόνησο και να καλέσουν όλους τους Έλληνες σε έναν από κοινού αγώνα εναντίον του Φιλίππου

Σύμφωνα με τον Jaeger με το πανελλήνιο αυτό προσκλητήριο η πολιτική σκέψη του Δημοσθένη έφτασε σε αποφασιστική καμπή. Ενώ στις πρώτες του δημηγορίες γνώμονας της πολιτικής του ήταν αποκλειστικά τα συμφέροντα της Αθήνας τώρα αντιλαμβάνεται ότι τα παλιά σχήματα αποδεικνύονται ανεφάρμοστα ή ανεπαρκή μπροστά στη νέα κατάσταση. Όλη η πολιτική του μετά την ειρήνη του Φιλοκράτη έχει ένα και μοναδικό στόχο, την εθνική ένωση των Ελλήνων. Και στο σημείο αυτό, συνεχίζει ο Jaeger, κάποιος θα μπορούσε να τον συγκρίνει με τον Ισοκράτη. Υπάρχει όμως μια ειδοποιός

διαφορά. Ο Πανελληνισμός του Δημοσθένη γεννήθηκε «από την άκαμπτη επιθυμία του, το ίδιο το έθνος να διαφεντέψει την υπόστασή του»³¹, ενώ του Ισοκράτη έκρυβε εθνική αυτοεγκατάλειψη.³² Ο τρίτος Φιλιππικός είναι μια μοναδική, γεμάτη δύναμη ομολογία πίστης σε αυτό το πανελλήνιο πνεύμα που είναι πέρα ως πέρα έργο του Δημοσθένη.

Ο πολιτικός ρήτορας φαίνεται να πέτυχε το στόχο του με τους λόγους αυτούς: οι Αθηναίοι βγαίνουν από το λήθαργό τους και ακολουθεί μια διπλωματική και επιχειρησιακή δραστηριότητα, η οποία έχει ως αποτέλεσμα να συνασπιστούν οι περισσότερες ελληνικές πόλεις γύρω από την Αθήνα και να καταφέρουν σημαντικά πλήγματα στο Φίλιππο. Τελικά το 338π.Χ. στην αποφασιστική μάχη που δόθηκε στη Χαιρώνεια σήμανε το τέλος μιας ολόκληρης εποχής.

Μετά τον τερματισμό της αυτόνομης πολιτικής ύπαρξης των Αθηνών τερματίστηκε και η πολιτική σταδιοδρομία του Δημοσθένη. Μερικές σπασμωδικές του ενέργειες μετά το θάνατο του Φιλίππου και αργότερα του Αλεξάνδρου, κατά τον Λαμιακό πόλεμο, δεν είναι παρά ασήμαντα περιστατικά. Ο Δημοσθένης έδωσε από το 350 ως τη Χαιρώνεια, την έσχατη μεγάλη μάχη της ελληνικής πόλεως για τη διατήρηση της ελευθερίας της και με αυτή τη μάχη έκλεισε και η πολιτική του δράση. Τυπικά βέβαια έμεινε πάντα ένας από τους πρώτους, ως το θάνατό του. Αλλά ό,τι έκανε και ό,τι έλεγε δεν ήταν πια πραγματική πολιτική δράση, ήταν επιβίωση, το πολύ περιορισμένη τοπική δραστηριότητα, χωρίς πολιτικό βάρος και σημασία.³³

³¹ Jaeger, 1979, 208

³² Ο.π., 208-209

³³ Τσάτσος, 2000, 288

δ. Ο ρήτορας Δημοσθένης και η εξέλιξη της ρητορικής του τέχνης μέσα από τους συμβουλευτικούς του λόγους – Ύφος ρήτορα

Πολλοί αμφισβήτησαν και στην αρχαιότητα και στη σύγχρονη εποχή την ορθότητα της πολιτικής του Δημοσθένη, κανείς όμως ποτέ δεν κατόρθωσε να αμφισβητήσει την τέχνη του και ότι κατέχει την πρώτη θέση ανάμεσα στους ρήτορες όλων των εποχών.

Σκοπός του ρήτορα, γενικά, είναι να πείσει ένα πλήθος ανθρώπων, όχι όμως μόνο με τη λογική να κερδίσει τη σκέψη τους αλλά και με τη συγκίνηση, το πάθος, να κερδίσει την ψυχή του. Σκοπός του είναι να επηρεάσει τόσο το έλλογο όσο και το άλογο μέρος της ψυχής, τις συγκινήσεις, τις επιθυμίες, τα πάθη της. Για να είναι όμως αυτή η ψυχολογική λειτουργία υψηλής απόδοσης πρέπει να διαθέτει και αισθητική ποιότητα. *«Κάθε έργο ρητορικής είναι σαν ένα δράμα με έναν ηθοποιό που απαγγέλλει ένα μονόλογο»*.³⁴ Άρα σημαντικά είναι τα εξωτερικά στοιχεία: η φωνή, οι χειρονομίες, με μια λέξη το εξωτερικά αισθητό στοιχείο που έχει κάθε δράση. Ασφαλώς εξίσου κύρια και απαραίτητα στοιχεία αποτελούν η λογική, η ψυχολογική ευστοχία και η αισθητική ποιότητα του λόγου. Ταυτόχρονα πρέπει να έχουμε υπόψιν μας ότι ο ρητορικός λόγος δεν είναι απλός πεζός λόγος, είναι κάτι μεταξύ πεζού και ποιητικού, είναι λόγος έρρυθμος.³⁵

Επιπλέον, πριν εξετάσουμε τα στοιχεία της τεχνοτροπίας και δεξιοτεχνίας του Δημοσθένη, πρέπει να θυμόμαστε ότι κάθε αθηναίος πολιτικός αντιμετώπιζε αναπάντεχες δυσκολίες που ο σύγχρονος ομολόγός του δεν έχει. Για παράδειγμα, δεν υπήρχαν τα ηλεκτρονικά βοηθήματα για να ενισχύσουν τη φωνή, εξ ου και η απόλυτη ανάγκη προβολής της φωνής, ειδικά σε ανοιχτό περιβάλλον. Στη συνέχεια υπήρχε το πρόβλημα συναλλαγής με ένα κοινό που απαρτιζόταν από απλούς πολίτες, οι οποίοι δεν τηρούσαν πάντα τους κανόνες ευγένειας, όπως είναι φανερό από τη συχνή επίκληση του Δημοσθένη στο κοινό του να τον ακούσει μέχρι το τέλος. Για να ακουστεί κάποιος και να κρατήσει το ενδιαφέρον 6000 ή και περισσότερων, κάποιες φορές, συμπολιτών του για αρκετή ώρα, απαιτούσε κουράγιο και αποφασιστικότητα, αλλά επίσης και ρητορικές

³⁴ Τσάτσος, 2000, 341

³⁵ Ο.π., 342

δυνάμεις ανωτέρου είδους. Ένας μέτριος ή διστακτικός ομιλητής δε θα επιβίωνε για πολύ. Ούτε ένας φλύαρος ρήτορας θα έβρισκε ένα ανεκτικό και υπομονετικό κοινό.³⁶

Όλα αυτά που αναφέρουμε θεωρητικά μπορούμε να τα βρούμε συγκεντρωμένα στο Δημοσθένη, κάτι που παρατήρησαν τόσο οι κατοπινοί Έλληνες ρήτορες όσο και οι Λατίνοι αλλά και οι σημερινοί μελετητές.

Για να φθάσει όμως ο ίδιος σ' αυτό το κορύφωμα έπρεπε να είναι ευνοϊκή η τοποθέτησή του μέσα στο χωροχρόνο. Αυτό λοιπόν συνέβη.

Κατά τον 4^ο αιώνα η έντεχνη διαμόρφωση του ρητορικού λόγου έχει σημειώσει μεγάλη πρόοδο. Απαιτεί αυστηρή εκπαίδευση του ρήτορα τόσο για το δικαστήριο όσο και για την εκκλησία του δήμου. Η νέα τέχνη αναγνωρίζεται εύκολα από τη συνειδητή επιλογή των εκφραστικών μέσων που έχουν ως στόχο να ικανοποιήσουν και τις πιο μεγάλες αξιώσεις αλλά και να επηρεάσουν και ψυχολογικά τον ακροατή εξουσιάζοντας όλη την κλίμακα των ανθρώπινων συναισθημάτων.

Τα παλαιότερα δείγματα αυτής της νέας μορφής λόγου δεν είναι παρά σχολικά ρητορικά γυμνάσματα. Σύντομα όμως κυκλοφορεί ο δικανικός λόγος δημοσιευμένος σε βιβλίο. Το γεγονός αυτό εξυπηρετούσε πραγματική ανάγκη καθώς οι μεγαλύτεροι ρήτορες της εποχής όπως ο Αντιφώνας και ο Λυσίας, δεν μπόρεσαν ποτέ να ανέβουν στο βήμα. Ήθελαν όμως να δώσουν δείγματα της τέχνης τους.

Την εποχή, λοιπόν, του Δημοσθένη η άρτια ρητορική εκπαίδευση θεωρούνταν κάτι το αυτονόητο. Έτσι και ο Δημοσθένης – με αφορμή τις οικογενειακές του υποθέσεις – στρέφεται προς τον εξαιρετικά έμπειρο λογογράφο της εποχής τον Ισαίο και γίνεται μαθητής του. Υπάρχει και μια αναξιόπιστη πηγή ότι μαθήτευσε και στη σχολή του Ισοκράτη, κάτι τέτοιο όμως δεν επιβεβαιώνεται. Πέρα από τα διδάγματα του δασκάλου του, ό,τι του χρειάζεται για το μελλοντικό στάδιο της ρητορικής τέχνης το προμηθεύεται από τα εγχειρίδια ρητορικής που κυκλοφορούν από χέρι σε χέρι. Ο αυτοδιδασκτισμός είναι κάτι που τον χαρακτηρίζει έντονα.³⁷ Είναι γνωστό ότι λάτρευε την Αθήνα και εντρύφησε στην ιστορία της έχοντας ως μέγα οδηγό τον Θουκυδίδη από τον οποίο επηρεάστηκε και στη διάπλασή του ως πολιτικού ρήτορα. Αλλά και από τη σύγχρονη ζωή του άντλησε πολλά διδάγματα πολιτικά και παραδείγματα ρητορικής τέχνης. Μόλις

³⁶ Milns,2000, 209

³⁷ Jaeger,1979, 49

είχε ενηλικιωθεί παρακολούθησε την απολογία του Καλλίστρατου. Προφανώς συγκλονίστηκε τόσο από τον λόγο του μεγάλου ρήτορα – πολιτικού, που λέγεται ότι τον μελετούσε κατ' ιδίαν και ότι αυτός στάθηκε ένα από τα ισχυρά κίνητρα της εισόδου του στην πολιτική δράση και της καλλιέργειας της ρητορικής τέχνης.

Πριν αναλύσουμε όμως το ύφος του Δημοσθένη αξίζει να αναφερθούμε στην παράδοξη αντίφαση που χαρακτηρίζει τον μεγαλύτερο ρήτορα όλων των εποχών. Μολονότι από τη φύση του ήταν γεννημένος ρήτορας είχε να αντιμετωπίσει πολλές φυσικές αδυναμίες που στέκονταν εμπόδιο στη δραστηριοποίησή της. Ο Πλούταρχος μάλιστα αναφέρει (*Βίοι, Δημ.6*) ότι την πρώτη φορά που παρουσιάστηκε μπροστά στους πολίτες αυτοί έκαναν θόρυβο και τον περιγελούσαν. Ο Δημοσθένης όμως με ιδιαίτερο ζήλο τις υπερνικά. Με λίγα λόγια η καλή προφορά, η ορθοφωνία, η απαγγελία, δηλαδή όλα τα απαραίτητα για έναν ρήτορα τεχνικά μέσα που σε άλλους υπάρχουν εκ φύσεως, ο Δημοσθένης τα απέκτησε με μεγάλη δυσκολία. Γι' αυτό κι όταν τον ρωτούσαν, δήλωνε ότι το σπουδαιότερο μέρος της ρητορικής είναι η απαγγελία.

Ο Δημοσθένης, λοιπόν, δεν ενδιαφερόταν για τη λογοτεχνική αξία των δημηγοριών του. Σκοπός του ήταν το καθαρά πολιτικό αποτέλεσμα. Σκοπός του ήταν να πείσει, να κερδίσει την ψήφο του Αθηναίου πολίτη. Ήταν πολιτικός, οι λόγοι του ήταν πράξεις. Ήξερε όμως ότι με την κούφια ρητορική δεν κερδίζονταν οι Αθηναίοι πολίτες, ούτε ακόμη και αυτοί, οι ηθικά ξεπεσμένοι, του 4^{ου} αιώνα. Θα τους κέρδιζε μόνο με τον έντεχνο και μεστό λόγο. Για το λόγο αυτό «λάξευε» λογοτεχνικά μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια κάθε αγόρευσή του. Ήξερε ότι οι Αθηναίοι δεν συγχωρούν το άσχημο, το άμορφο, το ψευτισμένο. Έτσι προκειμένου να κερδίσει τους αυστηρούς κριτές του, διατυπώνει λόγους που λογοτεχνικά κρινόμενοι αποτελούν ακόμα και σήμερα τα τελειότερα δείγματα ρητορικού ύφους.³⁸

Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς αναφέρει (*Περί τῆς Δημοσθένους λέξεως, 8*) ότι «ο Δημοσθένης δε θέλησε να γίνει μιμητής κανενός ύφους και κανενός ρήτορα, διότι θεώρησε πως όλοι ήταν ελλιπείς και ατελείς. Επέλεξε όμως από όλους αυτούς τα καλύτερα και τα πιο χρήσιμα και τα συνέδεσε ώστε να δημιουργήσει ένα ενιαίο ύφος, σύνθετο από πολλά, μεγαλοπρεπές και λιτό, φορτωμένο και απέριττο, παράξενο και συνηθισμένο, επίσημο και φυσικό, αυστηρό και ιλαρό, έντονο και χαλαρό, ευχάριστο και πικρό, με ήθος και

³⁸ Τσάτσος, 2000, 68

συναισθηματική φόρτιση. Ένα ύφος που δεν έχει καμία διαφορά από τον μυθικό Πρωτέα». Αυτό το ύφος ο Διονύσιος το αναφέρει ως μικτό ή μέσο ύφος.

Ο Δημοσθένης δεν κρίνεται. Είναι ο ίδιος βασικό κριτήριο της καλής ρητορείας. Οι λόγοι του διέπονται από καθαρή λογική δομή αλλά και έντονη ψυχολογική διεισδυτικότητα. Δεν κολάκευε τους Αθηναίους. Αντίθετα ήταν σκληρός και επιτιμητικός μαζί τους. Αλλά τις επιτιμήσεις αυτές τις εξέφραζε με ιδιαίτερη τέχνη και τα λιγότερα δυνατά γλωσσικά μέσα. Δε θα βρούμε ιδιαίτερους επιθετικούς προσδιορισμούς στο Δημοσθένη. Ο λόγος του είναι γυμνός, ίσως γι' αυτό ρωμαλέος, καίριος στην έκφρασή του και απόλυτα ακριβολόγος.³⁹

Οι επιδράσεις που δέχθηκε πολλές. Από τον Θουκυδίδη, το ογκώδες και πομπώδες ύφος, από τον Λυσία, την ακρίβεια και την λιτότητα από τον Ισοκράτη, την ακρίβεια της διαλέκτου, το κοινό λεξιλόγιο, τη λαξευμένη περίοδο. Δεν υπήρξε όμως μιμητής κανενός. Επέλεξε τα καλύτερα από τον καθένα και δημιούργησε το δικό του, ιδιαίτερο, προσωπικό ύφος.

Οι λόγοι του χαρακτηρίζονται από παθιασμένη σοβαρότητα που αποτυπώνεται από τη μεγάλη ποικιλία τόνων, οργή, ειρωνεία, σαρκασμός, όχι όμως και χιούμορ όπως ορθά επισημαίνουν τόσο ο Διονύσιος (*Περί της Δημ. λέξεως*, 54) όσο και ο Κοϊντιλιανός. Στην παρατήρηση αυτή ο Τσάτσος αναφέρει *«ο Δημοσθένης υπήρξε ένας τραγικός άνθρωπος. Αισθάνεται σε κάθε φράση τον πόνο, καθώς βλέπει όλα να καταρρέουν γύρω του. Δύσκολα χωράει σε τέτοιο κλίμα η ευτραπελία.»*⁴⁰

Χρησιμοποιεί μια καθαρή αττική ελληνική γλώσσα κοντά στη γλώσσα της καθημερινότητας με αρκετές τολμηρές αλληγορίες, μεταφορές και παρομοιώσεις. Επίσης τα έργα του βρίθουν από ιστορικά παραδείγματα στην προσπάθειά του να ξυπνήσει τους συμπολίτες του από την αδράνεια και την παθητικότητα.

Είναι γνωστό ότι προετοίμαζε προσεκτικά τους λόγους του και τους δούλευε πολύ πριν τους εκφωνήσει στο βήμα. Δομεί το λόγο του προσεκτικά ξεκινώντας από την έκθεση της παρούσας κατάστασης συνεχίζει με την αναλυτική παρουσίαση των γεγονότων, κάνει συγκεκριμένες και αιτιολογημένες προτάσεις και τέλος κλείνει υπενθυμίζοντας στο ακροατήριο του το χρέος του. Συχνά ωστόσο παρεκκλίνει από το τυπικό αυτό σχήμα

³⁹ Τσάτσος, 2000, 345

⁴⁰ Ο.π., 347

δημιουργώντας εσωτερικές μικροδομές των αντίστοιχων μερών, χαρακτηριστικό και αυτό της ρητορικής του τέχνης.

Κάνει χρήση μακρών περιοδικών προτάσεων που συχνά ακολουθούνται από σύντομες ρωμαλέες αποφάνσεις κάτι που δίνει την εντύπωση του αυθορμητισμού ενώ ταυτόχρονα ζωντανεύουν το λόγο. Ο λόγος του γενικά ορμητικός, τολμηρός, λαμπρός, οδηγεί με αργό ρυθμό στην κλιμάκωση των νοημάτων για να καταλήξει, ίσως απροσδόκητα, σ' ένα σύντομο αλλά σαφές και αποστομωτικό για τον αντίπαλο συμπέρασμα. Ακόμα περισσότερο πρέπει να εξάρουμε τώρα ότι στο Δημοσθένη το γνήσιο πάθος και η δύναμη της πειστικότητας με τέτοιον τρόπο διαποτίζουν την ολοκληρωμένη μορφή, ώστε ο λόγος του αναδίδει πραγματική ζωντάνια.⁴¹

Χρησιμοποιεί με επιτυχία σχήματα λέξεων (αντίθεση, αντιστροφή, επαναλήψεις, απαριθμήσεις, αναφορά) και σχήματα διανοίας (ερωτήσεις, διάλογο, αποστροφή, μεταφορά, παρενθέσεις κ.λπ) δημιουργώντας ένα λόγο γεμάτο κίνηση και ποικιλία. Σύμφωνα με τον Milns⁴² η αποστροφή στο κοινό και η χρήση διαλόγου αποτελούν χαρακτηριστικά του ώριμου Δημοσθένη. Μάλιστα ο διάλογος περιλαμβάνει σύντομες προτάσεις και κάνει χρήση του ασύνδετου σχήματος προκειμένου να δώσει ένταση στο λόγο.

Αποφεύγει τη χασμωδία, κυρίως στους πρώιμους λόγους, όχι όμως με την αυστηρότητα του Ισοκράτη. Αποφεύγει, κατά τον Blass, την ακολουθία περισσότερων από δυο βραχείες συλλαβές, κάτι που κάνει εύρυθμο το λόγο, ενώ ταυτόχρονα φροντίζει και τη ρυθμική διάπλαση του τέλους της πρότασης.

Ο Edwards υπογραμμίζει ότι η θέση του ρήματος της κύριας πρότασης ποικίλλει εν σχέσει με τις μετοχικές προτάσεις αν και οι αναφορικές καθώς και οι απαρεμφατικές συνήθως προηγούνται του ρήματος. Επίσης στα αφηγηματικά μέρη καταφεύγει στη γλωσσική λιτότητα του Λυσία.⁴³ Γενικά παρατηρείται κοσμιότητα στην εκλογή των λέξεων χωρίς όμως να αποφεύγει την έντονη έκφραση, όπου αυτή χρειάζεται.

Διαβάζοντας κανείς προσεκτικά τους πρώιμους και τους ώριμους λόγους του, μπορεί να εντοπίσει μια εξέλιξη στο «στήσιμο» του επιχειρήματος. Κατά τον Pearson οι πρώιμοι λόγοι, ειδικά ο *«Περί τῶν Συμμοριῶν»* έχουν Θουκυδίδια «ποιότητα» καθώς δείχνουν

⁴¹ Δαμασκηνός, 2006, 219

⁴² Milns, 2000, 210

⁴³ Edwards, 2002, 59-60

να μιμούνται τη γλώσσα και τον τρόπο του Θουκυδίδη. Επισημαίνει ότι «όπως οι λόγοι του ιστορικού, απαιτούν προσεκτικό διάβασμα εξαιτίας της πολυπλοκότητας της επιχειρηματολογίας».⁴⁴ Αντίθετα στους ώριμους λόγους, σημειώνει ο Pearson, ο Δημοσθένης έχει αποφασίσει να διαμορφώσει τους δημόσιους λόγους του πάνω σε δικανικό στυλ, με αποτέλεσμα να αναμειχθεί η αφήγηση με την επιχειρηματολογία, προσδίδοντας μεγαλύτερη αμεσότητα στα επιχειρήματα ταχύτητα στη ροή της γλώσσας και έλλειψη διστακτικότητας.⁴⁵

Αλλά ο ρητορικός λόγος δεν αρκεί να είναι ωραίος λόγος πρέπει να είναι και λόγος υψηλός. Του υψηλού όμως λόγου υπόβαθρο είναι το υψηλό ήθος. Από το ήθος του λοιπόν είναι και ο λόγος του Δημοσθένη υψηλός. Το ήθος του Δημοσθένη το αντιλαμβανόμαστε, όταν σκεφθούμε ότι, για χάρη της πολιτικής του πίστεως, διάλεξε από όλους τους δυνατούς τότε δρόμους προς την επιτυχία, τον δυσκολότερο και όχι τον ταχύτερο. Πιστεύοντας στο μεγαλείο της πατρίδας του και του ελεύθερου πολιτεύματος της, αγωνίσθηκε να διεγείρει ένα ράθυμο και αδιάφορο λαό και να τον φέρει στο δρόμο του χρέους.⁴⁶

Έτσι οι λόγοι του αποτελούν το κύκνειο άσμα της «Αθηναίων πολιτείας», διότι ύστερα από αυτούς απέμεινε μόνο το άδειο της κέλυφος.⁴⁷

⁴⁴ Pearson, 1964, 96

⁴⁵ Ο. π. 96-97

⁴⁶ Τσάτσος, 2000, 348

⁴⁷ Ο.π., 349

II. Οι λόγοι «Περί τῶν Συμμοριῶν», «Κατά Φιλίππου Α΄» και «Κατά Φιλίππου Γ΄»

Η επιλογή των τριῶν αυτῶν πολιτικῶν δημηγοριῶν του Δημοσθένη οι οποίες θα αναλυθῶν στο συγκεκριμένο πῶνημα δεν ἔγινε τυχαία. Μέσα από τους λόγους αυτοῦς μπορούμε να παρατηρήσουμε την πορεία του ρήτορα και την εξέλιξη της, τόσο στην πολιτική ὄσο και στο συμβουλευτικό εἶδος που από μια δεδομένη στιγμή της ζωῆς του και ὕστερα με τόση θέρμη υπηρέτησε. Ο πρώτος λόγος ο *«Περί των Συμμοριῶν»* ἦταν αυτός που τον ανέβασε για πρώτη φορά στο βῆμα της Εκκλησίας του Δήμου. Νέος πολιτικός σχεδόν τριάντα χρονῶν, αναλαμβάνει να εκφωνήσει ἕναν λόγο που θα τον φέρει σε αντιπαράθεση με την καθεστηκυία «τάξη» της Αθήνας. Ο δεύτερος, ο *«Κατά Φιλίππου Α΄»*, εγκαινιάζει τη μάχη που θα γίνει αγῶνας ζωῆς για το Δημοσθένη, τη μάχη κατά του βασιλιά των Μακεδόνων Φιλίππου. Ἐνῶ ο *«Κατά Φιλίππου Γ΄»* εἶναι αυτός που κλείνει τον αγῶνα του και αποτελεί το κορύφωμα τόσο της πάλης για την πόλη του, την Αθήνα, ὄσο και της προσωπικής του παρουσίας, ὡς ρήτορα συμβουλευτικῶν λόγων. Ἐχει επιχειρηθεῖ λοιπόν μια νοηματική και υφολογική προσέγγιση των λόγων αυτῶν προκειμένου να αποδειχθεῖ τόσο η πολιτική του πορεία ὄσο και η ειδολογική και υφολογική εξέλιξη του ἔργου του.

1. «Περί τῶν Συμμοριῶν»

α. Ιστορικό πλαίσιο του λόγου

Ο «Περί των Συμμοριῶν» λόγος του Δημοσθένη συνιστά την παλαιότερη δημοσιευμένη δημηγορία του ρήτορα και κατά τη χρονολόγηση του γραμματικού Διονυσίου του Αλικαρνασσεᾶ εκφωνήθηκε το 354π.Χ. Πρόκειται για τον πρώτο από μια ομάδα λόγων του Δημοσθένη, τους αποκαλούμενους «ελληνικούς». Οι άλλοι δύο είναι: ο «Υπέρ Μεγαλοπολιτῶν» 353/2π.Χ. και ο «Υπέρ τῆς Ροδίων ἐλευθερίας» 352/1π.Χ. Και οι τρεις αυτοὶ λόγοι αφοροῦν σε θέματα ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, με ἐπίκεντρο τις σχέσεις της Αθήνας με τις ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις και τον Πέρση Βασιλιά. Οι λόγοι αυτοὶ συνιστοῦν κατὰ κάποιον τρόπο τὴ συνέχεια και τὸ τελευταίον δείγμα τῆς αθηναϊκῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ὅπως διαμορφώθηκε με τὴ Συμμαχία τῆς Δήλου και συνεχίστηκε για ἕναν αἰῶνα περίπου ἀπὸ τὴ μεταφορὰ του Συμμαχικοῦ ταμείου στην Αθήνα μέχρι τὸ τέλος του Συμμαχικοῦ πολέμου πριν ἀπὸ τὴ σύγκρουση με τον Φίλιππο. Ἡ ρητορικὴ του Δημοσθένη στους λόγους αυτοὺς ἐξακολουθεῖ να περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τὴ ναυτικὴ δύναμη τῆς πόλης και τὴν προοπτικὴ ἀνάκτησης του παραδοσιακοῦ τῆς ρόλου. Και οι τρεις αποτελοῦν ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον δείγμα πολιτικῶν κειμένων για τὴ διερεύνηση των κύριων τάσεων τῆς πολιτικῆς σκέψης του νεοεμφανιζόμενου ρήτορα και του τρόπου με τον ὁποῖο προβάλλει τὸ ιστορικὸ παρελθόν, ἐρμηνεύει τὰ τρέχοντα γεγονότα και προδιαγράφει τὸ μέλλον.⁴⁸ Ἀς ἐπικεντρωθοῦμε ὁμως στον πρώτον ἀπὸ αυτοὺς.

Ο λόγος «Περί των Συμμοριῶν» (XIV), με τον ὁποῖο, ὅπως ἔχει ἤδη αναφερθεῖ, ἐμφανίζεται για πρώτη φορά ο Δημοσθένης στην ἐκκλησία του Δήμου, δίνει μια εικόνα τῆς πολιτικῆς κατάστασης στην Αθήνα ἀμέσως μετὰ τον Συμμαχικὸν πόλεμον (354/3π.Χ). Το 359π.Χ καταλαμβάνει τὸ θρόνον του περσικοῦ κράτους ο Ἀρταξέρξης Γ' ὁ Ὠχος, ὁ ὁποῖος εἶχε βάλει σκοπὸν του να στερεώσῃ μια ἰσχυρὴ κεντρικὴ ἐξουσία στο ἐξαρθρωμένο κράτος των Ἀχαιμενιδῶν. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του Κύρου, του Τισσαφέρνη και του Φαρνάβαζου στις ακτὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, δὲν υπήρχε πια ἡσυχία. Στην Αἴγυπτον οι ἐπαναστάτες πολεμοῦν με τὴ βοήθεια Ἀθηναίων και Σπαρτιατῶν, στην ἀρχὴ με ἀρχηγὸν τὸ Χαβρία και κατόπιν με τον Ἀγησίλαον. Ἄλλοι Ἕλληνες πολεμοῦν ἐκεῖ στο πλευρὸν του βασιλιά τῆς Περσίας. Ἐτσι οι Ἀθηναῖοι στέλνουν στο Μεγάλον Βασιλιά τον Ἰφικράτη ὡς στρατιωτικὸν σύμβουλον. Στην Καρία, στα νότια τῆς δυτικῆς μικρασιατικῆς ακτῆς, εἶχε

⁴⁸ Γιατρομανωλάκη, 2001, 30-31

εμφανιστεί το επαρχιακό βασίλειο του Μαύσωλου που ήταν υποτελής της Περσίας, γεμάτος όμως φιλοδοξίες και δυναστικούς πόθους. Στο μεταξύ η ένταση στις σχέσεις συνεχιζόταν και μετά τη συνθήκη ειρήνης, αφού μάλιστα δεν είχε εξουδετερωθεί ακόμη στο εσωτερικό της Περσίας η επανάσταση του Αρτάβαζου.

Στην Αθήνα μια ισχυρή μερίδα εξακολουθούσε ακόμη να ελπίζει σε αυτόν τον επαναστάτη και σχεδίαζε να ξαναρχίσει τον πόλεμο κατά της Περσίας. Θα ήταν οι οπαδοί του Χάρη και του Αριστοφώντα. Κατάφεραν να εκμεταλλευτούν το φόβο μιας περσικής επίθεσης και κήρυτταν τον προληπτικό πόλεμο, παρουσιάζοντας την υποταγή των Περσών σαν κάτι εύκολο. Το περσικό κράτος υποστήριζαν είναι αποσπασμένο και δεν έχει πια καμιά δύναμη να φέρει αντίσταση. Η Αθήνα, με τους περσικούς θησαυρούς θα ορθοποδούσε οικονομικά και θα θεμελιώνει ένα νέο κράτος ισχυρότερο από το προηγούμενο, το οποίο είχε καταρρεύσει. Όσο λιγότερη ήταν η πραγματική δύναμη που είχαν οι Αθηναίοι τόσο πιο αχαλίνωτα μπορούσε να δουλεύει η φαντασία τους. Ο πολεμικός πυρετός είχε πάρει ιδιαίτερη οξύτητα από τότε που διαδόθηκε ότι ο Μεγάλος Βασιλιάς κάνει τεράστιους εξοπλισμούς, τέτοιους που ο κόσμος δεν είχε δει από τις μέρες του Ξέρξη. Στην Αθήνα επαναλαμβάνουν το παραμύθι για τις 1200 καμήλες που κουβαλούν το αμέτρητο περσικό χρυσάφι για να στρατολογήσει ο Ξέρξης τους μισθοφόρους του. Οι στρατιωτικοί δηλώνουν πως ο πόλεμος θα είναι εύκολη υπόθεση. Η τώρα ή ποτέ: δεν έχουν δικαίωμα να διστάζουν. Η καθυστέρηση είναι προδοσία. Ο λαός γρήγορα παρασύρεται και δεν θέλει να ακούσει παρά μόνο για τον πατροπαράδοτο εχθρό και για αντεκδίκηση.⁴⁹ Η Αθήνα είχε μόλις χάσει ορισμένα από τα σημαντικότερα μέλη της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας (Χίο, Κω, Ρόδο, Βυζάντιο) στον καταστροφικό Συμμαχικό πόλεμο (357-355/4π.Χ) και είχε αναγκασθεί να δεχθεί μια ταπεινωτική ειρήνη με τις πρώην συμμάχους της. Το γεγονός ότι αμέσως μετά το τέλος του Συμμαχικού πολέμου, η εκκλησία του Δήμου συζητούσε πράγματι την πιθανότητα ενός πολέμου με τον Βασιλιά μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο ως αποτέλεσμα σύγχυσης και δημαγωγίας.

⁴⁹ Jaeger, 1979, 96-97

β. Περιεχόμενο

Μέσα λοιπόν σε αυτό το κλίμα σύγχυσης και πολεμικού πυρετού καλείται ο Δημοσθένης να αναπτύξει, για πρώτη φορά μπροστά στον Αθηναϊκό λαό, τις απόψεις του. Είναι απόδειξη μεγάλης εμπιστοσύνης, το γεγονός ότι αναθέτουν στον νεαρό ακόμα ρήτορα να μιλήσει γι' αυτά τα θέματα.⁵⁰

«*Συμμορία*», ήταν οι φορολογικοί σύλλογοι που ήταν υποχρεωμένοι να εξοπλίζουν τις μονάδες του στόλου.⁵¹

Ο Δημοσθένης στην αρχή συμφωνεί με τη γενική κατακραυγή εναντίον του βασιλιά των Περσών, τον οποίο θεωρεί «*κοινό εχθρό των Ελλήνων*». Δυστυχώς όμως, λέει, και οι Έλληνες δεν είναι μεταξύ τους κοινοί φίλοι και όσο αυτοί στήνουν ενέδρες ο ένας στον άλλο και δεν κάνουν καμία αμοιβαία παραχώρηση, οφείλουν να προφυλαχτούν από έναν ανοικτό επιθετικό πόλεμο και να περιμένουν ώσπου να επιτεθούν οι Πέρσες κάνοντας αυτοί αρχή στην αδικία. Τότε η Αθήνα θα έχει τους υπόλοιπους Έλληνες στο πλευρό της, ενώ αν επιτεθεί η ίδια, οι Πέρσες θα εξαγοράσουν με χρήματα τους εχθρούς της Αθήνας στην Ελλάδα. Η Αθήνα οφείλει να αναπτύξει όσο μπορεί τις δυνάμεις της για να αντιμετωπίσει μόνη της τον Πέρση και να μην επιτρέψει να εμφανίζεται ως προστάτης των υπόλοιπων Ελλήνων. Σ' εκείνους όμως που μιλούν τόσο παράτολμα και είναι πρόθυμοι να κάνουν πόλεμο, ο Δημοσθένης απαντά, πως ενώ είναι εύκολο να φανεί κανείς γενναίος δίνοντας συμβουλές, ωστόσο είναι δύσκολο και αναγκαίο να παραμένει στον κίνδυνο γενναίος και στις συμβουλές συνετός. Οι στρατιωτικοί είχαν χαρακτηρίσει τον πόλεμο εναντίον των Περσών ένα εύκολο αγώνισμα. Ο Δημοσθένης συμφωνεί μαζί τους. Ένας αγώνας χρειάζεται μόνο γενναίους άντρες, όμως ο πόλεμος κατά του Μεγάλου Βασιλιά είναι δύσκολος και για να γίνει χρειάζονται πλοία, χρήματα και εδάφη για στρατιωτικές βάσεις. Προβάλλει, λοιπόν, την αναγκαιότητα μεταρρύθμισης στην εσωτερική πολιτική της πόλης, της καθιέρωσης δηλαδή των τριηραρχικών συμμοριών επί τη βάσει τακτικής λειτουργίας χιλίων διακοσίων συντελών και δυναμένων συνεισφερόντων ευπόρων και ενεργών Αθηναίων πολιτών.

Γενικά ο Δημοσθένης από την αρχή δημιουργεί έντονα την εντύπωση τόσο στην Εκκλησία του Δήμου όσο και στους συμβούλους της, πως η κατάσταση της πολιτείας

⁵⁰ Jaeger, 1979, 94

⁵¹ Επειδή ο τίτλος περιγράφει μεμονωμένα σημεία του περιεχομένου του λόγου, ο Διον. Αλικ. θεωρεί ότι καλύτερος τίτλος θα ήταν «Περί των βασιλικών»

είναι προς το παρόν εξαιρετικά άσχημη. Η πόλη βέβαια έχει ακόμη περιουσία, αλλά αν κάποιος σήμερα επιχειρούσε να αυξήσει έναν άμεσο φόρο, για να ενισχυθεί η άμυνα του κράτους, κανένας δεν θα πλήρωνε. *«Για χρήματα αυτή τη στιγμή δεν μπορεί να γίνει απολύτως κανένας λόγος.»*

Ο Δημοσθένης λοιπόν είναι αντίθετος προς κάθε πολεμική εμπλοκή με την Περσία. Είναι προφανές ότι ο πρόσφατος καταστροφικός πόλεμος έκανε τον νεαρό ρήτορα να αντιληφθεί ότι τα συμφέροντα της πόλης θα μπορούσαν να προστατευθούν μόνο από ένα ικανοποιητικό επίπεδο ισχύος. Από την άποψη αυτή, ο λόγος παρουσιάζει σπερματικά την πίστη του Δημοσθένη, την οποία εκφράζει δυναμικά στους άλλους δυο λόγους αυτής της ομάδας: ότι δηλαδή μόλις επέτρεπαν οι περιστάσεις η Αθήνα θα μπορούσε να αναμιχθεί ενεργά στα ελληνικά πράγματα. Αυτό που θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί είναι ότι στον λόγο αυτό υπάρχει ομοψυχία ανάμεσα στον Δημοσθένη και τον Εύβουλο ως προς τον άμεσο στόχο της αποφυγής ενός πολέμου με τον Πέρση Βασιλιά και την οικονομική ανασύνταξη της Αθήνας. Εξάλλου, η άποψη πως ο Δημοσθένης σχετίζεται με τον Εύβουλο γίνεται πιο πιθανή από το γεγονός ότι ο Δημοσθένης και στους πρώτους δικανικούς λόγους του με πολιτικό περιεχόμενο, που είναι σύγχρονοι με τον *«Περί Συμμοριών»*, υποστήριζε την τάξη των πλουσίων και μάλιστα φανερά εναντίον των αντιπάλων του Ευβούλου.⁵² Όπως είναι γνωστό, στην Αθήνα οι πλούσιοι ήταν ανέκαθεν οπαδοί της ειρήνης και ο δήμος φιλοπόλεμος. Αν η πρόταση για εξοπλισμό έχει γίνει πραγματικά με σοβαρή πρόθεση, οπωσδήποτε σήμανε ουσιαστική ανακούφιση αυτών που μέχρι τότε ήταν οι κυρίως φορολογούμενοι. Μια ανακατανομή του φορολογικού βάρους σε περισσότερα άτομα ήταν ο κύριος στόχος του Δημοσθένη στο σχέδιο των συμμοριών.

Η πρόταση του Δημοσθένη κατάφερε, τελικά, μόνο να κατασιγάσει τον πολεμικό ενθουσιασμό, ενώ αντίθετα δεν πέτυχε την ενίσχυση του στόλου, την οποία φαινομενικά επιδίωκε. Γι' αυτό, εύλογα, καταλήγουμε στη σκέψη πως εξαρχής η πρόταση είναι υπολογισμένη να εκφοβίσει το λαό με τις απαιτήσεις για εξοπλισμούς. Αυτός είναι, προφανώς, ο πραγματικός του στόχος. Άλλωστε την ίδια ώρα που κάνει την πρόταση του για εξοπλισμό, προχωρεί και στη διαπίστωση ότι δεν υπάρχουν καθόλου χρήματα.

⁵² Jaeger, 1979, 101

γ. Ανάλυση

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση του λόγου είναι ανάγκη να ορίσουμε τη διάταξη των μερών του και τη θεματική καθενός από αυτά:

§§1-2: Προοίμιο

§§ 3-13: Διήγηση

Πρόκειται για μια προκατασκευαστική ενότητα εν είδη προληπτικής ανασκευής των προτάσεων των άλλων ρητόρων, για τις σχέσεις των Αθηναίων και των άλλων Ελλήνων με τον Μεγάλο Βασιλέα: «δεν πρέπει – εφόσον δεν υπάρχει άμεση ανάγκη – εξ αιτίας απλώς και μόνον της αναξιοπιστίας των άλλων Ελλήνων να εκδηλώσουμε την εχθρότητά μας εναντίον Του, πρέπει να εξοπλισθούμε, πράγμα το οποίο δεν θα κινήσει τις υποψίες Του εναντίον μας, εφόσον έχουμε ήδη άλλους έκδηλους εχθρούς των οποίων η ύπαρξη δικαιολογεί προετοιμασίες στρατιωτικές.»

§§ 4-40: Πίστις → §§14-23: Παρασκευή – κύρια πρόταση

Ο εξοπλισμός συνίσταται κατ' αρχάς στο να αναλάβει με σοβαρότητα ο καθένας Αθηναίος να εκτελέσει το ατομικό του καθήκον, μετά πρέπει να μεταρρυθμισθούν οι τριηραρχικές συμμορίες – του περιάνδρειου συστήματος – και, αφού γίνουν και άλλες διευθετήσεις οι οποίες σχετίζονται στενά με τον εξοπλισμό ενός στόλου, οι τριηραρχικές συμμορίες πρέπει να προσαρμοσθούν ανάλογα προς αυτές.

§§ 24-40: πρόταση για οικονομικούς πόρους και έλεγχος επιχειρημάτων αντιπάλων (πίστις - έλεγχος)

Θα μπορούσε κανείς να προβάλει τέτοιες ενστάσεις, όπως είναι η ακόλουθη: ότι ο Βασιλεύς θα επιθυμούσε να κερδίσει Έλληνες μισθοφόρους και να προσεταιρισθεί ως συμμάχους του τους Θηβαίους. Με αυτό το θέμα ο ρήτορας μεταβαίνει σε ένα τύπο Επιλόγου (με την ευρύτερή του έννοια) συμβουλευτικού. Ο Δημοσθένης παροτρύνει και κατευθύνει τους Αθηναίους να απαλλαγούν από το φόβο, αλλά και τους προειδοποιεί εκ νέου για τους κινδύνους μιας βιαστικής και παράκαιρης επίθεσης κατά του Μεγάλου Βασιλέως.

§ 41: Επίλογος. Ο ρήτορας ανακεφαλαιώνει τις συμβουλές του και επανερχόμενος στο θέμα του προοιμίου αναφέρεται στους άλλους ρήτορες και στους μεγαλόσχημους αλλά κενούς τους λόγους.

§§ 1-2: Προίμιο

§1 «οἱ μὲν ἐπαινοῦντες, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς προγόνους ὑμῶν λόγον εἶπεῖν μοι δοκοῦσι προαιρεῖσθαι κεχαρισμένον, οὐ μὴν συμφέροντά γ' ἐκείνοις οὐδ' ἐγκωμιάζουσι ποιεῖν...»

§2 «αὐτὸς δὲ πειράσομαι τὸν τρόπον εἶπεῖν ὃν ἂν μοι δοκεῖτε μάλιστα δύνασθαι παρασκευάσασθαι...»

Αμέσως με τον πρώτο πολιτικό του λόγο ο Δημοσθένης δεν διστάζει να καταφερθεί εναντίον των λογοκόπων ρητόρων οι οποίοι, για να φανούν αρεστοί στο πλήθος, προτείνουν εθνικό πόλεμο στηρίζοντας την επιχειρηματολογία τους αποκλειστικά και μόνο στο ένδοξο παρελθόν της Αθήνας, μολονότι αυτή τη στιγμή δεν ήταν σε θέση να αναλάβει μόνη της το βάρος ενός τέτοιου εγχειρήματος. Ο λόγος αρχίζει με την πολλαπλώς σημειούμενη στο προίμιο διάκριση σε *λόγον κεχαρισμένον* – *ου μὴν συμφέροντα*, με την οποία ο ρήτορας αντιδιαστέλλει αυτό που είναι ελκυστικό και δημαγωγικό από αυτό που είναι συμφέρον. Η αντίθεση ανάμεσα στην πειστική ανάγκη για μια πρακτική πρόταση, η οποία θα ήταν συμφέρουσα για την πόλη, και τη δημαγωγική χρήση της προγονικής δόξας, συνιστά τον κοινό για πολιτικούς λόγους τόπο της αναντιστοιχίας ανάμεσα σε λόγους και έργα, και προετοιμάζει ψυχολογικά το ακροατήριο για το κύριο θέμα του λόγου: την υπόδειξη ενός συγκεκριμένου τρόπου με τον οποίο, όπως πιστεύει ο ρήτορας, θα είναι δυνατή η προετοιμασία για πόλεμο. Η χρήση του ρήματος *παρασκευάσασθαι* μαζί με το ουσιαστικό *παρασκευή* στην §2 δηλώνει εξ αρχής ότι αυτό που ενδιαφέρει το ρήτορα είναι το αξιόμαχο της πόλης και πως θα το πετύχει.

Ο νεαρός πολιτικός είχε αντιληφθεί ότι η πειστικότητα ενός ρήτορα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εντύπωση που θα δημιουργήσει στο ακροατήριο ο ίδιος ως

προσωπικότητα. Γι' αυτό λοιπόν, προσπαθεί να παρουσιάσει τον εαυτό του ως έντιμο άνθρωπο και πολίτη, ως σύμβολο της πόλης που το μόνο που επιδιώκει είναι το συμφέρον της. Ταυτόχρονα, όμως, έπρεπε να μειώσει ηθικά τους αντιπάλους του, ώστε να εξουδετερώσει την πειστικότητα των επιχειρημάτων τους. Έτσι τους παρουσιάζει ως ανθρώπους που ενδιαφέρονται μόνο για την προσωπική τους προβολή, αδιαφορώντας, για το συμφέρον της πόλης. Η επικέντρωση σε προσωπικό επίπεδο της αντίθεσης με τους αντιπάλους του συνιστά απόδειξη για *το ήθος του λέγοντος* και εντάσσεται στην κοινή για προοίμια διαδικασία της προσέλευσης της *έννοιας* του ακροατηρίου, καθώς δίνει τη δυνατότητα στον ρήτορα να διασύρει τους υποστηρικτές του πολέμου και να δείξει τη δική του πολιτική ευθυκρίσια και εύνοια για την πόλη. Με τον τρόπο αυτό, η εμφανιζόμενη από τον ρήτορα ως η πλέον συμφέρουσα πρόταση σε μια συγκεκριμένη περίπτωση αποβαίνει κριτήριο πολιτικού ήθους και χρησιμοποιείται ως μέσο επηρεασμού του ακροατηρίου μέσω της αρνητικής αξιολόγησης πολιτικών προσώπων και των επιλογών τους.

Με λιτό λοιπόν τρόπο πετυχαίνει ο ρήτορας να δώσει και τους τρεις στόχους του Προοιμίου:

- (α) Να κερδίσει την *έννοια* των ακροατών, αυτό το πετυχαίνει με την επίκριση των αντιπάλων του και την προβολή της προσωπικότητας.
- (β) Να ενημερωθεί (*ευμάθεια*) το ακροατήριο προβάλλοντας τη θέση του προς συζήτηση ζητήματος.
- (γ) Να αποσπάσει την προσοχή (*πρόσεξιν*) προβάλλοντας τη σπουδαιότητα του ζητήματος.

§§3-13 Διήγηση

I. §§ 3-7

Το κεφαλαιώδες θέμα του λόγου είναι το συμφέρον και ο Δημοσθένης το αρχίζει ως εξής:

3.« *ἐγὼ νομίζω κοινὸν ἐχθρὸν πάντων τῶν Ἑλλήνων εἶναι βασιλέα*»

Η πρόταση στηρίζεται στο επιχείρημα του δικαίου: ότι δηλαδή ο Πέρσης βασιλιάς πάντοτε ζημίωνε τους Έλληνες. Η προοπτική μιας δυσμενούς αντίδρασης μέσα στην

εκκλησία του Δήμου, επιβάλλουν στον ρήτορα μια επιφυλακτική στάση στο ερώτημα ενός πολέμου με τον Πέρση βασιλιά. Έτσι ο Δημοσθένης απέφυγε να ταχθεί άμεσα κατά του πολέμου και υπέρ της ενίσχυσης της αθηναϊκής ναυτικής άμυνας. Αντίθετα στην προσπάθειά του να επιτύχει η συναίνεση του ακροατηρίου του για την αναδιοργάνωση της ναυτικής δύναμης της Αθήνας, ο ρήτορας επιλέγει να προσεγγίσει το θέμα του από μια διαφορετική οπτική γωνία προσπαθεί να μεταστρέψει την κοινή γνώμη από την ιδέα του πολέμου χωρίς να επιχειρηματολογεί ευθέως κατά του πολέμου.

« οὐ μὴν διὰ

τοῦτο παραινέσαιμ' ἂν μόνοις τῶν ἄλλων ὑμῖν πόλεμον πρὸς αὐτὸν ἄρασθαι: οὐδὲ γὰρ αὐτὸς τοὺς Ἕλληνας ὁρῶ κοινούς ἀλλήλοις ὄντας φίλους, ἀλλ' ἐνίους μᾶλλον ἐκείνῳ πιστεύοντας ἢ τισιν αὐτῶν. ἐκ δὴ τῶν τοιούτων νομίζω συμφέρειν ὑμῖν τὴν μὲν ἀρχὴν τοῦ πολέμου τηρεῖν ὅπως ἴση καὶ δικαία γενήσεται, παρασκευάζεσθαι δ' ἃ προσήκει πάντα καὶ τοῦθ' ὑποκεῖσθαι.»

Ο Δημοσθένης, όπως προαναφέρθηκε, δέχεται ότι ο Πέρσης Βασιλιάς είναι κοινός εχθρός όλων των Ελλήνων, διαφωνεί όμως με την προοπτική μιας σύγκρουσης μαζί του χωρίς τη συμμετοχή των υπολοίπων πόλεων. Δεδομένου, όπως υποστηρίζει, ότι οι ελληνικές πόλεις δεν έχουν φιλικές σχέσεις μεταξύ τους και μάλιστα κάποιες από αυτές εμπιστεύονται περισσότερο τον Βασιλιά παρά κάποιους από τους γείτονές τους, θα ήταν προς το συμφέρον της Αθήνας να βεβαιωθεί ότι οι λόγοι για την είσοδό της σε έναν τέτοιο πόλεμο θα ήταν ίσοι και δίκαιοι. Στο μεταξύ αυτό που είχε άμεση προτεραιότητα και θα έπρεπε να συνιστά ένα σταθερό σημείο αναφοράς για την αθηναϊκή εξωτερική πολιτική ήταν η προετοιμασία του ναυτικού της πόλης. Το *συμφέρον* στην περίπτωση αυτή είναι στενά συνδεδεμένο με την έννοια της ισχύος της πόλης πράγμα το οποίο καθορίζει στη συνέχεια τον βαθμό του εφικτού για οποιονδήποτε πολιτικό σχεδιασμό (*δυνατόν*).

§4

« ἡγοῦμαι γάρ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς Ἕλληνας, εἰ μὲν ἐναργὲς τι γένοιτο καὶ σαφὲς ὡς βασιλεὺς αὐτοῖς ἐπιχειρεῖ, κἂν συμμαχῆσαι καὶ χάριν μεγάλης ἔχειν τοῖς πρὸ αὐτῶν καὶ μετ' αὐτῶν ἐκείνον ἀμνομένοις: εἰ δ' ἔτ' ἀδήλου τούτου καθεστηκότος προαπεχθησόμεθ' ἡμεῖς, δέδι', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μὴ τούτοις μετ' ἐκείνου πολεμεῖν ἀναγκασθῶμεν, ὑπὲρ ὧν προνοοῦμεθα.»

Στο σημείο αυτό ο Δημοσθένης εξετάζει την πιθανή αντίδραση τόσο του Βασιλιά όσο και των άλλων ελληνικών πόλεων σε μια ενδεχόμενη απόφαση της Αθήνας να προχωρήσει σε πόλεμο. Το αποφασιστικό σημείο και στις δυο εκδοχές είναι αν οι φημολογούμενες εχθρικές προθέσεις του Βασιλιά επρόκειτο να εκδηλωθούν πριν ή μετά την αθηναϊκή ενέργεια. Στην πρώτη περίπτωση, οι Έλληνες θα συμμαχούσαν με την Αθήνα σε ένδειξη ευγνωμοσύνης προς εκείνους που προστατεύουν τα δικά τους. Στην περίπτωση όμως που η πόλη θα παρασυρόταν σε έναν πόλεμο, όταν ακόμη παρέμεναν ανεξακρίβωτες οι προθέσεις των Περσών, τότε θα είχε να αντιμετωπίσει τόσο τον ίδιο τον Βασιλιά όσο και τους άλλους Έλληνες.

Το σύνολο του σκεπτικού του Δημοσθένη είναι ένας συλλογισμός «εκ του εικότος». Ο ρήτορας, δηλαδή, δεν εκφράζει ευθέως την άποψη ότι πράγματι ο Μ. Βασιλέας έχει βλέψεις να επιτεθεί κατά των Ελλήνων, αλλά – επειδή ο Δήμος είναι πεπεισμένος γι' αυτό και επειδή ο ρήτορας δεν μπορεί να τον αντικρούσει κατά πρόσωπον – βρίσκει αυτό τον τρόπο τον οποίο θέτει με το σχήμα της υποθέσεως και λέει τα εξής:

§5

*« ὁ μὲν γὰρ ἐπισχῶν ὧν ὄρμηκεν, εἰ ἄρ' ἐγχειρεῖν ἔγνωκε τοῖς Ἑλλησι, χρήματα δώσει
τισὶν αὐτῶν καὶ φιλίαν προτενεῖται, οἱ δὲ τοὺς ἰδίους πολέμους
ἐπανορθῶσαι βουλόμενοι καὶ τοῦτον τὸν νοῦν ἔχοντες τὴν κοινὴν ἀπάντων
σωτηρίαν παρόψονται. εἰς δὲ τὴν ταραχὴν ταύτην καὶ τὴν ἀγνωμοσύνην
παραινῶ μὴ προκαθεῖναι τὴν πόλιν ἡμῶν.»*

Στην περίπτωση, λοιπόν, που αναλάβουν αυτοί πρώτοι δράση κατά του Μ. Βασιλέως, αυτός αφού αναβάλει τα σχέδιά του για πόλεμο (εάν πράγματι υπάρχουν), με προσφορά χρημάτων και εκδουλεύσεων θα σχημάτιζε ένα κοινό μέτωπο κατά της Αθήνας, έχοντας τη συνδρομή άλλων ελληνικών πόλεων που προκειμένου να εξυπηρετήσουν το δικό τους συμφέρον παραβλέπουν το συμφέρον όλης της Ελλάδος. Ενόψει αυτής της απειλητικής προοπτικής, ο ρήτορας συμβουλεύει τους συμπατριώτες του να μη ρίξουν τη χώρα σε μια πολιτική αναταραχή και αφροσύνη, με αμφίβολα αποτελέσματα.

Στόχος του ρήτορα είναι να δείξει στο ακροατήριό του, μέσα από την εικόνα μιας διαμορφωμένης πολιτικής πραγματικότητας στον ελληνικό χώρο, την ουσιαστική απομόνωση της Αθήνας και των πολιτικών της επιλογών και συνακόλουθα την κρισιμότητα της απόφασης που καλούνται να πάρουν. Κατά συνέπεια, αν η πρωτοβουλία

της πόλης φαινόταν ότι προέρχεται από την επιθυμία της να υπερασπίσει την ελευθερία ολόκληρης της Ελλάδας, τα συμφέροντά της θα μπορούσαν να προωθηθούν με δυο τρόπους: πρώτον, πολιτικά, με όρους ισχύος, καθώς η συμμαχία με τους άλλους Έλληνες θα ενίσχυε ουσιαστικά τη δυνατότητά της για πόλεμο, και δεύτερον ηθικά με όρους κύρους, καθώς η αναγνώριση της συνεισφοράς της στην κοινή υπόθεση θα αναβίωνε τον παραδοσιακό της ρόλο. Αντίθετα, αν η Αθήνα χρεωνόταν την έναρξη του πολέμου, ο Βασιλιάς, εκμεταλλευόμενος τα μικρόψυχα αισθήματα και τους ιδιοτελείς σκοπούς των άλλων Ελλήνων, θα απολάμβανε οποιοδήποτε πολιτικό όφελος προερχόταν από το γεγονός αυτό.

Η έκκληση την οποία απευθύνει στους συμπατριώτες του να μην παραβλέψουν όπως οι άλλοι «*την κοινήν σωτηρίαν πάντων*» θα πρέπει να εκτιμηθεί σε άμεση σχέση με την εικόνα της πόλης ως προστάτιδας δύναμης των απανταχού αδυνάτων και εγγυήτρια της ελευθερίας. Έτσι στην §6 αναφέρει:

§6

« οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἀπ' ἴσης ὀρῶ τοῖς τ' ἄλλοις Ἑλλησι καὶ ὑμῖν περὶ τῶν πρὸς τὸν βασιλέα τὴν βουλὴν οὔσαν, ἀλλ' ἐκείνων μὲν πολλοῖς ἐνδέχεται μοι δοκεῖ τῶν ἰδία τι συμφερόντων διοικουμένοις τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἀμελῆσαι, ὑμῖν δ' οὐδ' ἀδικουμένοις παρὰ τῶν ἀδικούντων καλὸν ἐστὶν λαβεῖν ταύτην τὴν δίκην, ἔασαί τινες αὐτῶν ὑπὸ τῶ βαρβάρῳ γενέσθαι.»

Το παραδοσιακό ήθος της Αθήνας, που επιβεβαιώνεται από το προσδιοριστικό «*καλόν*», εξειδικεύεται στην προστασία των ασθενεστέρων πόλεων από βαρβαρική κατοχή. Η στάση αυτή αποκτά μεγαλύτερη σημασία όταν οι συγκεκριμένες πόλεις, όπως φαίνεται από την υπαινισσόμενη αδικία, θα πρέπει να ανήκαν στην αθηναϊκή συμμαχία και η αποστασία τους έθιγε άμεσα την αθηναϊκή συμμαχία και τα αθηναϊκά συμφέροντα. Την ίδια στιγμή ωστόσο το *καλόν*, ως προσδιοριστικό του πολιτικού ήθους της πόλης, μπορεί να αποδειχθεί μακροπρόθεσμα *συμφέρον*, όταν συνδυασθεί με τη *δύναμιν* και μια πολιτική δικαίου με την έννοια της επιείκειας και της ισότητας. Το επιχείρημα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η διαπιστωμένη έλλειψη ισχύος τη δεδομένη στιγμή καθιστά ακόμη επιτακτικότερη για την Αθήνα την ανάγκη διατήρησης του κύρους της συνακόλουθα της εμπιστοσύνης των συμμάχων της.

Στην ενότητα αυτή βασικές είναι οι έννοιες της δικαιοσύνης και της ισότητας. Ο όρος «*δίκαια*», δηλώνει πρωταρχικά την ανάγκη νομιμοποίησης της πιθανής έναρξης εχθροπραξιών εκ μέρους της Αθήνας. Στην περίπτωση αυτή το *δίκαιον* ισοδυναμεί με το

νόμιμον, με την έννοια της τήρησης των γραπτών όρων μας συνθήκης. Ο όρος «*ίση*» υπονοεί την επιθυμητή ισχύ που θα προσέδιδε στην Αθήνα μια συμμαχία ή έστω η συστράτευση με άλλες ελληνικές πόλεις για έναν κοινό σκοπό.

Αναμφίβολα η πρωταρχική φροντίδα του ρήτορα είναι η Αθήνα και τα αθηναϊκά συμφέροντα. Τα συμφέροντα αυτά, ωστόσο, είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα, όπως είδαμε στη ρητορική του Δημοσθένη, με την αξιοπιστία και την εικόνα γενικότερα της πόλης στον ελληνικό κόσμο. Έτσι, για την υποστήριξη της πρότασής του ο ρήτορας δεν περιορίζεται μόνο στην κριτική για την Αθήνα επισήμανση των προβλημάτων που υπάρχουν στο διακρατικό επίπεδο, αλλά προχωρεί με μια αντίστροφη ψυχολογικά διαδικασία, στην προβολή του πολιτικού της ήθους σε σύγκριση με το ήθος των πολιτικών της αντιπάλων στον ελληνικό χώρο. Όπως φαίνεται, ο ρήτορας επιδιώκει να αναδείξει τη μοναδικότητα και ταυτόχρονα τα ευάλωτα σημεία της αθηναϊκής πολιτικής μέσα από τη σύγκριση των πολιτικών της επιλογών με τις επιλογές των άλλων ελληνικών πόλεων. Όπως τονίζει ο ρήτορας, οι Αθηναίοι όχι μόνο δεν επιδιώκουν το δικό τους συμφέρον σε βάρος του κοινού συμφέροντος, αλλά, ακόμη και όταν κάποιος τους αδικούν, το θεωρούν ανάξιό τους να τους εκδικηθούν, εγκαταλείποντάς τους στην τύχη τους. Έτσι, το παραδοσιακό ήθος της Αθήνας με τα χαρακτηριστικά της επιείκειας και της γενναιοψυχίας διαπιστώνεται ακόμη και σε συνθήκες στις οποίες η τιμωρία ως εκδίκηση θα φαινόταν δικαιολογημένη.

Σχηματοποιώντας την κύρια τακτική του Δημοσθένη στην ενότητα αυτή παρατηρούμε δυο παράλληλους τρόπους προσέγγισης του θέματος, έναν ψυχολογικό-συναισθηματικό, με την άσκηση κριτικής στην προηγούμενη πολιτική της Αθήνας και την ταυτόχρονη προβολή του παραδοσιακού της ήθους, και έναν πολιτικό-ιδεολογικό με την πρόταση για την παρασκευή και την ηθική της κάλυψη.

Από την αρχή διαπιστώσαμε ότι ο ρήτορας με δεξιοτεχνία επιχειρηματολογεί εναντίον του πολέμου χωρίς, ωστόσο, να δηλώνει φανερά στην αντίθεσή του σ' αυτόν. Με τον συγκεκριμένο τρόπο προσέγγισης, τα κύρια θέματα του πολέμου και της παρασκευής σχηματίζουν ένα πρακτικό περίβλημα, ενώ οι έννοιες της πολιτικής δικαιοσύνης και ηθικής συνιστούν τον πυρήνα του επιχειρήματος. Ο συνυπολογισμός, συνεπώς, της πολιτικής ηθικής πλευράς κάθε πολιτικής απόφασης. Με μικρές αποκλίσεις η ίδια τακτική εφαρμόζεται σε ολόκληρο τον λόγο, ενώ το θέμα του πολέμου καθαυτό, θίγεται

μόνο μέσα στα συμφραζόμενα μιας δυσμενούς πολιτικής συγκυρίας και του κρίσιμου θέματος της έναρξης ενός απρόκλητου πολέμου.⁵³

§ 8-13

Στην §8 ο ρήτορας επικεντρώνεται κυρίως στην αδικαιολόγητη σπουδή και σφοδρότητα με την οποία οι αντίπαλοί του πιέζουν για τον πόλεμο. Σ' αυτούς, λοιπόν, «*τοῖς θρασυνομένοις*», όπως τους ονομάζει, απαντά ότι δεν χρειάζεται κανείς γενναιότητα όταν δίνει συμβουλές, ούτε στον κίνδυνο να δείχνει τη ρητορική του δεινότητα, αλλά δύσκολο (*χαλεπόν*) και ορθό (*προσῆκον*) είναι να παραμείνει κανείς γενναίος στον κίνδυνο και στις συμβουλές συνετός (*ἐπί μὲν τῶν κινδύνων... ἔχειν*).

Κατά συνέπεια το «*ἤθος του λέγοντος*» συνιστά στην περίπτωση αυτή ένα σημαντικό επικουρικό μέσο πειθούς, καθώς μέσα από την αντίθεση του *θράσους* με την πολιτική σύνεση προβάλλεται η ικανότητα του ρήτορα για την ψύχραιμη εκτίμηση των γεγονότων και την ορθότερη πρόβλεψη της έκβασής τους. Μέσα από την αντιπαράθεση των δυο στερεότυπων, που εμφανίζονται εδώ, του δημαγωγού, δηλαδή, πολιτικού, ο οποίος παρασύρει τα πλήθη σε ολέθριες πολιτικά αποφάσεις και του πολιτικού αναλυτή/συμβούλου, ο οποίος στηρίζεται στην κρίση του ακροατηρίου για τη χάραξη μιας σωστής εξωτερικής πολιτικής ο Δημοσθένης δείχνει τη δική του αντίληψη για τον υπεύθυνο ρόλο του πολιτικού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Το χωριό αυτό, θεωρείται ένα από τα καλύτερα του Δημοσθένη με πολλά και ποικίλα σχήματα λόγου όπως:

(α) σχήμα «*κατ' ἄρσιν και θέσιν*»: οὐκ- ἀλλά

(β) –δύο υπερβατά σχήματα: *οὐκ ἔστιν χαλεπόν [οὐθ' ὅταν βουλευέσθαι δέη], δόξαν ἀνδρείας λαβεῖν - οὐκ ἔστιν χαλεπόν [οὐθ' ὅταν κίνδυνός τις ἐγγύς ἦ], δεινόν εἰπεῖν φανῆναι.*

(γ) σχήμα παράλλαξης: δύο χρονικοῦποθετικές προτάσεις με αποφαιτική συμπλεκτική σύνδεση που εναλλάσσονται με δυο ισοδύναμους εμπρόθετους προσδιορισμούς με την αντιθετική σύνδεση *μεν- δε (ἐπί μὲν τῶν κινδύνων, ἐν δε τῶ συμβουλευέειν)*.

⁵³ Γιατρομανωλάκη, 2001, 54-57

§9

« ἐγὼ δ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, νομίζω τὸν μὲν πόλεμον ...χαλεπὸν τῇ πόλει. τὸν δ' ἀγῶνα τὸν ἐκ τοῦ πολέμου ῥάδιον ἂν συμβῆναι... ὅτι τοὺς μὲν πολέμους ἅπαντας ἀναγκαίως ἡγοῦμαι τριήρων καὶ χρημάτων καὶ τόπων δεῖσθαι... τοὺς δ' ἀγῶνας οὐδενὸς οὔτω τῶν ἄλλων ὀρῶ δεομένους ὡς ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ...»

Αναπόφευκτο συμπέρασμα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μια ψύχραιμη ἐκτίμηση τῆς κατάστασης, εἶναι ὅτι οἱ δυνατότητες τοῦ Βασιλιά για τὸν πόλεμο εἶναι ἀνώτερες ἀπὸ αὐτὲς τῆς Ἀθήνας. Συνεπῶς ὁ πόλεμος κρίνεται ὡς πράγμα «χαλεπὸν τῇ πόλει». Ωστόσο, ἡ καθαυτὸ πολεμικὴ ἀναμέτρηση μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ εὐκόλη «τον δ' ἀγῶνα ῥάδιον ἂν συμβῆναι». Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὸν πόλεμον καὶ στὸν ἀγῶνα εἶναι μιὰ διάκριση ἰδεολογικῆς μορφῆς καὶ συνιστᾷ ἓνα ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο στὴν πολιτικὴ ρητορεία. Ὁ πόλεμος ὡς θέμα μιᾶς πολιτικῆς συζήτησης στὴν ὁποία πρέπει νὰ ληφθεῖ μιὰ ἀπόφαση, ἀντιπαρατίθεται με τὸν ἀγῶνα, ὡς συμπλοκὴ στὸ πεδίο τῆς μάχης, εἴτε με θετικὸ εἴτε με ἀρνητικὸ τρόπο, ἀνάλογα με τὴ σκοπιμότητα τοῦ ρήτορα. Ἐτσι στὴν περίπτωση μιᾶς συμβουλῆς, ἡ ὁποία συνιστᾷ τὴν ἀποφυγὴ τῆς πολεμικῆς ἀναμέτρησης, ὁ πόλεμος ὡς εγχείρημα ἐμφανίζεται σχεδὸν ἀδύνατος με βάση τὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα τῶν ἀντίπαλων μερῶν. Τὴν ἴδια στιγμὴ σε μιὰ ἐξάρση πατριωτισμοῦ, ὁ ρήτορας διατυπώνει με ἐμφαση τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ στὴν ἀνδρεία τῶν Ἀθηναίων μαχητῶν, ἔτσι ὥστε νὰ ἐξισοροπηθεῖ ἡ πιθανὴ ἀπογοήτευση τοῦ Δήμου με τὴν ἐθνικὴ υπερηφάνεια.⁵⁴ Συνεπῶς οἱ Ἀθηναῖοι πρέπει νὰ συνειδητοποιήσουν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀναλάβουν καμιά στρατιωτικὴ πρωτοβουλία πρὶν τὴν κατάλληλη «παρασκευή».

§11

Ἡ «παρασκευή» ἐδῶ ὡς μέτρο το ὁποῖο στοχεύει στὴν ἐνίσχυση τῆς πολεμικῆς ἰσχύος τῆς πόλης καὶ στὴ γενικότερη δυναμικὴ τῆς καλύπτει ὁποιοδήποτε στρατιωτικὸ καὶ

⁵⁴ Γιατρομανωλάκη, 2001, 58-59

πολιτικό σκοπό ή μέτωπο. Με τον τρόπο αυτό αποδεικνύεται η διαχρονική σχέση ανάμεσα στην πολεμική ετοιμότητα της πόλης και στην εξωτερική της πολιτική. Αυτή η διεύρυνση του στόχου και της χρησιμότητας της παρασκευής, δεν αφορά ασφαλώς μόνο τους εξωτερικούς εχθρούς της Αθήνας. Όπως φαίνεται ο Δημοσθένης χρησιμοποιεί το θέμα της πολεμικής ετοιμότητας για να τονίσει τη γενικότερη σημασία της για τις διακρατικές σχέσεις. Μέσα στα συμφραζόμενα αυτά, η παρασκευή αντιμετωπίζεται ως αποτρεπτικό κυρίως μέσο για την αποφυγή συγκρούσεων μέσα στον ελληνικό χώρο, το οποίο, ενώ διατηρεί την πρακτική δυναμική του, αποκτά ταυτόχρονα ιδεολογικές και ηθικές συνδηλώσεις. Η διαφοροποίηση ως προς τον στόχο και τις προτεραιότητες είναι τώρα πλήρης. Το άμεσο πλεονέκτημα αυτής της πρότασης μπορεί να εντοπισθεί κυρίως στη σχέση της Αθήνας με το εντός της Ελλάδας μέτωπο. Έτσι τα όποια σχέδια για τον πόλεμο με τον Βασιλιά μετατίθενται στο μέλλον και μόνον εφόσον αυτός δοκιμάσει να παραβιάσει την υπάρχουσα συνθήκη⁵⁵.

Στις παραγράφους **12-13** ο Δημοσθένης υποστηρίζει ότι κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες οποιαδήποτε κίνηση για να πεισθούν οι Έλληνες να συμμετάσχουν σε έναν εθνικό πόλεμο θα ήταν εκ των προτέρων καταδικασμένη. Ο πικρός σαρκασμός που κυριαρχεί δικαιολογείται από το μέγεθος της αυταπάτης και της ψευδαίσθησης που υπάρχει στα σχέδια των υποστηρικτών του πολέμου.

Τρία είναι τα σημεία τα οποία ο Δημοσθένης τονίζει ιδιαίτερα: α) η αθηναϊκή θέση είναι τόσο αδύνατη, ώστε οποιαδήποτε έκκληση για βοήθεια προς τους άλλους Έλληνες θα συναντούσε απαιτήσεις τέτοιου είδους που θα ήταν απαράδεκτες για μια ηγέτιδα πόλη, β) οποιαδήποτε ελπίδα για συστράτευση των Ελλήνων, τη δεδομένη στιγμή με βάση τον φημολογούμενο περσικό κίνδυνο θα ήταν μάταιη, καθώς ο φόβος τους για τον Βασιλιά ήταν πολύ μικρότερος σε σύγκριση με το μέγεθος των μεταξύ τους διαφορών και αυτών με την Αθήνα και γ) με δεδομένη τη μείωση της αθηναϊκής δύναμης, οι λόγοι των Αθηναίων απεσταλμένων για συμπάρασταση στον πόλεμο θα ηχούσαν ως απαγγελίες ηρωικών κατορθωμάτων. Και τα τρία αυτά σημεία στοχεύουν να δείξουν ότι καθένας από τους άμεσους πολιτικούς σκοπούς της Αθήνας δεν θα μπορούσε να επιδιωχθεί χωρίς ικανοποιητικούς πόρους. Ακόμη χειρότερα, ως αποτέλεσμα της αδυναμίας της, η πόλη θα αναγκαζόταν αργά ή γρήγορα να κάνει υποχωρήσεις στους εχθρούς της. Τα

⁵⁵ Οπ, 59-60

πράγματα, ωστόσο θα ήταν εντελώς διαφορετικά, συμπεραίνει ο Δημοσθένης, αν οι διπλωματικές αποστολές της πόλης είχαν την υποστήριξη ενός ορισμένου αριθμού πλοίων και στρατιωτικών μονάδων. Κατά συνέπεια η προετοιμασία του αθηναϊκού ναυτικού είναι πρωταρχικής σημασίας για την προώθηση τόσο των βραχυπρόθεσμων όσο και των μακροπρόθεσμων συμφερόντων της Αθήνας.

Συνοψίζοντας, στις παραγράφους **3-13**, το συμφέρον συνδέεται στενά με το μέγεθος της πολεμικής ισχύος της πόλης. Ήδη από το προοίμιο ο ρήτορας τονίζει την ανάγκη για μια πρακτική πρόταση, την οποία έρχεται να καλύψει η δική του συμβουλή για την «*παρασκευή*». Σύμφωνα με την ακολουθούμενη τακτική του, αυτή της έμμεσης μεταστροφής του Δήμου από τον πόλεμο, παρακάμπτεται η ευθεία αναφορά στην αδυναμία της πόλης να αντιμετωπίσει το Βασιλιά (*μη δυνατόν*) και τονίζεται η ανάγκη για τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων ως αναγκαία προϋπόθεση για ένα τέτοιο εγχείρημα (*δυνατόν*). Τελικό σκοπό αποτελεί το συμφέρον της πόλης, που τελικώς εμφανίζεται ταυτόσημο με το συμφέρον της Ελλάδας.

§§14-40 Πίστεις

§§14-23

Η ενότητα αυτή της «*παρασκευής*» περιλαμβάνει μια προοιμιακή εισαγωγή (§§14-15) και ακολουθούν οι βασικές του προτάσεις (§§16-23).

Ο Δημοσθένης γνωρίζει πολύ καλά την ψυχολογία των συμπατριωτών του, ξέρει ότι όσο εύκολα παίρνουν αποφάσεις τόσο δύσκολα τις εκτελούν. Η αναβλητικότητα και η αδράνεια ήταν πάγια τακτική τους. Για να πετύχει, λοιπόν, η πρότασή του χρειάζεται προθυμία όλων ανεξαιρέτως, θέληση και αποφασιστικότητα. Γι' αυτό πριν προχωρήσει στις προτάσεις του ζητά από τους Αθηναίους να κάνουν όλοι το καθήκον τους. Το «*πρώτον*» και «*μέγιστον*» της προετοιμασίας είναι η υλοποίηση των αποφάσεων, η *πράξις*, αν αυτή δεν ακολουθήσει είναι σαν να μην έχει ληφθεί καμία απόφαση.

Η κύρια πρότασή του αποσκοπούσε στη δικαιοτέρα και αποτελεσματικότερη κατανομή της φορολογίας για τον πόλεμο (εισφορά). Γενικά το σχέδιο περιλάμβανε:

(α) Αύξηση των τριηράρχων από 1200 σε 2000, μέτρο με το οποίο αφαιρούνταν κάθε δικαιολογία για αποφυγή της τριηραρχίας.

(β) Αναζήτηση ατομικών ευθυνών των τριηράρχων.

(γ) Διατήρηση σε κατάσταση πολεμικής ετοιμότητας 300 τριήρων, 1000 ιππέων και πολυάριθμου πεζικού στρατού.

Έτσι, η ανακατανομή των φόρων σε περισσότερα άτομα, η αύξηση του αριθμού των τριηρών σε 300, ο τρόπος ανάθεσης της επάνδρωσής τους στις συμμορίες, η κατανομή των ευθυνών και η πληρωμή των φόρων ήταν μεν περίπλοκο σχέδιο, ωστόσο όμως καλοστημένο και μελετημένο. Μόνο με αυτόν τον τρόπο υποστηρίζει ο ρήτορας, *«μια σύνταξις και πασῶν τῶν νεῶν και μέρους ἔσται»*.

Αν και το αποτέλεσμα του λόγου κρίνεται θετικό, αφού δεν ξεκίνησαν προληπτικό πόλεμο κατά του Βασιλιά, δεν συνέβη το ίδιο με την αναδιοργάνωση του στόλου.

§§24-40

Στη δεύτερη αυτή μεγάλη ενότητα των αποδείξεων, ο ρήτορας α) επικεντρώνεται στη διαδικασία της καταπράυνσης των φόβων του Δήμου και στην ανύψωση του εθνικού φρονήματος με την υποβάθμιση των δυνατοτήτων του Βασιλιά και την ενίσχυση της εμπιστοσύνης των Αθηναίων στους διαθέσιμους πόρους της πόλης.

§24-29

Τελευταίο στοιχείο στην αναφορά του *«περί παρασκευής»* απομένει η ανεύρεση πόρων για τη χρηματοδότηση του πολέμου. Εξαρχής ο Δημοσθένης με ένα σχήμα προλήψεως, αλλά και ειρωνείας, προκειμένου να προλάβει τις πιθανές αντιδράσεις του Δήμου, αναφέρει ότι θα πει *«παράδοξον λόγον»* και αινιγματικό (§24). Η διασαφήνιση του παράδοξου ακολουθεί (§§25-26) και περιλαμβάνει τρία σημεία: α) οι υπαινισσόμενοι πόροι είναι ο πλούτος της πόλης ο οποίος υπάρχει στην κατοχή των ιδιωτών, β) η διάθεση αυτών που κατέχουν τα χρήματα είναι τέτοια, ώστε να μην είναι πρόθυμοι να προσφέρουν τα πλούτη τους απλώς και μόνο κάτω από την πίεση ενός υποθετικού κινδύνου, και γ) οι ίδιοι άνθρωποι θα ήταν αρκετά συνετοί να αντιληφθούν ότι σε έναν πραγματικό κίνδυνο θα είναι αναγκασμένοι να δώσουν μέρος από τα υπάρχοντά τους για να εξασφαλίσουν τα υπόλοιπα μαζί με τη σωτηρία της πόλης. Συνεπώς, κατά τη γνώμη του, υπάρχει αφθονία χρημάτων τα οποία θα είναι διαθέσιμα, όταν συντρέχει σοβαρός και δίκαιος λόγος. Με τον τρόπο αυτό ο ρήτορας τονίζει ότι, όταν ένας πολίτης κληθεί να εκτελέσει το ύψιστο καθήκον του απέναντι στην πόλη, ο κίνδυνος θα πρέπει να είναι

ορατός και άμεσος και η προσφορά του θα πρέπει να είναι πράγματι αναγκαία για τη σωτηρία της πόλης.

Το θέμα των χρηματικών πόρων ο Δημοσθένης το αναπτύσσει με υποθετικούς λόγους που συνδέονται μεταξύ τους με το σχήμα της αντίθεσης :

§25 «*εἰ πάντες οἱ λέγοντες φοβοῖεν ὡς ἤξει*

βασιλεύς, ὡς πάρεστιν, ὡς οὐδ' οἶόν τε ταῦτ' ἄλλως ἔχειν, καὶ μετὰ τῶν

λεγόντων ἴσοι τὸ πλῆθος τούτοις χρησμοδοῖεν, οὐ μόνον οὐκ ἂν εἰσενέγκαιεν, ἀλλ' οὐδ' ἂν

δόξειαν οὐδ' ἂν ὁμολογήσαιεν κεκτῆσθαι.». Έτσι κάλυψε με πληρότητα το θέμα του δυναμικού της πόλεως από όλες τις πλευρές.

Είναι προφανές ότι αυτό που επιδιώκει ο ρήτορας είναι να πεισθεί ο Δήμος να εξετάσει μόνο αυτό που συνιστά τον κύριο σκοπό στη δεδομένη περίπτωση. Έτσι εξηγείται και η σκόπιμη διάκριση ανάμεσα στο πρόγραμμα αναδιοργάνωσης της ναυτικής δύναμης της πόλης και στην άμεση εξεύρεση πόρων. Επιπλέον μέσα από παραδείγματα (§27) γελοιοποιεί τον ισχυρισμό ότι με μέτρα της τελευταίας στιγμής μπορούν να εξοικονομηθούν οι απαιτούμενοι για πόλεμο χρηματικοί πόροι. Επομένως ο πόλεμος απομακρύνεται ακόμη περισσότερο ως ενδεχόμενο. Έτσι η αποτροπή προς τον πόλεμο και η προτροπή προς «*παρασκευή*» οδηγεί στο εύλογο συμπέρασμα ότι αν η Αθήνα είναι ένας επίφοβος αντίπαλος, θα το σκεφτεί πολύ ο Βασιλιάς πριν επιχειρήσει μια εκστρατεία εναντίον της « *καὶ φόβος οὐκ ὀλίγος γένοιτ' ἂν ἐκείνῳ διὰ τούτων.* » (§28).

Στις παραγράφους **30-34** ο Δημοσθένης με μια σειρά ενστάσεων αντικρούει την εικόνα της απεριόριστης δυνατότητας που είχε ο Βασιλιάς, σύμφωνα με τους αντιπάλους ρήτορες, να πλήξει την Αθήνα. Η κύρια ένσταση που προβάλλεται εδώ στα αδιαμφισβήτητα υλικά μέσα που διαθέτει ο Βασιλιάς εστιάζεται στην εξίσου αδιαμφισβήτητη ευψυχία και στον πατριωτισμό των Αθηναίων και κατ' επέκταση όλων των Ελλήνων. Ακόμη κι αν ο Βασιλιάς κάνει τους υπολογισμούς του με βάση τα αριθμητικά δεδομένα θα πρέπει να έχει στο μυαλό του αρχικά ότι τα χρήματα κάποτε τελειώνουν και έπειτα ποιοί τους νίκησαν στον Μαραθώνα (§30). Οι Περσικοί πόλεμοι ως ιστορικό παράδειγμα, με όλα όσα σηματοδοτούν για το ένδοξο παρελθόν της πόλης, συνιστούν έναν βασικό τόπο για τις πολιτικές δημηγορίες. Γενικά το ιστορικό παράδειγμα στο συμβουλευτικό είδος, οδηγεί σε αναγωγή συμπερασμάτων από παράλληλα γεγονότα. Η αποδεικτική του ισχύς πηγάζει κατά κύριο λόγο από τον

ιδεολογικό και συγκινησιακό χαρακτήρα του υλικού με την διέγερση συναισθημάτων φιλοπατρίας και εθνικής υπερηφάνειας. Μια επιχειρηματολογία δηλαδή στην οποία ηθικές αξίες και ιδεολογία ως μέρος μιας εθνικής παράδοσης χρησιμοποιούνται ως βάση για την προώθηση λύσεων για το παρόν και προβλέψεων για το μέλλον.⁵⁶

Ειδικά στις παραγράφους **31-34** επικεντρώνεται στο επιχείρημα των αντιπάλων σχετικά με τη χρήση Ελλήνων μισθοφόρων από το Βασιλιά. Οι παραδοσιακές αξίες και ο πατριωτισμός των Ελλήνων αποτελούν το κύριο υλικό για επιχειρήματα σχεδιασμένα να αποκλείσουν την πιθανότητα προσέλκυσης Ελλήνων μισθοφόρων από τον πλούτο του Βασιλιά ή να υποβαθμίσουν τη δυνατότητα νέων περιπτώσεων μηδισμού μέσα στον ελληνικό χώρο. Κανένας Έλληνας, βεβαιώνει ο ρήτορας, δεν θα δεχθεί χρήματα για να προδώσει την πατρίδα του, και αν κάποιος επρόκειτο να επαναλάβουν τα σφάλματα του παρελθόντος, όπως οι Θηβαίοι, για παράδειγμα, τότε θα ήταν σίγουρο ότι οι Αθηναίοι θα είχαν τη συμπαράσταση όλων όσων διαπνέονταν από γνήσια ελληνικά φρονήματα (§34). Είναι προφανές ότι ο ρήτορας δεν μπορεί εύκολα να απορρίψει τις φήμες για την προετοιμασία του Βασιλιά ως ανυπόστατες. Έτσι καταφεύγει στην έξαρση των ελληνικών αξιών και ιδανικών ως αντιστάθμισμα στα ισχυρά υλικά μέσα του Βασιλιά και ως μέσο για την υποβάθμιση του κινδύνου.

Όπως συνάγεται από τα λεγόμενα του Δημοσθένη, ο φόβος του εχθρού έπαιξε βασικό ρόλο στην επιχειρηματολογία της αντίπαλης πλευράς. Και ο μαζικός φόβος με τη χρήση δημαγωγικού πατριωτικού λόγου εύκολα μπορεί να μετατραπεί σε έξαρση φιλοπόλεμων διαθέσεων. Ο Δημοσθένης χρησιμοποιεί τις ίδιες ακριβώς με τους αντιπάλους του αποδείξεις για τον αντίθετο όμως σκοπό. Προσπαθεί να ανατρέψει το κλίμα φόβου και πανικού με έναν ψύχραιμο έλεγχο των θρυλούμενων δυνάμεων και μεθόδων του Μ. Βασιλεώς. Αυτό επιτυγχάνεται με τη χρήση ενός προπαγανδιστικού και συγκινησιακού λόγου με βάση τη δημοκρατική ιδεολογία και τις παραδοσιακές αξίες και αρετές των Ελλήνων

(§31) « ἐπὶ δὲ τὴν Ἑλλάδα Ἕλληνας οὐδέν ἂν ἐλθεῖν ἡγοῦμαι. »

(§32) « τίς οὖν οὕτως δυστυχῆς ἐστὶν ὅστις ἑαυτὸν, γονέας, τάφους, πατρίδα εἴνεκα κέρδους βραχέος προέσθαι βουλήσεται. »

§§35-40

⁵⁶ Γιατρομανωλάκη, 2001, 69-71

Ο Δημοσθένης ακολουθώντας και εδώ τον ίδιο τόνο με τις προηγούμενες παραγράφους προβαίνει σε περαιτέρω ιδεολογικές διακηρύξεις. Αρχικά αναφέρει *«ήγοῦμαι τοίνυν ἐγὼ ταύτην τὴν τάξιν τοῦ δικαίου καὶ τοὺς μετ' αὐτῆς ὄντας κρείττους τῶν προδοτῶν καὶ τοῦ βαρβάρου ἔσεσθαι πρὸς ἅπαντα» (§35)*, επιβεβαιώνοντας την πίστη του στην υπόθεση ενός δίκαιου αγώνα. Έτσι αν οι Αθηναίοι έχουν την ίδια πίστη στην τελική επικράτηση ενός εθνικού αγώνα, δεν έχουν λόγους να φοβούνται σε τέτοιο βαθμό ώστε να αρχίσουν πρώτοι τον πόλεμο σε κατάσταση πανικού. Αλλά ούτε και οι άλλοι Έλληνες έχουν λόγο να φοβούνται, με την προϋπόθεση, όπως υπονοεί ο ρήτορας, ότι θεωρούν τον Βασιλιά κοινό εχθρό. Η τελευταία αυτή παρατήρηση δίνει τη δυνατότητα στον Δημοσθένη να αναφερθεί στο θέμα της *ομόνοιας* ανάμεσα στους Έλληνες στη διαχρονική της μορφή.

Το επιχείρημα για την ομόνοια καλύπτει τις παραγράφους **36-37**. *«τέως μὲν κοινὸν ἐχθρὸν ἐκεῖνον ὑπειληφότες ὁμονόουν ἀλλήλοις, πολλῶν ἀγαθῶν ἦσαν κύριοι» (§36)*, *«ἐπεὶ εἴ γ' ὁμοθυμαδὸν ἦν μετὰ πάντων ἐπιθέσθαι μόνω, οὐδ' ἀδίκειν ἡμᾶς ἐκεῖνον ἀδίκημ' ἂν ἔθηκα» (§37)*. Βασίζεται στην συνειδητοποίηση ότι η ενότητα στόχων και συμφερόντων ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις στο παρελθόν είχε φέρει ευημερία και πρόοδο. Αντίθετα, η διχόνοια ήταν πάντα η αιτία των μεγαλύτερων συμφορών για την Ελλάδα και η φιλία με τον Βασιλιά απεδείχθη σε όλες τις περιπτώσεις επιβλαβής. Ωστόσο, όπως τονίζει ο ρήτορας, εναπόκειται στους Έλληνες να αποφασίσουν, αν ο Βασιλιάς αποτελεί πρόβλημα ή όχι, καθώς αυτό που του δίνει το πρόσχημα να παρεμβαίνει στις ελληνικές υποθέσεις είναι οι δικές τους φιλικές σχέσεις μαζί του. Κατά συνέπεια, η ουσία του προβλήματος εντοπίζεται στα ελληνικά πολιτικά πράγματα στο σύνολό τους. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο μια ιδεολογική διακήρυξη σχετικά με την *ομόνοιαν*, συνδυάζεται με την προαναφερθείσα δήλωση του ρήτορα για την πίστη του στην τάξη του δικαίου και συνακόλουθα στη δικαιοσύνη ως πολιτική αρετή.

Κύρια σκοπιμότητα του συγκεκριμένου επιχειρήματος είναι να δείξει ότι η συμμόρφωση με την υπάρχουσα συνθήκη είναι πρωταρχικής σημασίας για τα συμφέροντα της Αθήνας. Με τον τρόπο αυτό, η προσχηματική συμβουλή του Δημοσθένη στο πρώτο μέρος του λόγου αναφορικά με την επιδίωξη μιας δίκαιης αρχής, ως προϋπόθεσης για τον πόλεμο, μετασχηματίζεται στο τέλος του λόγου σε σαφή άρνηση του πολέμου.

Στις παραγράφους **38-39** τα αθηναϊκά συμφέροντα περνούν μέσα από τα συμφέροντα όλης της Ελλάδας. Αν η πόλη σημάνει γενικό προσκλητήριο και οι υπόλοιπες πόλεις δεν ανταποκριθούν, αυτό θα αποκαλύψει το πρόβλημα που υπάρχει στα ελληνικά πράγματα «ὡς κακῶς ἔχει τὰ Ἑλληνικά» (§38). Αν όμως η Αθήνα προετοιμάσει το ναυτικό της, θα δείξουν στον Βασιλιά ότι ο λόγος για αυτοσυγκράτηση δεν είναι ο φόβος αλλά η πίστη στους όρκους τους, διότι « εἰ μὲν μὴ τοῖς Ἑλλησιν ὁμοίως αἰσχρὸν ἦν τὸ ψεύδεσθαι καὶ ἐπιπορκεῖν ὥσπερ ἐκείνῳ καλόν, πάλαι ἂν ἐπ' αὐτὸν ὑμεῖς ἐπορεύεσθε» (§39).

Στο τέλος της §39 με μορφή ευχής ο Δημοσθένης αναφέρει ότι οι Αθηναίοι μπορούν να ελπίζουν ότι κάποια στιγμή στο εγγύς μέλλον ο Βασιλιάς θα επαναλάβει τα σφάλματα του παρελθόντος. Στη βάση αυτής της ευχής, υπάρχει το προηγούμενο της υπεροχής την οποία εξασφάλισαν οι Περσικοί πόλεμοι για την Αθήνα στον ελληνικό χώρο, πράγμα που δεν είχε γίνει ποτέ πριν. Είναι φανερό ότι ο Δημοσθένης εφαρμόζει την ίδια αναλογία ανάμεσα στην περίοδο πριν από τους Περσικούς πολέμους και στην τρέχουσα κατάσταση των ελληνικών πραγμάτων, με την έννοια ότι μόνο ο κοινός κίνδυνος θα μπορούσε να προσφέρει το πολιτικό μέσο για μια απολύτως αναγκαία συναίνεση ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις. Η Αθήνα στην προοπτική αυτή έχει τη θέση της ηγέτιδας πόλης κάτω από την καθοδήγηση της οποίας όλοι οι Έλληνες ενωμένοι θα αγωνίζονταν για την κοινή υπόθεση.

§41

Στον Επίλογο συναντούμε όλα εκείνα τα στοιχεία με τα οποία επιδιώκει ο ρήτορας τους πραγματικούς σκοπούς του, την ανάμνηση και την παθοποιία. Η πρώτη επιτυγχάνεται με μια σύντομη ανακεφαλαίωση των βασικών θέσεων του λόγου (*παρασκευάζεσθαι μὲν..., ἀμύνεσθαι δε..., ἀρχεῖν δε..., σκοπεῖν δε...*). Αξίζει εδώ να παρατηρήσουμε το πολυσύνδετο και ομοιοτέλευτο ανά ζεύγη, τις εμφατικές θέσεις, πρώτη ή τελευταία των απαρεμφάτων στις προτάσεις, καθώς και το υπερβατό σχήμα (*τὰ δ' ἔργ' ἡμῶν ὅπως ἄζια τῶν προγόνων ἔσται σκοπεῖν, μὴ τοὺς ἐπὶ τοῦ βήματος λόγους*). Η παθοποιία επιτυγχάνεται με την αναφορά προς τους προγόνους

διεγείροντας το συναίσθημα θαυμασμού προς το ένδοξο παρελθόν της Αθήνας του 5^{ου} π.Χ αιώνα.

δ. Συμπέρασμα

Κατά τον Αριστοτέλη, σκοπός του ρήτορα που συμβουλεύει «είναι το συμφέρον και το βλαβερό, διότι αυτός που προτρέπει συμβουλεύει κάτι ως το καλύτερο και αυτός που αποτρέπει, αποτρέπει από κάτι ως το χειρότερο, και όλες τις άλλες εκτιμήσεις, όπως δίκαιο ή άδικο, καλό ή άσχημο, τις εντάσσει συμπληρωματικά στον ίδιο αυτό σκοπό»(Αριστ. Ρητορ. Α'1358b, 23-25).

Στον παρόντα λόγο, όπως θα δούμε το συμφέρον συνδέεται στενά με το μέγεθος της πολεμικής και συνακόλουθα της πολιτικής ισχύος της πόλης. Αν και ο ρήτορας αποβλέπει ταυτόχρονα σε δυο αντιφατικούς στόχους αποτροπή από τον πόλεμο και προτροπή για παρασκευήν, είναι υποχρεωμένος από την αντίδραση του Δήμου να εμφανίσει τον πρώτο στόχο ως συγκλίνοντα με τον δεύτερο. Ως αποτέλεσμα οι υπάρχουσες αντιθέσεις ανάμεσα στα δυο αυτά θέματα εξομαλύνονται προοδευτικά κατά τη διαδικασία ανάπτυξης της πρότασης του ρήτορα. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές σε τρία σημεία: στην αρχή των αποδείξεων, ο πρώτος στόχος μεταμορφώνεται δεξιολογικά σε προτροπή για ανασύσταση του ναυτικού της Αθήνας και προβάλλεται η ανάγκη για την εξασφάλιση ορισμένων προϋποθέσεων πριν από την ανάληψη οποιασδήποτε πρωτοβουλίας για τον πόλεμο. Στην αμέσως επόμενη ενότητα, ο ρήτορας διακηρύσσει την προφανή αδυναμία της πόλης να αναλάβει τον πόλεμο, γεγονός που αποκλείει εκ των πραγμάτων την πιθανότητα ενός τέτοιου εγχειρήματος ενώ στο υπόλοιπο μέρος των αποδείξεων, η παρασκευή, αποδεικνύεται ως η μόνη δυνατή και λογική επιλογή κάτω από τις περιστάσεις (δυνατόν) ως μέσο άμυνας και απέναντι στον περσικό αλλά και απέναντι στον εσωτερικό κίνδυνο από τις άλλες πόλεις – κράτη.

Ως προς τα ύφος θα λέγαμε ότι μέσα σε αυτήν τη δημηγορία επανειλημμένα βλέπουμε το Δημοσθένη με εσκεμμένη αταραξία και δηκτική ειρωνεία να μάχεται εναντίον και της πατριωτικής ακόμη λογοκοπίας, όταν αυτή δεν αποτελεί παρά μόνο κενόδοξη αυταρέσκεια ή όταν καλύπτει την έλλειψη πρωτότυπων ιδεών. Εναντίον ενός τέτοιου επαίνου των προγόνων στρέφεται αμέσως με τα πρώτα εισαγωγικά του λόγια και τον

χαρακτηρίζει ως ανάξιο των κατορθωμάτων του παρελθόντος. Μεγαλύτερη αξία θα είχε, λέει αν κάποιος πρότεινε ένα μέτρο που θα μπορούσε να βοηθήσει πραγματικά την πολιτεία. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο αποστομώνει και τους λογοκόπους που μιλούν για τον κοινό πατροπαράδοτο εχθρό και παρουσιάζουν τον πόλεμο σαν ιπποτικό αγώνισμα, σαν αγώνα και υπογραμμίζει σκόπιμα τη νηφάλια ρεαλιστική θεώρηση των πραγμάτων που τη στιγμή αυτή βέβαια είναι πολύ λίγο ελκυστική, αλλά γι' αυτό και περισσότερο αναγκαία. Χωρία της δημηγορίας, όπως, για παράδειγμα, ο ορισμός του πολέμου, που δεν είναι αγώνας, αλλά απαιτεί πλοία, χρήματα και καίριες θέσεις και το κωμικό όραμα με τις 1200 καμήλες που κατεβάζουν από την Ασία προς τις ακτές της Ελλάδας, το χρυσάφι του Μεγάλου Βασιλιά, είναι τόσο παραστατικά και ζωντανά, που σίγουρα θα έφεραν σε δύσκολη θέση τους φανατισμένους αντιπάλους του. Σε αυτό το αποτέλεσμα σίγουρα θα βοήθησε και η επιβολή της ηθικής του παρρησίας που χωρίς αυτή δεν μπορεί κανείς ούτε και να διανοηθεί μια τέτοια γλώσσα.

Ωστόσο σ' αυτή τη δημηγορία, με την οποία ο Δημοσθένης κάνει την πρώτη του εμφάνιση ως πολιτικός σύμβουλος, χρησιμοποιεί μια γλώσσα που απέχει πολύ από εκείνο το απλό λεκτικό ύφος που απηχεί δραστικά στην ψυχή του λαού. Οι επόμενες δημηγορίες του δείχνουν ότι ο ρήτορας έγινε σαφέστερος και φωτεινότερος στην έκφραση χωρίς ταυτόχρονα να χάσει ως προς τη δύναμη και το πάθος.⁵⁷ Εδώ κυριαρχεί μια στάση μάλλον συγκρατημένη, διδακτική και ήρεμη. Ακόμη και η μορφή της συντακτικής δομής είναι ανάλογη. Έχει ακόμη ισχυρή ισοκρατική επίδραση και προτιμά τις περιόδους που κυλούν συμμετρικά, για να φτάσουν στο τέλος χωρίς απρόοπτα (§§19-20). Ο εκφραστικός του τρόπος είναι ταυτόσημος με την αξιοπρέπεια της συμπεριφοράς που επιδιώκει. Προτιμά το περιεκτικό στρογγύλεμα και την ανάγλυφη γνωμική διατύπωση των στοχασμών, τόσο που οι αρχαίοι κριτικοί είχαν την εντύπωση ότι ο λόγος θύμιζε δημηγορίες του Θουκυδίδη.⁵⁸ Την ίδια άποψη εξέφρασε και ο Pearson⁵⁹, ο οποίος λαμβάνοντας ως παράδειγμα το προοίμιο του «*Περί των Συμμοριών*» αναφέρει ότι θυμίζει Θουκυδίδη όχι μόνο ως προς τη γλώσσα αλλά και επειδή απαιτεί προσεκτικό διάβασμα προκειμένου ο αναγνώστης να αντιληφθεί τους υπαινιγμούς του, ενώ ο Milns⁶⁰

⁵⁷ Δρακωνάκη-Καλαντζάκη, 2004, 48

⁵⁸ Jaeger, 1979, 105

⁵⁹ Pearson, 1967, 96

⁶⁰ Milns, 2000, 214

αναφέρει ότι γενικά χρησιμοποιεί μια περίπλοκη επιχειρηματολογία την οποία είναι δύσκολο το κοινό να ακολουθήσει.

Από την άλλη, και εδώ μπορούμε να δούμε έναν τόνο ακριβή, φλεγματικό, ψύχραιμο, ενίοτε ελαφρώς ειρωνικό και ασφαλώς γεμάτο πατριωτική υπερηφάνεια. Το ιδιαίτερο όμως ύφος του πολιτικού του λόγου ο Δημοσθένης έμελλε να το ανακαλύψει σιγά - σιγά. Του λείπει ακόμη η πείρα του πώς πρέπει να συνδιαλέγεται με το λαό και ο όλος τόνος είναι υπερβολικά ακαδημαϊκός. Η δημηγορία ωστόσο γίνεται πιο γοητευτική, όταν τη δούμε ως μαρτυρία της προσπάθειας του νεαρού συγγραφέα να καθορίσει την κοινωνική και πνευματική θέση του. Οπωσδήποτε, οι πολιτικοί φίλοι του θα είχαν κάθε λόγο να είναι ευχαριστημένοι μαζί του και σίγουρα θα θαύμασαν πολύ την απόσταση που ηθελημένα κράτησε από το συνηθισμένο τόνο του λαϊκού ρήτορα.⁶¹

⁶¹ Jaeger, 1979, 106

2. «Κατά Φιλίππου Α΄»

α) Ιστορικό πλαίσιο του λόγου

Ο λόγος Κατά Φιλίππου Α' εκφωνείται πιθανόν το 351π. Χ. Η χρονολόγηση του λόγου θέτει ένα δύσκολο πρόβλημα. Ο Διονύσιος (Επ. προς Αμ., 4) δίνει το έτος του επώνυμου άρχοντα 352/51, ενώ ο χρόνος αμέσως ύστερα από την επίθεση στο Ηραϊόν Τείχος και τη χαλάρωση της έντασης που έφερε η αρρώστια του Φιλίππου, θα έδινε ένα φόντο για το λόγο. Μέσα σε αυτόν όμως μνημονεύεται μια επιχείρηση του Φιλίππου εναντίον της Ολύνθου (17), που δεν μπορεί να είναι άλλη από εκείνη του 349. Με βάση αυτό το στοιχείο ο Eduard Schwartz στήριξε την χρονολόγηση του λόγου σε αυτό το έτος και βρήκε πολλούς οπαδούς. Σε κάθε περίπτωση πάντως εκφωνήθηκε πριν από τους τρεις Ολυθιακούς και αποτελεί το πρελούδιο του αγώνα που ανέλαβε ο Δημοσθένης εναντίον του Φιλίππου⁶².

Από το 357 όταν ο Φίλιππος κατέλαβε την Αμφίπολη, η Αθήνα βρισκονταν και ουσιαστικά και τυπικά σε εμπόλεμη κατάσταση με τον Φίλιππο. Είναι επίσης γνωστό ποια πλήγματα από τότε κατάφερε εναντίον τους και εύλογα γεννάται η απορία γιατί ο Δημοσθένης άργησε τόσο να καταφερθεί δημόσια εναντίον του Φιλίππου. Δεν συνειδητοποίησε μόνο το 349 ο Δημοσθένης τους κινδύνους που από πλευράς Φιλίππου απειλούσαν τον τόπο του. Σε παλαιότερους λόγους του υπάρχουν διάσπαρτες μερικές νύξεις για τους κινδύνους που ή πολιτική του Φιλίππου εγκυμονούσε για την Αθήνα. Έτσι στον *Προς Λεπτίνην* (§ 63) (354 π.Χ.) επισημαίνει το γεγονός ότι άρπαξε ο Φίλιππος με προδοσία την Πύδνα και τις άλλες πόλεις του Θερμαϊκού. Στον *Κατά Αριστοκράτους* (352 π.Χ.) χαρακτηρίζει τον Φίλιππο ως τον κατ' εξοχήν εχθρό «ο μάλιστα δοκών νῦν ἡμῖν ἐχθρός εἶναι Φίλιππος οὕτωςί» (§ 121). Στον *Υπέρ τῆς Ροδίων Ελευθερίας*, πού εκφωνήθηκε το 351, χαρακτηρίζει έμμεσα τον Φίλιππο ως τουλάχιστον εξίσου επικίνδυνο με τον Μέγα Βασιλέα (§ 24). Η επέκταση του Φιλίππου προς τον νότο είχε ήδη το 352 με επιτυχία αναχαιτισθεί στις Θερμοπύλες. Αλλά η εισβολή στη Θράκη και η προέλαση ως το Ηραϊόν Τείχος (352 π.Χ.), το κατ' εξοχήν ευαίσθητο σημείο για τους Αθηναίους, είχαν ιδιαίτερα συγκινήσει τον Δημοσθένη, διότι συνδέονταν με τη αυτάρκεια της Αθήνας⁶³.

⁶² Δαμασκηνός, 2006, 114

⁶³ Ο.π. 114-115

Έτσι είχε από αρκετά χρόνια πριν αντιληφθεί ό,τι ήταν τότε δυνατόν να αντιληφθεί κανείς από την πολιτική του Φιλίππου. Το ότι όμως παρά ταύτα σιώπησε αυτά τα χρόνια δικαιολογείται πρώτα από το συνηθισμένο στην ιστορία φαινόμενο, σπάνια να αποκτούν αμέσως οι άνθρωποι την πλήρη και σαφή εικόνα μιας κατάστασης, ιδίως όταν ο αντίπαλος, με πολλή τέχνη, φροντίζει να τη συσκοτίσει. Χάρη στις ψεύτικες υποσχέσεις του Φιλίππου, δεν προείδε ο Δημοσθένης όσα εκ των υστέρων είναι ορατά. Έτσι ως το 350 ο Δημοσθένης δεν φαίνεται, παρά τα γεγονότα της Χερρονήσου, να ανησυχούσε τόσο, όσο μετά την πρώτη επίθεση κατά της Ολύνθου, το καλοκαίρι του 349. Γι' αυτό δεν είχε ακόμα στραμμένο το βλέμμα του αποκλειστικά προς την Μακεδονία. Αισθανόταν ότι η Αθήνα είχε ακόμα περιθώρια να επεκτείνει τη δράση της και προς άλλους τομείς. Έτσι ασχολείται άλλοτε με την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος στη Ρόδο, άλλοτε με την αποστολή στρατιωτικής βοήθειας στους Μεγαλοπολίτες .

Επακολούθησαν όμως και άλλα νεότερα γεγονότα, που καθιστούσαν όλο και πιο φανερές τις επεκτατικές βλέψεις, του Φιλίππου. Το 350 αρχίζει η επίθεση εναντίον πόλεων της Χαλκιδικής Ομοσπονδίας. Τα Στάγειρα καταλαμβάνονται. Τον ίδιο περίπου καιρό εμφανίζεται στο Αιγαίο για πρώτη φορά ο Φίλιππος με μικρές ναυτικές δυνάμεις, που επιχειρούν ληστρικές επιδρομές και παρενοχλούν τα αθηναϊκά πλοία ⁶⁴.

Έτσι εξηγείται πως η προϊούσα αύξηση της δυσπιστίας του Δημοσθένη απέναντι του Φιλίππου, έφθασε, το τέλος του 350, σ' ένα όριο οπού η ανεκτική στάση και η σιωπή θα αποτελούσαν παράβαση καθήκοντος. Ήταν ολοφάνερος και ο κίνδυνος και η ανάγκη να ληφθούν αμέσως μέτρα για την αποτροπή του. Ελπίδα εξάλλου να σταματήσει από μόνος του ο Φίλιππος την επέκτασή του δεν υπήρχε. Γι' αυτό είχε πια πεισθεί ο Δημοσθένης⁶⁵. Αλλά η σιωπή του ως τότε είχε και μιαν άλλη προσωπική αίτια. Ο Δημοσθένης το 352 ήταν 32 χρονών. Δεν μπορούσε ακόμα με κύρος να μιλήσει στην εκκλησία. Ηγετική θέση στον πολιτικό στίβο δεν είχε, και αν ακόμα δεν ήταν πια προσκολλημένος στο κόμμα του Εύβουλου. Γι' αυτό και αισθάνθηκε την ανάγκη να δώσει την εντύπωση πως

⁶⁴ Jaeger, 1979, 144

⁶⁵ Δαμασκηνός, 2006, 116

εκφράζεται με συστολή, με την οφειλόμενη από έναν νέο με σεμνότητα, στο προοίμιο του πρώτου αυτού μεγάλου πολιτικού λόγου ⁶⁶.

Επίσης δεν πρέπει να διαφεύγει το γεγονός ότι από το 357 ως το 355 οι Αθηναίοι είχαν διαθέσει όλες τις δυνάμεις τους στην καταστολή της ανταρσίας των συμμάχων τους. Και μετά το 355 νικημένοι σε αυτόν τον αγώνα και οικονομικά εξαντλημένοι, αναγκάζονταν πολλά να ανεχθούν αδιαμαρτύρητα. Δεν ήταν ακόμη κατάλληλη η ώρα για να προκαλέσει νέους ξεσηκωμούς ⁶⁷.

Τέλος μια πού θα αποφάσιζε ο Δημοσθένης να μιλήσει για το κρισιμότερο τότε πρόβλημα της πολιτικής των Αθηνών, δεν ήθελε να επαναλάβει όσα για το θέμα αυτό αόριστα και ανώφελα είχαν ως τότε λεχθεί. Ήθελε να πει κάτι ουσιαστικό, που θα έπειθε το λαό και θα επηρέαζε την κατάσταση. Χάρης στην παρακολούθηση των γεγονότων όλα αυτά τα χρόνια, ο Δημοσθένης είχε πια αντιληφθεί ποια είναι τα αδύνατα σημεία των Αθηναίων και των Μακεδόνων. Έτσι μπορούσε στηριγμένος στην πείρα αυτών των ετών να προτείνει πρακτικά και συγκεκριμένα μέτρα για την αντιμετώπιση του Φιλίππου. Αν ήταν για να θρηνήσει για όσα έχασαν τα τελευταία χρόνια οι Αθηναίοι ή για να εξυβρίσει το Φίλιππο, ικανοποιώντας τα στιγμιαία πάθη του δήμου, ο Δημοσθένης και πάλι δεν θα μιλούσε. Μίλησε όταν μπορούσε πια να προτείνει κάτι θετικό, εποικοδομητικό και συγκεκριμένο. Πόσο μάλλον που η πολιτική ηγεσία της εποχής εκείνης ή δεν είχε ως τότε εκτιμήσει σωστά την κατάσταση ή δεν είχε προτείνει πρακτικές αποτελεσματικές λύσεις. Γι' αυτό πήρε, αν και νέος ακόμη για αγορητής στην εκκλησία, την πρωτοβουλία να μιλήσει και μάλιστα πρώτος και να κάνει τις συγκεκριμένες προτάσεις ⁶⁸.

β. Περιεχόμενο

Ο Α' Φιλιππικός είναι ένα πολιτικό μανιφέστο, στο οποίο θίγονται όλες οι πλευρές μιας κατάστασης πολέμου, η οποία διαρκούσε ήδη έξι χρόνια, αλλά και ένα λογοτεχνικό έργο υψηλής τέχνης. Σ' αυτόν αναδεικνύεται ο Δημοσθένης προγραμματικά με όλο του το πάθος, τη διεισδυτικότητα και τη δύναμη της σκέψης του, με τη σαφήνεια και τη σφοδρότητα της επιχειρηματολογίας του και με την τοποθέτηση του λόγου στην υπηρεσία της πράξης.

⁶⁶ Jaeger, 1976, 144

⁶⁷ Ο.π.

⁶⁸ Δαμασκηνός, 2006, 117

Πρόκειται για το τέλος του 350 ή την αρχή της άνοιξης του 349. Η εκκλησία συγκαλείται για να συζητήσει, όταν σε λίγο οι καιρικές συνθήκες θα επιτρέψουν πολεμικές επιχειρήσεις, τι πρέπει να γίνει για να αντιμετωπισθεί η δραστηριότητα του Φιλίππου στη Θράκη και στη Χαλκιδική. Ο Θερμαϊκός και η Θράκη βρίσκονται στα χέρια του. Η Καρδία εχθρική από καιρό προς τούς Αθηναίους, αλλά και η Πέρινθος και το Βυζάντιο έχουν γίνει σύμμαχοι του. Ο Φίλιππος δεν αρκείται σε αυτά. Κινείται και πάλι. Είναι ανάγκη να προστατευθεί η Χερρόνησος, ο Ελλήσποντος. Είναι ανάγκη να σταματήσει κάπου ο Φίλιππος. Τέτοιο ήταν το πρόβλημα, τέτοια η ώρα που εκφώνησε τον πρώτο μεγάλο του λόγο⁶⁹.

Ο πρώτος Φιλιππικός είναι η πρώτη δημηγορία του Δημοσθένη κατά του Φιλίππου, η πρώτη όπου δεν αναφέρεται κατά κύριο λόγο σε ένα ειδικό θέμα εξωτερικής πολιτικής, αλλά στο γενικότερο, στο κύριο θέμα της εξωτερικής πολιτικής των Αθηνών. Από τότε ως το 341 επί εννιά χρόνια όλοι οι μεγάλοι και γνωστοί πολιτικοί του λόγου αναφέρονται σε αυτό το θέμα, στον αγώνα εναντίον του Φιλίππου.

Ο λόγος ξεκινά με το Δημοσθένη να απολογείται που παίρνει πρώτος το λόγο (*Προοίμιο §1*). Φαίνεται πως δεν είναι ακόμη εντελώς βέβαιος για την εξουσία που ασκεί στο ακροατήριο του. Παρ' όλα αυτά δεν διστάζει να καταφερθεί εναντίον της αναποτελεσματικής πολιτικής των άλλων δημοσίων ανδρών. Στη συνέχεια (*Διήγηση §§2-12*), εκθέτει την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει οι Αθηναίοι (*ραθυμία και βραδύτητα*), για την οποία ευθύνονται αποκλειστικά οι ίδιοι αλλά και η οποία δεν είναι κατά τη γνώμη του αναπόδραστη. (Είναι χαρακτηριστικό και ενδιαφέρον ότι δεν κάνει στο σημείο αυτό καμία συγκεκριμένη αναφορά σε γεγονότα). Με έναν εξαιρετικό συνδυασμό μομφών και παροτρύνσεων, γεγονός που αναδεικνύει τη γνώση εκ μέρους του της ψυχολογίας του πλήθους, προσπαθεί να κινητοποιήσει τους συμπολίτες του να επιτελέσουν αυτό που αποτελεί το μεγαλύτερο καθήκον του πολίτη σε μια δημοκρατία: να πάρει τις σωστές αποφάσεις και να τις υλοποιήσει. Δεν διστάζει μάλιστα να αντιπαραθέσει στη νωθρότητα και την απρονοησία του λαού την αδιάκοπη ενεργητικότητα του Φιλίππου, καλώντας τον έτσι να δείξει ανάλογη συμπεριφορά⁷⁰.

⁶⁹ Δαμασκηνός, 2006, 114

⁷⁰ Jaeger, 1979, 145-150

Στην *Πρόθεση* (§§13-15), αφού ζητήσει δίκαιη και αμερόληπτη ακρόαση, παρουσιάζει αδρομερώς τις προτάσεις του, για τις οποίες πιστεύει ότι, εάν υιοθετηθούν, θα φέρουν τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Στην ενότητα των *Πίστεων* (§§16-50) αναλύει το σχέδιό του. Προτείνει τη συγκρότηση δύο στρατιωτικών σωμάτων. Το ένα θα απαρτίζεται από πενήντα τριήρεις και θα πρέπει να επανδρωθεί από Αθηναίους πολίτες -και όχι από μισθοφόρους-, έτοιμους να εκστρατεύσουν, όπου τους καλεί η ανάγκη, και να αντιμετωπίσουν τον Φίλιππο μέσα στην ίδια τη χώρα του. Το δεύτερο σώμα, αποτελούμενο από δύο χιλιάδες οπλίτες και διακόσιους ιππείς, θα πρέπει να είναι πάντοτε σε ετοιμότητα και να ακολουθεί την τακτική του κλεφτοπολέμου, προκαλώντας διαρκείς οχλήσεις στον Φίλιππο. Και αυτό θα πρέπει να επανδρωθεί με ικανό αριθμό πολιτών.

Η άποψη του Δημοσθένη για την αναγκαιότητα στράτευσης των ίδιων των πολιτών διατυπώνεται εδώ με σαφήνεια (§§25-27) και επανέρχεται σε όλους τους μεταγενέστερους λόγους του. Στη συνέχεια υπολογίζει με μεγάλη ακρίβεια το κόστος συντήρησης της δύναμης αυτής (§§28-29), επιμένοντας στην ανάγκη να εξασφαλίσει η πολιτεία ένα μέρος από τους απαραίτητους πόρους, ώστε να αποφευχθούν φαινόμενα λεηλασιών και βίαιων ενεργειών εκ μέρους των στρατευομένων που σημειώθηκαν στο παρελθόν. Ως απόδειξη του εφαρμόσιμου των προτάσεών του δίνει έναν κατάλογο με τις πιθανές πηγές εσόδων γι' αυτό το σκοπό (*Πόρου απόδειξις*). Δυστυχώς το τμήμα αυτό της δημηγορίας δεν περιλαμβάνεται στο δημοσιευμένο κείμενο του λόγου του.

Στο τελευταίο μέρος του λόγου (§§31-50), αυτό που ο Διονύσιος θεώρησε -μάλλον αδικαιολόγητα- ξεχωριστό λόγο, ο ρήτορας παρουσιάζει τα οφέλη που θα αποκομίσει η πόλη, αν υιοθετήσει το σχέδιο που ο ίδιος προτείνει. Για να υποστηρίξει την άποψή του ο ρήτορας, κάνει πολύ ακριβείς παρατηρήσεις αναφορικά με την τακτική που ακολουθεί ο Φίλιππος σε αντιπαράθεση με την τακτική που ακολούθησαν μέχρι τώρα οι Αθηναίοι: εκείνος εκμεταλλεύεται κάθε περίπτωση, ενώ οι δεύτεροι δρουν μετά τα γεγονότα και όχι πριν από αυτά (*οὐδέ προ τῶν πραγμάτων προοράτε οὐδέν, πριν ἢ γεγενημένον ἢ γιγνόμενόν τι πύθησθε*). Η αδιαφορία, οι καθυστερήσεις που επέτρεψαν στον Φίλιππο να έχει το θράσος να φτάσει ακόμη και μέχρι τον Μαραθώνα για να κυριεύσει μέσα στο λιμάνι την ιερή τριήρη, καθώς και η απάθεια των συμπολιτών του μπροστά στη διαφανόμενη έντονη απειλή δίνουν στον ρήτορα την ευκαιρία να στηλιτεύσει την αταξία

που βασιλεύει σε όλες τις αθηναϊκές δημόσιες λειτουργίες (§§35-38) και η οποία προσφέρει στον Φίλιππο την ευκαιρία να προσπαθεί να προσεταιριστεί δικούς τους συμμάχους (§37, ανάγνωση της επιστολής του Φιλίππου προς τους Ευβοείς).

Ο Δημοσθένης δεν αγορεύει για να προκαλέσει αισθητική ευχαρίστηση στους ακροατές του ή για να ικανοποιήσει την αυταρέσκειά τους (§38). Στόχος του είναι να τους κάνει να συνειδητοποιήσουν ότι πρέπει να κάνουν το καθήκον τους (*τα δέοντα ποιῆσαι*). Γι' αυτό, δεν διστάζει να τους μιλήσει ακόμη και σκληρά (§§ 40-45). Ο ίδιος έχει πλέον πλήρη επίγνωση της κατάστασης. Ζητά το ίδιο και από τους συμπολίτες του, γιατί η απάθεια τη συγκεκριμένη στιγμή είναι ασυγχώρητη (*«ταῦτα δ' ἴσως πρότερον μεν ἐνήν- νῶν δ' ἐπ' ὑπὲρ ἡκεῖ τὴν ἀκμὴν, ὅστ' οὐκέτ' ἐγχωρεῖ»*).

Ο Α' Φιλιππικός κλείνει με τον Δημοσθένη να επαναλαμβάνει ότι μίλησε με παρρησία και με γνώμονα το συμφέρον της πόλης. Εκφράζει την ευχή, αλλά όχι και την απόλυτη πεποίθηση, ότι τα λόγια του θα εισακουστούν. Φαίνεται όμως ότι δεν είχε φτάσει ακόμη αυτή η στιγμή. Το πάθος που εξέφρασε σε αυτόν το λόγο, συνδυασμένο με τη μεθοδικότητα και τη λογική, δεν έφερε τα προσδοκώμενα γι' αυτόν αποτελέσματα. Τα γεγονότα που ακολούθησαν επιβεβαίωσαν με τον πιο απόλυτο τρόπο τους φόβους του: όταν το 349 εκφωνεί τους Ολυνθιακούς, η κατάσταση έχει χειροτερεύσει⁷¹.

γ. Ανάλυση

Η διάταξη των μερών του λόγου είναι η εξής:

§§ 1 : Προοίμιο

§§ 2-12: Διήγηση

§§ 13-15: Πρόθεση

§§16-50: Πίστις

§ 51: Επίλογος

Προοίμιο (§1)

«Εἰ μὲν περὶ καινοῦ τινος πράγματος προτίθεται, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, λέγειν, ἐπισχῶν ἂν ἕως οἱ πλεῖστοι τῶν εἰωθότων γνώμην ἀπεφήναντο, εἰ μὲν ἤρεσκε τί μοι τῶν ὑπὸ τούτων ῥηθέντων, ἡσυχίαν ἂν ἤγον, εἰ δὲ μή, τότε ἂν καὶ αὐτὸς ἐπειρώμην ἂ γινώσκω λέγειν·»

⁷¹Jaeger, 1979, 145-154

Στο προοίμιο το ζήτημα που τίθεται είναι παλαιό, αλλά είναι η πρώτη φορά που ο Δημοσθένης θα επιτεθεί ανοιχτά εναντίον του Φιλίππου, αν και λίγο πιο μπροστά, το 354 π.Χ. είχε κάνει κάποια νύξη για το βορειοελλαδικό πρόβλημα. Τότε, στον λόγο «*Περί Συμμοριών*» § 2 έλεγε: «*Γιατί, ενώ έχουμε δηλωμένους εχθρούς, να πηγαίνουμε να ψάχνουμε για άλλους;*», υπονοώντας προφανώς τον Φίλιππο, μια και ο Συμμαχικός πόλεμος είχε τελειώσει και δεν βλέπουμε ποιον άλλον εχθρό θα μπορούσε να υπαινίσσεται, αφού απέκλειε τον βασιλιά των Περσών⁷².

Επίσης, στον λόγο του «*Περί της Ροδίων ελευθερίας*» § 24 το 351 π.Χ ο Δημοσθένης κάνει μια σύντομη αναφορά, κατά τρόπο επιγραμματικό θα έλεγε κανείς, ωστόσο με ολοφάνερη σοβαρότητα και έμφαση, στην Αθηναϊκή πολιτική απέναντι στον Φίλιππο: «*βλέπω ότι μερικοί από σας περιφρονείτε τον Φίλιππο ως αντίπαλο άνευ σημασίας· αν όμως δεν τον αντιμετωπίσουμε, με την ιδέα ότι είναι άξιος καταφρόνησης, τότε εναντίον τίνος θα παρατάζουμε τις δυνάμεις μας;*»⁷³.

«ἐπειδὴ δ' ὑπὲρ ὧν πολλάκις εἰρήκασιν οὗτοι πρότερον συμβαίνει καὶ νυνὶ σκοπεῖν, ἡγοῦμαι καὶ πρῶτος ἀναστὰς εἰκότως ἂν συγγνώμης τυγχάνειν. εἰ γὰρ ἐκ τοῦ παρεληλυθότος χρόνου τὰ δέονθ' οὗτοι συνεβούλευσαν, οὐδὲν ἂν ὑμᾶς νῦν ἔδει βουλευέσθαι».

Εν συνεχεία παρατηρείται ότι παρόλο που πολλές φορές ο Δημοσθένης άφηγε να μιλήσουν στην Εκκλησία του Δήμου για το Μακεδονικό ζήτημα οι συνηθισμένοι πάντα ρήτορες, αυτή τη φορά αποφασίζει να μιλήσει πρώτος, αφού, παρά τις επανειλημμένες αγορεύσεις τους, το ζήτημα δεν είχε προχωρήσει καθόλου⁷⁴.

Κατά μια παλιά συνήθεια, που είχε όμως ατονήσει (Αισχίνης, Κατά Τιμάρχου § 23 και Κατά Κτησιφ. § 2) μιλούσαν πρώτοι οι πολίτες που ήταν πάνω από πενήντα ετών. Ο Δημοσθένης είναι το πολύ τριάντα πέντε ετών. Και αυτός μόνος ο λόγος αν υπήρχε, θα όφειλε να δικαιολογηθεί διότι μιλάει πρώτος. Αλλά ήταν σκόπιμο, άσχετα από αυτόν τον τυπικό λόγο, να εμφανισθεί με σεμνότητα, εκφράζοντας το σεβασμό του στις ηγετικές πολιτικές προσωπικότητες που είχε μπροστά του και που συνήθως έπαιρναν πρώτες το λόγο, ειδικά σε τέτοια θέματα γενικής πολιτικής. Θα είχε ασφαλώς μπροστά του τον Εύβουλο, ακόμα πανίσχυρο αρχηγό, με τον όποιο συχνά στο παρελθόν συνοδοιπόρησε,

⁷² Τσάτσος, 2000, 99

⁷³ Jaeger, 1979, 146

⁷⁴ Δαμασκηνός, 2006, 115

αν δεν είχε υπάρξει ως και προ ολίγου ακόμη οπαδός του. Μιλώντας με σεβασμό για τους αρχαιότερους του, που είχαν τότε κύρος μεγαλύτερο από το δικό του, κέρδιζε την κοινή γνώμη⁷⁵.

Επίσης παραδέχεται την απειρία του πάνω σε θέματα πολιτικής, αφού, απ' όσο είναι γνωστό, είχε εκφωνήσει μέχρι στιγμής μόνο τρεις πολιτικούς λόγους, τους «*Περί τών συμμοριών*», «*Υπέρ Μεγαλοπολιτών*» και «*Περί της 'Ροδίων ελευθερίας*»⁷⁶.

Αλλά υπάρχει και κάποιος σπουδαιότερος λόγος που του επέβαλε έτσι σεμνά να μιλήσει. Εκφράζεται με σεβασμό για τους τότε ηγέτες, για να μπορέσει αμέσως, στην επόμενη φράση να τους καταφέρει έμμεσα να βαρύνουν χτύπημα. «*Η κατάσταση είναι κρίσιμη και συζητούμε γι' αυτήν, διότι όλοι αυτοί, ο Εύβουλος και οι άλλοι, δεν σας συμβούλευσαν ως τώρα τα σωστά. Αν το είχαν κάνει, η σημερινή συζήτηση θα περίττενε.*»⁷⁷.

Στο τέλος λοιπόν του Προοιμίου ο Δημοσθένης επιτίθεται εναντίον της παράταξης του Ευβούλου, γιατί δεν είχε κηρύξει τον πόλεμο εναντίον του Φιλίππου με αρκετή ένταση. Η εξασφάλιση της εύνοιας εκ μέρους των ακροατών του με την έκφραση σεβασμού προς τους πολιτικούς του αντιπάλους του δίνει τη δυνατότητα να γίνει πιο πειστικός στην επίθεσή του εναντίον τους. Δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένα περιστατικά, αφού αυτά είναι γνωστά σε όλους. Δε μιλάει για λάθη και παραλείψεις: αυτά θα τα αναλύσει στη συνέχεια για την ώρα επιδιώκει να προδιαθέσει τους ακροατές του εναντίον των αντιπάλων του ώστε να δεχτούν τις δικές του προτάσεις.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι ο Δημοσθένης στο προοίμιο του (§ 1) προσπαθεί να επιτύχει τρία πράγματα⁷⁸:

- α. την «*πρόσεξιν*» (= την προσοχή, το ενδιαφέρον) των ακροατών
- β. την «*ευμάθειαν*» (= την ενημέρωση των ακροατών επί του θέματος)
- γ. την «*εύνοιαν*».

Τον πρώτο από τους σκοπούς του, την «*πρόσεξιν*», επιτυγχάνει τονίζοντας ότι εγκαταλείπει την επιφυλακτικότητα που κρατούσε ως τώρα και αποφασίζει να μιλήσει πρώτος, παραβαίνοντας την καθορισμένη τάξη, την οποία θα σεβόταν, αν επρόκειτο να συζητηθεί νέο θέμα.

⁷⁵ Τσάτσος, 2000, 99

⁷⁶ Jaeger, 1979, 146

⁷⁷ Τσάτσος, 2000, 99

⁷⁸ Δαμασκηνός, 2006 115-116

Την «ευμάθειαν» την πετυχαίνει ευθύς εξ αρχής δηλώνοντας ότι πρόκειται για ένα ζήτημα παλαιό, που χρονίζει και ταλαιπωρεί τους Αθηναίους.

Την «εύνοιαν» εξασφαλίζει μιλώντας με σεβασμό για τους αρχαιότερους του και ζητώντας την επιείκεια των ακροατών του, που παρέβη την καθορισμένη τάξη και ζήτησε να μιλήσει πρώτος, αν και νεότερος.

Διήγηση (§§2-12)

2. «Πρῶτον μὲν οὖν οὐκ ἀθυμητέον, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς παροῦσι πράγμασιν, οὐδ' εἰ πάννυ φαύλως ἔχειν δοκεῖ. Ὅ γάρ ἐστι χεῖριστον αὐτῶν ἐκ τοῦ παρεληλυθότος χρόνου, τοῦτο πρὸς τὰ μέλλοντα βέλτιστον ὑπάρχει. Τί οὖν ἐστι τοῦτο ; Ὅτι οὐδέν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῶν δεόντων ποιούντων ὑμῶν κακῶς τὰ πράγματ' ἔχει· ἐπεὶ τοι, εἰ πάνθ' ἃ προσῆκε πραττόντων οὕτως εἶχεν, οὐδ' ἂν ἐλπίς ἦν αὐτὰ βελτίω γενέσθαι.»

Ο Δημοσθένης ξεκινά τη «Διήγησή» του (§§ 2-12) από την ψυχική κατάσταση των Αθηναίων. Προφανώς εκείνο τον καιρό το ηθικό των Αθηναίων ήταν πεσμένο. Το πρώτο που έπρεπε να κάνει, για να τους τονώσει και να αρχίσουν να αντιδρούν, ήταν να τους εμπνεύσει εμπιστοσύνη στον εαυτό τους. Όλα τα παρακάτω, ως την § 9, σε αυτό αποβλέπουν. Βέβαια όσα τους λέει για να τους τονώσει τα πιστεύει. Ο Δημοσθένης ως το 340 πίστευε ακλόνητα πώς η Αθήνα είναι ακόμα η ισχυρότερη ελληνική δύναμη, διότι είχε το μεγαλύτερο στόλο και τούς περισσότερους πόρους και αν ανάλογη με την υλική ήταν και η ψυχική της ευρωστία, η νίκη κατά του Φιλίππου ήταν δυνατή. Από τη βούληση και μόνο των Αθηναίων εξαρτιόταν η νίκη ή η ήττα. Αυτή είναι βασική θέση για όλη την πολιτική του Δημοσθένη. Αν δεν κατέχονταν από αυτή την πεποίθηση, όλη η πολιτική του δεν θα είχε βάση. Και την πεποίθησή του αυτή δεν τη στηρίζει στην απώτερη ισχύ των Αθηνών του πέμπτου αιώνα. Τη στηρίζει στο γεγονός ότι μετά τη συντριβή του 404, σε ελάχιστα χρόνια, η Αθήνα ορθώθηκε πάλι αντιμέτωπη της Σπάρτης, ανέκτησε την θαλασσοκρατία και έφθασαν το 378 να ηγείται μιας νέας συμμαχίας εβδομήντα ελληνικών πόλεων. Τη στηρίζει επομένως σε γεγονότα σχετικώς πρόσφατα, που δικαιολογημένα μπορεί κανείς να επικαλεσθεί για να πει ότι οι Αθηναίοι είχαν όλες τις προϋποθέσεις για τη νίκη, εκτός από τη βούληση να νικήσουν⁷⁹.

⁷⁹ Τσάτσος, 2000, 100

Με το παράδοξο σχήμα «Ὁ γάρ ἐστι χειρίστον αὐτῶν ἐκ τοῦ παρεληλυθότος χρόνου, τοῦτο πρὸς τὰ μέλλοντα βέλτιστον ὑπάρχει» («γιατί αυτό που από τη σκοπιά του παρελθόντος ήταν το χειρότερο, αυτό το ίδιο αποτελεί την καλύτερη προϋπόθεση για τις μελλοντικές μας υποθέσεις»), που επαναλαμβάνεται και στον Ὀλυνθ. Α'. 4 καθώς και στον Κατά Φιλίππου Γ'. 5, ο ρήτορας επιδιώκει να αποσπάσει την προσοχή των ακροατῶν του και να κινήσει εξαρχῆς την περιέργεια τους. Ναι, τα παθήματα του παρελθόντος μπορούν να γίνουν μαθήματα.

Ο Δημοσθένης με την πρότασή του «Τί οὖν ἐστι τοῦτο ; Ὅτι οὐδέν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῶν δεόντων ποιούντων ὑμῶν κακῶς τὰ πράγματα' ἔχει· ἐπεὶ τοι, εἰ πάνθ' ἃ προσῆκε πραττόντων οὕτως εἶχεν, οὐδ' ἂν ἐλπίς ἦν αὐτὰ βελτίω γενέσθαι» («Ὅτι η κατάσταση είναι κακή, επειδή, Αθηναῖοι δεν κάνατε τίποτε από όσα έπρεπε' γιατί ασφαλώς αν η κατάσταση βρισκόταν σ' αυτήν την κατάντια, ενώ εσεῖς θα είχατε κάνει όλα όσα έπρεπε, δεν θα υπήρχε ελπίδα να καλύτερέψει») δεν ωραιοποιεί την κατάσταση ούτε αποκρύπτει την πραγματικότητα. Παραδέχεται ότι όλα πάνε άσχημα και μάλιστα όσο πιο άσχημα γίνεται. Αλλά οι Αθηναῖοι δεν πρέπει να απογοητεύονται, γιατί η δυσμενής αυτή περίσταση οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στα δικά τους λάθη· είναι συνέπεια της παθητικής αδράνειας και της επιπολαιότητας. Αιτία της σκληρής πραγματικότητας δεν είναι ούτε η σύμπτωση ούτε η κακοτυχία, αλλά μόνο η συμπεριφορά των ίδιων των Αθηναίων, που οφείλεται σε ηθική ανεπάρκεια. Η αποφυγή όμως των σφαλμάτων του παρελθόντος είναι και η μόνη ελπίδα που τους απομένει. Θέτει το πρόβλημα της θέλησης και της εκτέλεσης του καθήκοντος, που ως τώρα είχαν παραμελήσει.

3. «Ἴν' εἰδῆτ', ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ θεάσησθε, ὅτι οὐδέν οὔτε φυλαττομένοις ὑμῖν ἐστὶν φοβερόν, οὔτ', ἂν ὀλιγορῆτε, τοιοῦτον οἶόν ἂν ὑμεῖς βούλοισθε, παραδείγμασι χρώμενοι τῇ τότε ῥώμῃ τῶν Λακεδαιμονίων, ἧς ἐκρατεῖτ' ἐκ τοῦ προσέχειν τοῖς πράγμασι τὸν νοῦν, καὶ τῇ νῦν ὕβρει τούτου, δι' ἣν ταραττόμεθ' ἐκ τοῦ μηδὲν φροντίζειν ὧν ἐχρήν.»

Στην παράγραφο 3 αναφέρεται στους Λακεδαιμόνιους, οι οποίοι μετά την ήττα των Αθηναίων στους Αιγός ποταμούς το 404 π.Χ. είχαν αποκτήσει τεράστια δύναμη και η Σπάρτη είχε καταστεί ηγέτιδα των Ελληνικών πόλεων. Η ισχύς αυτή της Σπάρτης κράτησε μέχρι τη μάχη των Λεύκτρων το 371 π.Χ., στην οποία για πρώτη φορά οι Λακεδαιμόνιοι υπέστησαν οδυνηρή ήττα από τους Θηβαίους⁸⁰.

⁸⁰ Δαμασκηνός, 2006, 117

Έπειτα μιλά για τους Αθηναίους, οι οποίοι θέλουν να φαίνονται ως υπερασπιστές των δικαίων και της ελευθερίας των Ελλήνων από τις αδικίες των ισχυροτέρων. Όλες όμως οι ενέργειές τους και οι επεμβάσεις τους στα εσωτερικά των ελληνικών πόλεων δείχνουν το αντίθετο. Απώτερος σκοπός της Αθήνας ήταν πάντοτε η με κάθε μέσο κοσμοκρατορία. Δεν τους ενδιέφερε ποτέ ούτε και η φιλία των υπηκόων τους και των ανεξάρτητων πόλεων. Προτιμούσαν ακόμη και το μίσος, αρκεί να επικρατήσουν, γιατί η φιλία προϋποθέτει ισοτιμία και αλληλοσεβασμό, έννοιες που δεν συνάδουν σε ιμπεριαλιστική πολιτική. Τρανταχτό παράδειγμα η περίπτωση των Μηλίων, που θέλησαν να κρατήσουν ουδετερότητα στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Η περίπτωση των Μηλίων κατέδειξε ποια θα ήταν η τύχη όσων δεν υπάκουαν στις προσταγές της Αθήνας.

Τον απώτερο σκοπό των Αθηναίων για ανασύσταση της παλαιάς ηγεμονίας τον διέβλεπαν οι άλλοι Έλληνες και αποκάλυπτα μάλιστα τους το είπαν κάποτε οι Θηβαίοι πρέσβεις (*Ξεν. Έλλ. III 5, 10*).

Η αοριστία της χρονικής πρότασης «*ἐξ οὗ χρόνος οὐ πολὺς*», δεν επιτρέπει να σκεφθεί κάποιος κατηγορηματικά αν πρόκειται για τον Κορινθιακό πόλεμο, που άρχισε το 395 π.Χ. ή για τον Βοιωτικό, που ξέσπασε το 378. Εξάλλου, ούτε και τα «*παρ' ἄλλων ἀκούουσιν και τοῖς εἰδόσιν αὐτοῖς ἀναμνησκομένους*» ξεκαθαρίζουν το πράγμα, αφού το μεν «*παρ' ἄλλων ἀκούουσι*» οδηγεί μάλλον στο 395, το δε «*τοῖς εἰδόσιν*» στο 378.

Ο συνδυασμός «*ἴν' εἶδῆτε και θεάσησθε*» δεν αποτελεί σε καμιά περίπτωση ζεύγος συνωνύμων, γιατί το πρώτο αναφέρεται στη νόηση, ενώ το δεύτερο στην αίσθηση, στην εποπτεία. Στόχος του Δημοσθένη είναι όχι μόνο να αντιληφθούν οι Αθηναίοι το γεγονός αλλά και να το νιώσουν, να το δουν με τα ίδια τους τα μάτια. Τέτοια ζεύγη, ιδίως με ρήματα γνώσης και αίσθησης, είναι πολύ συχνά στον Δημοσθένη (*λογίζεται και θεωρεῖ, Α' Ὀλυθ. § 12, ἐνθυμηθῆναι και λογίσασθαι, Α' Ὀλυθ. § 21*) και φέρνουν τη σκέψη ενώπιον των ακροατών με μεγαλύτερη δύναμη και σαφήνεια⁸¹.

Ο Δημοσθένης εν συνεχεία παραθέτει ένα παράδειγμα-επιχείρημα της Αθήνας και της θέσης της που είναι πλούσιο σε διδάγματα. Τα «προσωπικά» παραδείγματα είναι πολύ ισχυρά, γιατί αντλούν τη δύναμή τους από την ομοιότητα ή την αναλογία σ' αυτό που κάθε φορά ζητείται να αποδειχτεί ή να υποστηριχθεί. Έτσι, καθίσταται δυνατή η εξαγωγή συμπερασμάτων από την ομοιότητα ακριβώς των περιπτώσεων, καθώς είναι γενική η

⁸¹ Δαμασκηνός, 2006, 117

αντίληψη πως, ό,τι συμβαίνει σε μια περίπτωση, μπορεί να επαναληφθεί σε μιαν άλλη ανάλογη.

Όπως τότε λοιπόν, υποστηρίζει ο ρήτορας, μπόρεσε η Αθήνα όχι μόνο να ορθοποδήσει αλλά και να βοηθήσει άλλες πόλεις, έτσι και τώρα, παρόλο που έχει κατακυλήσει στο πιο χαμηλό σημείο, μπορεί πάλι να αναστηλωθεί και να αντιμετωπίσει την κατάσταση.

Τη χρήση του ιστορικού παραδείγματος τη διδάχτηκε ο Δημοσθένης από τον Ισοκράτη, αλλά τα παραδείγματά του είναι πλούσια σε πολιτικό δυναμισμό.

Η χρήση της αντωνυμίας «*οὗτος*» αντί του ονόματος κάποιου προσώπου δείχνει περιφρόνηση προς το πρόσωπο αυτό. Είναι κάτι ανάλογο με την ελληνική αντωνυμία «*αυτός*». Το μίσος και η απέχθεια του Δημοσθένη προς τον Φίλιππο είναι τόσο μεγάλη, ώστε αποφεύγει συστηματικά να αναφέρει το όνομά του. Στην προκειμένη όμως περίπτωση το θέμα της ημερησίας διάταξης είναι γνωστό. Έτσι, μπορούσε ο Δημοσθένης, χωρίς να αναφέρει το όνομα του Φιλίππου, να κάνει απλώς χρήση της αντωνυμίας «*τούτου*». Στον Φίλιππο εξάλλου οδηγεί και η χρήση της δοτικής «*τῆ νῦν ὕβρει*» εν αντιθέσει προς τη δοτική *ῥώμη* που αναφέρεται στους Λακεδαιμονίους⁸².

Χωρίς τη χρήση αντιθετικής σύνδεσης αλλά απλώς με αντίθετες έννοιες πετυχαίνει ο ρήτορας ένα ωραίο αισθητικό αποτέλεσμα. Τα αντιτιθέμενα ζεύγη είναι: *φυλαττομένοις* (- *εάν φυλάττησθε*) - *ἄν ὀλιγορῆτε, φοβερὸν* - *τοιούτον οἶον ἂν βούλοισθε, τῆ τότε ῥώμη τῶν Λακεδαιμονίων* - *τῆ νῦν ὕβρει τούτου, ἧς ἐκρατεῖτε* - *δι' ἣν ταραττόμεθα, ἐκ τοῦ προσέχειν τοῖς πράγμασι τὸν νοῦν* - *ἐκ τοῦ μηδὲν φροντίζειν ὧν ἐχρῆν*.

Το βάρος πέφτει στη δοτική *τῆ ὕβρει* και στον εμπρόσθετο προσδιορισμό της αιτίας, *ἐκ τοῦ μηδὲν φροντίζειν ὧν ἐχρῆν*, γιατί αυτό που θέλει να τονίσει ο ρήτορας είναι ότι όλα τα κακά οφείλονται στην αλαζονεία του Φιλίππου και προπαντός στη μη εκτέλεση εκ μέρους των Αθηναίων του καθήκοντος, στην αδράνειά τους και στην άρνησή τους να δράσουν αποτελεσματικά από την πρώτη στιγμή⁸³.

4.«*Εἰ δέ τις ὑμῶν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δυσπολέμητον οἶεται τὸν Φίλιππον εἶναι, σκοπῶν τὸ τε πλῆθος τῆς ὑπαρχούσης αὐτῷ δυνάμεως καὶ τὸ τὰ χωρία πάντ' ἀπολωλέναι τῆ πόλει, ὀρθῶς μὲν οἶεται, ...*»

⁸² Τσάτσος, 2000, 101

⁸³ Δαμασκηνός, 2006, 115

Ο ρήτορας αναφέρεται στη δύναμη του Φιλίππου ο οποίος εκείνη την εποχή είχε πετύχει την επανένωση της Μακεδονίας και είχε εξασφαλίσει επιρροή στη Θεσσαλία, που ήταν σημαντική πηγή σε στρατιώτες και κυρίως σε ιππικό.

Στην φράση «οχυρές θέσεις» ο Δημοσθένης αναφέρεται στους συμμάχους των Αθηναίων, στις κληρουχίες και στις στρατηγικές θέσεις του Βορρά, που είχαν χάσει οι Αθηναίοι από τον Φίλιππο πριν το 350 π.Χ., τα Άβδηρα και τη Μαρώνεια, βάσεις στα παράλια της Θράκης, την Αμφίπολη, στρατηγικό σημείο για τον έλεγχο των Μεταλλείων του Παγγαίου, της στρατηγικής επίσης σημασίας Παγασές και Φερέες, καθώς οι πρώτες παρείχαν μια προωθημένη θέση επίθεσης εναντίον της Αθήνας, ενώ οι δεύτερες αποτελούσαν προφυλακή των χερσαίων διόδων προς τις Παγασές. Υπονοεί επίσης ο Δημοσθένης την απώλεια κατά τον Συμμαχικό πόλεμο (357/355 π.Χ.) πολλών και μάλιστα σημαντικών νησιωτικών συμμάχων, που διέθεταν πολλούς πόρους και αξιόμαχο στόλο⁸⁴.

«...λογισάσθω μέντοι τουῦθ', ὅτι εἴχομέν ποθ' ἡμεῖς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Πύδναν καὶ Ποτειδαίαν καὶ Μεθώνην καὶ πάντα τὸν τόπον τοῦτον οἴκειον κύκλω, καὶ πολλὰ τῶν μετ' ἐκείνου νῦν ὄντων ἔθνῶν αὐτονομούμενα κάλεῦθερ' ὑπῆρχε, καὶ μᾶλλον ἡμῖν ἐβούλετ' ἔχειν οἰκείως ἢ κείνῳ.»

Επίσης ο Δημοσθένης αναφέρεται στην Πύδνα, την Ποτίδαια και τη Μεθώνη. Την Πύδνα κυριέψε ο Φίλιππος το 356 π.Χ., την Ποτίδαια στα μέσα της ίδιας χρονιάς και τη Μεθώνη το 354 π.Χ. Το πολυσύνδετο σχήμα που χρησιμοποιεί δηλώνει με έμφαση το πλήθος των στρατηγικών σημείων που κατείχαν κάποτε οι Αθηναίοι και που έχασαν εξαιτίας της αδράνειας και της αναβλητικότητάς τους⁸⁵.

Όταν κάνει λόγο για πολλά έθνη, αναφέρεται στους Ιλλυριούς και τους Παίονες, που είχε υποτάξει ο Φίλιππος.

Οι έννοιες «αυτόνομα» και «ελεύθερα» δεν αφορούν ταυτόσημες έννοιες αλλά εντελώς διαφορετικές. Αυτόνομα είναι τα έθνη που έχουν βέβαια δικούς τους νόμους, αλλά είναι υποτελή σε άλλο έθνος που έχει πλήρη ή ψιλή επικυριαρχία, ενώ ελεύθερα είναι τα έθνη που είναι ταυτόχρονα αυτόνομα και ανεξάρτητα. Το επίθετο ελεύθερος εμπεριέχει στο πλάτος του το αυτόνομο.

⁸⁴ Δαμασκηνός, 2006, 115

⁸⁵ Ο.π.

Στη συνέχεια επιδιώκοντας ο Δημοσθένης να δραστηριοποιήσει τους συμπολίτες του, παρουσιάζει και ορισμένες αδυναμίες του Φιλίππου: Οι λαοί που έχει υποτάξει στα βόρεια σύνορά του δεν ανέχονται την εξουσία του. Είναι ολοφάνερο ότι περιμένουν την ευκαιρία να αποτινάξουν το ζυγό των Μακεδόνων. Με το «λογισάσθω» είναι σαν να τους λέει ο Δημοσθένης: λάβετε υπόψη σας ότι ο Φίλιππος δεν αισθάνεται ασφαλής στα βόρεια σύνορά του. Απασχολείστε τον λοιπόν σε άλλα σημεία της επικράτειάς του ώστε να μπορέσουν οι λαοί αυτοί να ξεσηκωθούν και να τον χτυπήσουν από τα νότια του. Είναι βέβαια δύσκολο να καταπολεμηθεί ο Φίλιππος, όχι όμως και ακατόρθωτο⁸⁶.

5. *«Εἰ τοίνυν ὁ Φίλιππος τότε ταύτην ἔσχε τὴν γνώμην, ὡς χαλεπὸν πολεμεῖν ἔστιν Ἀθηναίοις ἔχουσι τοσαῦτ' ἐπιτειχίσματα τῆς αὐτοῦ χώρας ἔρημον ὄντα συμμάχων, οὐδὲν ἂν ὧν νυνὶ πεποίηκεν ἔπραξεν οὐδὲ τοσαύτην ἐκτήσατο δύναμιν. Ἀλλ' εἶδεν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦτο καλῶς ἐκεῖνος, ὅτι ταῦτα μὲν ἔστιν ἅπαντα τὰ χωρὶ' ἄθλα τοῦ πολέμου κείμεν' ἐν μέσῳ, φύσει δ' ὑπάρχει τοῖς παροῦσι τὰ τῶν ἀπόντων, καὶ τοῖς ἐθέλουσι πονεῖν καὶ κινδυνεύειν τὰ τῶν ἀμελούντων»*

Στις §§ 4-6 ο Δημοσθένης φέρνει ως παράδειγμα για το τι μπορεί να κατορθωθεί με ένα δυνατό βουλευτικό, είτε ενός προσώπου, είτε ενός λαού, το Φίλιππο. Επιχειρεί μια ηθική ανάλυση της πλεονεκτικής θέσης του Φιλίππου. Η σημερινή υπεροχή του Φιλίππου είναι κατά τη γνώμη του ρήτορα πρόσκαιρη και περιστασιακή. Οφείλεται αποκλειστικά στην αδιάκοπη ενεργητικότητα ενός και μόνου ανθρώπου, του Φιλίππου, ο οποίος δεν περιμένει την κατάλληλη εποχή του έτους για να δραστηριοποιηθεί⁸⁷. Αν αυτός δεν πίστευε πως μπορούσε να νικήσει, τότε που ήταν ακόμη ανίσχυρος, δεν θα εξορμούσε ποτέ. Οι Αθηναίοι δεν είναι τώρα λιγότερο δυνατοί από ό,τι αυτός όταν εξόρμησε. Δύναμή του ήταν η θέλησή του να νικήσει, όχι οι τόποι που κατέκτησε (§ 4) όχι οι υλικές προϋποθέσεις τού αγώνα. Αυτοί όλοι είναι, κατά την διατύπωσή του: «ἄθλα τοῦ πολέμου» (§ 5) που θα τα κερδίσει αυτός που αγωνίζεται καλύτερα για να τα αποκτήσει. Και καταλήγει «φύσει δ' ὑπάρχει τοῖς παροῦσι τὰ τῶν ἀπόντων, καὶ τοῖς ἐθέλουσι πονεῖν καὶ κινδυνεύειν τὰ τῶν ἀμελούντων.» (§. 5).

⁸⁶ Δαμασκηρός, 2006, 116

⁸⁷ Τσάτσος, 2000, 101

Γι' αυτόν όλες οι εποχές είναι ίδιες. Χρησιμοποιεί ακατάπαυστα όλες τις δυνάμεις του, επαγρυπνεί, ανακαλύπτει αμέσως κάθε αδυναμία του εχθρού και χτυπά τα αδύνατα σημεία του. Δεν του έλειψε ποτέ η αυτοπεποίθηση, γιατί, αν δεν πίστευε ότι δεν θα μπορούσε να νικήσει, τότε που ήταν ακόμη ανίσχυρος, χωρίς στόλο και χωρίς συμμάχους, δεν θα είχε κατορθώσει ποτέ όσα σήμερα έχει επιτύχει. Δεν τον τρόμαξαν οι οχυρές θέσεις που κατείχαν οι Αθηναίοι μέσα στη χώρα του (*τοσαῦτ' ἐπιτειχίσματα τῆς αὐτοῦ χώρας*). Αντίθετα αυτές ήταν που τον έκαναν να ξεκινήσει την επιθετική πολιτική του.

Ο Δημοσθένης, προκειμένου να μιλήσει για τον εχθρό, ήξερε να χρησιμοποιεί την κατάλληλη γλώσσα. Δεν εγκωμιάζει τον Φίλιππο οφείλει όμως, και το κάνει, αν και με λύπη του, να του αναγνωρίσει θαυμασμό, που θα προτιμούσε να τον κρατήσει μόνο για την Αθήνα. Ο θαυμασμός αυτός τον αναγκάζει να είναι αμερόληπτος ακόμη και για το πιο μισητό εχθρό του, ώστε να του αναγνωρίσει μερικές αρετές του ⁸⁸.

Η φράση «*ἄθλα τοῦ πολέμου κείμεν' ἐν μέσῳ*» προέρχεται από το ότι τα βραβεία ήταν τοποθετημένα στον στίβο και ήταν κοινά για όλους τους αγωνιζόμενους αθλητές. Κατά τον ίδιο τρόπο θεωρεί ο ρήτορας τις οχυρές αυτές θέσεις έπαθλα του πολέμου, που θα τα κερδίσει όποιος αγωνιστεί καλύτερα.

«*φύσει δ' ὑπάρχει τοῖς παροῦσι τὰ τῶν ἀπόντων, καὶ τοῖς ἐθέλουσι πονεῖν καὶ κινδυνεύειν τὰ τῶν ἀμελούντων*». Γενική άποψη, που ωστόσο αναφέρεται άμεσα στην πολιτική του Φιλίππου και των Αθηναίων, καθώς τα *τοῖς παροῦσι ... καὶ τοῖς ἐθέλουσι πονεῖν καὶ κινδυνεύειν* αποδίδεται στον Φίλιππο, ενώ τα *τῶν ἀπόντων... τὰ τῶν ἀμελούντων ...* στους Αθηναίους. Με τις φράσεις αυτές υπονοεί ο Δημοσθένης την εκ διαμέτρου πολιτική νοοτροπία Φιλίππου και Αθηναίων, από τη μια δηλαδή την ακούραστη δραστηριότητα και παρουσία του Φιλίππου σε όλα τα μέτωπα, από την άλλη την αδράνεια, την αναβλητικότητα των Αθηναίων και την παντελή απουσία από τα μέρη όπου κρίνονται τα συμφέροντα τους.

Όντας ο Φίλιππος πανταχού παρών κατόρθωσε, με την ακούραστη δραστηριότητα που τον διέκρινε, άλλοτε με πόλεμο και άλλοτε με τη διπλωματία, να έχει τους πάντες υπό τον έλεγχο του. Πέτυχε με τον τρόπο αυτόν να ταπεινώσει τους Αθηναίους, καθώς έβλεπαν πρώην σημαντικούς συμμάχους τους, όπως το Βυζάντιο και την Πέρινθο, να

⁸⁸ Δαμασκηνός, 2006, 116

συμμαχούν τώρα με τον Φίλιππο και να τον βοηθούν εναντίον των Αθηναϊκών συμφερόντων στο Ηραϊόν Τείχος το 351.

6. «καὶ γὰρ συμμαχεῖν καὶ προσέχειν τὸν νοῦν τούτοις ἐθέλουσιν ἅπαντες, οὓς ἂν ὀρώσι παρεσκευασμένους καὶ πράττειν ἐθέλοντας ἅ χρῆ»

Η φράση ολόκληρη *καὶ προσέχειν...* ἅπαντες αποτελεί γνωμικό καθολικού κύρους και, καθώς είναι διατυπωμένη σε δακτυλικό εξάμετρο κατά τον Dindorf, προσδίδει βαρύτητα στο λόγο και προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη αίσθηση. Δεν ακολούθησαν όλοι τον Φίλιππο από άδολο ενθουσιασμό, απλώς υποκύπτουν σ' αυτόν, αφού αυτός είναι το μόνο τους καταφύγιο. Το *οὓς ἂν ὀρώσι παρεσκευασμένους καὶ πράττειν ἐθέλοντας ἅ χρῆ* είναι σαφής υπαινιγμός κατά της νοοτροπίας των Αθηναίων: υπεύθυνοι για όλα είναι οι συμπατριώτες του λόγω της αναβλητικότητας και της επιπολαιότητάς τους. Ο Φίλιππος έχει βάλει σε ενέργεια την πολεμική του μηχανή και δείχνει αποφασισμένος να φέρει σε πέρας τα σχέδιά του. Αντίθετα οι Αθηναίοι συνεχώς αναβάλλουν, καθυστερούν, με αποτέλεσμα να τους προλαβαίνουν τα γεγονότα και να έρχονται πάντοτε αργοπορημένοι. Μια πόλη όμως που φιλοδοξεί να γίνει ηγέτιδα της Ελλάδας, πρέπει να έχει έτοιμη την πολεμική της μηχανή (*παρεσκευασμένους*) και να είναι αποφασισμένη ώστε να εκπληρεί τις υποχρεώσεις της (*πράττειν ἐθέλοντας ἅ χρῆ*). Με τον τρόπο αυτόν προετοιμάζει ο Δημοσθένης την πρόταση που θα διατυπώσει λίγο παρακάτω, §§ 16-17, για συγκρότηση μικρής εκστρατευτικής δύναμης, που θα εδρεύει συνεχώς στα Μακεδονικά παράλια⁸⁹.

Ο Δημοσθένης έκανε ανάλυση της πλεονεκτικής θέσης του Φιλίππου για να διερευνήσει τις διαθέσεις των συμπολιτών του και τη στάση που θα κρατήσουν από δω και πέρα. Θα έπρεπε, τους λέει, να είχατε κάνει ό,τι ακριβώς και ο Φίλιππος. Δεν είναι όμως αργά, βγείτε, έστω και τώρα, από την αδράνεια, δείξτε αποφασιστικότητα και υπευθυνότητα και ας εκτελέσει ο καθένας σας το χρέος του, όπου πρέπει και όπως πρέπει.

7. «Ἄν τοίνυν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ ὑμεῖς ἐπὶ τῆς τοιαύτης ἐθελήσητε γενέσθαι γνώμης νῦν, ἐπειδήπερ οὐ πρότερον, καὶ ἕκαστος ὑμῶν, οὗ δεῖ καὶ δύναιτ' ἂν παρασχεῖν αὐτὸν χρήσιμον τῇ πόλει, πᾶσαν ἀφείξ τὴν εἰρωνεῖαν ἔτοιμος πράττειν ὑπάρξει, ὁ μὲν χρήματ'

⁸⁹ Δαμασκηνός, 2006, 116

ἔχων εἰσφέρειν, ὁ δ' ἐν ἡλικίᾳ στρατεύεσθαι, -- συνελόντι δ' ἀπλῶς ἂν ὑμῶν αὐτῶν ἐθελήσητε γενέσθαι, καὶ παύσησθ' αὐτὸς μὲν οὐδὲν ἕκαστος ποιήσειν ἐλπίζων, τὸν δὲ πλησίον πάνθ' ὑπὲρ αὐτοῦ πράξειν, καὶ τὰ ὑμέτερ' αὐτῶν κομιεῖσθε, ἂν θεὸς θέλῃ, καὶ τὰ κατερραθυμημένα πάλιν ἀναλήψεσθε, κάκεῖνον τιμωρήσεσθε.».

Εἰρωνεῖα για τον Δημοσθένη εἶναι ἡ προσποίηση ὅτι ἔχει κάποιος ελαττώματα που δεν ἔχει. Το ἄρθρο σημαίνει ὅτι πράγματι ὑπάρχει. Στην προκειμένη περίπτωση υπαινίσσεται ὁ ρήτορας τοὺς Αθηναίους τῆς μεσαίας καὶ ἀνώτερης οικονομικά τάξης, που υποκρίνονταν ὅτι ἦταν φτωχοὶ ἢ φτωχότεροι ἀπὸ ἄλλους, ἀποφεύγοντας ἔτσι να ἐκτελέσουν τις υποχρεώσεις τοὺς πρὸς τὴν πόλη, ὅπως ἡ ἀνάληψη λειτουργιῶν καὶ ἄλλων καθηκόντων⁹⁰.

Ὁ Δημοσθένης πολὺ συχνὰ ἐπανέρχεται στα ζητήματα τῆς στράτευσης καὶ τῆς ἡλικίας τῆς στράτευσης. Αὐτό εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς προσπάθειας πολλῶν Αθηναίων να μὴ ἐκπληρώνουν τις πρὸς τὴν πόλη υποχρεώσεις τοὺς, οἱ κυριότερες ἀπὸ τις ὁποῖες ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἦταν ἡ καταβολὴ εἰσφορῶν καὶ ἡ στράτευση. Ὅσο για τὴν πρώτη, μολονότι ὁ πλοῦτος τῆς Αθήνας ἦταν ἴσος περίπου πρὸς τὸν πλοῦτο ὅλων μαζί τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἐντούτοις τα μεσαία καὶ ἀνώτερα κοινωνικά στρώματα τῆς πόλης ἀπέκρυπταν τὴν περιουσία τοὺς, για να ἀποφύγουν τὴν καταβολὴ τῶν εἰσφορῶν. Αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ λόγος για τὸν ὁποῖο λίγο παραπάνω καλεῖ ὁ Δημοσθένης τοὺς Αθηναίους να ἀφήσουν κατὰ μέρος τις υπεκφυγές (: *τὴν εἰρωνεῖαν*) καὶ να ἀναλάβουν τις υποχρεώσεις τοὺς. Να φανοῦν ἄνθρωποι υπεύθυνοι. Τὴν ἴδια ἐκκλήση εἶχε κάνει καὶ ὁ Ἰσοκράτης στὸν Ἀρεοπαγητικὸ του, καταγγέλλοντας μάλιστα τοὺς συμπολίτες του ὅτι με τὴν ἀπόκρυψη τῆς περιουσίας τοὺς καὶ τὴν μὴ διάθεση τῶν κεφαλαίων τοὺς στὴν ἀγορὰ προκαλοῦν ἀνεργία, φτώχεια καὶ ἀθλιότητα⁹¹.

Τὴν ἴδια ἀπροθυμία ἐδείχναν οἱ πλούσιοι Αθηναῖοι καὶ για τὴ στράτευση: ἢ τὴν ἀπέφευγαν ἐντελῶς βάζοντας στὴ θέση τοὺς μισθοφόρους ἢ, ἀν στρατεύονταν, προσπαθοῦσαν να ἀποφύγουν τὸ πεζικὸ καὶ τὸ ναυτικὸ, καὶ πετύχαιναν να καταταγοῦν στὸ ἱππικὸ, που ἦταν καὶ πιο ἀνετὸ καὶ λιγότερο ἐπικίνδυνο.

Οἱ υποθετικοὶ λόγοι που χρησιμοποιεῖ ὁ Δημοσθένης «αν θελήσετε να στηριχθεῖτε στὸν ἑαυτὸ σας...θα ἐκδικηθεῖτε» λειτουργοῦν ὡς υποθετικοὶ συλλογισμοὶ καὶ ὡς ἐκ τούτου

⁹⁰ Jaeger, 1979 146

⁹¹ Δαμασκηνός, 2006, 116

βοηθούν στην εξαγωγή συμπερασμάτων και οδηγούν στην απόδειξη. Στην προκειμένη περίπτωση λειτουργούν ως μέσο ανάπτυξης του σκεπτικού του Δημοσθένη σχετικά με τη σωστή απόφαση των Αθηναίων όσον αφορά την αλλαγή νοοτροπίας, την έξοδο από την αδράνεια και τον λήθαργο, την ανάληψη ευθυνών, και τέλος την πολεμική προετοιμασία και τη διαρκή παρουσία στα Μακεδονικά παράλια. Αν τηρηθούν αυτές οι προϋποθέσεις, τα αποτελέσματα, υλικά και ηθικά, που παρατίθενται εμφιατικά με το πολυσύνδετο σχήμα και ... και ... και, θα είναι εκπληκτικά: ανάκτηση των στρατηγικών θέσεων στα παράλια της Μακεδονίας, Πύδνα, Ποτίδαια, Μεθώνη· ανάληψη του χαμένου γοήτρου της Αθήνας (τα κατερραθυμένα πάλιν αναλήψεσθε), τιμωρία του Φιλίππου⁹².

Αυτή η έκκληση του Δημοσθένη προς τους Αθηναίους να ξυπνήσουν από τον λήθαργο, να βγουν από την αδράνεια και να αναλάβουν τις ευθύνες τους με συγκεκριμένους τρόπους δράσης είναι το θέμα των περισσότερων πολιτικών λόγων του Δημοσθένη.

8. *«Μὴ γὰρ ὡς θεῶ νομίζετ' ἐκείνῳ τὰ παρόντα πεπηγέσθαι πράγματ' ἀθάνατα, ἀλλὰ καὶ μισεῖ τις ἐκείνον καὶ δέδιεν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ φθονεῖ, καὶ τῶν πάντων νῦν δοκούντων οἰκείως ἔχειν· καὶ ἅπανθ' ὅσα περὶ κἄν ἄλλοις τισὶν ἀνθρώποις ἔνι, ταῦτα κἄν τοῖς μετ' ἐκείνου χρή νομίζειν ἐνεῖναι. Κατέπτηχε μέντοι πάντα ταῦτα νῦν, οὐκ ἔχοντ' ἀποστροφὴν διὰ τὴν ὑμετέραν βραδυτῆτα καὶ ῥαθυμίαν· ἦν ἀποθέσθαι φημὶ δεῖν ἤδη.»*

Στη συνέχεια ομαλά με τη χρήση του γάρ αιτιολογεί ο ρήτορας τα συμπεράσματα του προηγούμενου υποθετικού συλλογισμού (κομειῖσθε, ἀναλήψεσθε, τιμωρήσεσθε) με ένα νέο επιχειρήμα: τη ρευστή πολιτική κατάσταση του Φιλίππου τόσο στο εξωτερικό, στις σχέσεις του δηλαδή με τους συμμάχους, όσο και στο εσωτερικό της ίδιας του της χώρας. Με δύο υπερβατά σχήματα ὡς θεῶ ... ἀθάνατα και τὰ παρόντα ... πράγματα, πετυχαίνει αφενός μεν ένα ωραίο αισθητικό αποτέλεσμα, αφετέρου την προσέλκυση του ενδιαφέροντος (τὴν πρόσεξιν) των ακροατών, την περιφρόνηση προς τον Φίλιππο, που παρομοιάζεται με θεό (ὡς θεῶ) και τέλος με το ἀθάνατα, την αγανάκτηση τους. Με τα τρία ρήματα που ακολουθούν δηλώνει ο Δημοσθένης το μίσος, το φόβο και το φθόνο τόσο των συμμάχων του (Ιλλυριῶν, Παιόνων και Θεσσαλών), όσο και των «φίλων» του στο εσωτερικό της χώρας του, και μάλιστα στο στενό του περιβάλλον⁹³.

⁹² Jaeger, 1979, 147

⁹³ Δαμασκηνός, 2006, 116

Αναφορικά με τις σχέσεις του Φιλίππου με τους Θεσσαλούς, δεν αναφέρει ο Δημοσθένης συγκεκριμένα στοιχεία, που να αποδεικνύουν τη δυσαρέσκεια των Θεσσαλών. Απλώς το αναφέρει ο ρήτορας, για να δηλώσει ότι τίποτε δεν είναι παγιωμένο, ότι τα πάντα είναι ρευστά, ενισχύοντας έτσι το φρόνημα των συμπολιτών του, αρκεί αυτοί να εγκαταλείψουν τη βραδύτητα και την απάθεια που τους χαρακτηρίζει (§37 *τὴν ἡμετέραν βραδύτητα καὶ ἀμέλειαν*, Κατά Φιλίππου Γ' §5 *τῆς ῥαθυμίας τῆς ὑμετέρας καὶ τῆς ἀμελείας κεκράτηκε ὁ Φίλιππος*, Περί Στεφάνου § 246 *τάς ἑκασταχοῦ βραδύτητας*)⁹⁴.

Σε ό,τι αφορά όμως την κατάσταση στο εσωτερικό του βασιλείου της Μακεδονίας, δεν υπερβάλλει ο Δημοσθένης. Γιατί, παρόλο που ο Φίλιππος, με την πολιτική διαίσθηση που τον διέκρινε, κατόρθωσε να προσεταιρισθεί διάφορους ευγενείς μεγάλων γενών της Μακεδονίας με παροχές αξιωμάτων και τιμών, ωστόσο υπήρχαν ακόμη θανάσιμοι εχθροί και διεκδικητές του θρόνου του, που είχαν ανθρώπους ακόμη και στο στενό περιβάλλον του, πράγμα που δημιουργούσε ένα κλίμα ανασφάλειας και αστάθειας στο εσωτερικό της χώρας. Και απόδειξη αυτού είναι η δολοφονία του ίδιου του Φιλίππου το 336 π.Χ. μέσα στην αυλή του από ανθρώπους του στενού του περιβάλλοντος.

Τα «πάντα» όπως και όλα τα προηγούμενα «*ἅπανθ' ὅσα ... ἐνὶ ταῦτα*» αναφέρονται στα πάθη, μίσος, φόβος, φθόνος, που περιγράφονται εδώ καταπιεσμένα, και όχι στους ανθρώπους που διακατέχονται από αυτά. Έτσι, το ουσιαστικό «*ἀποστροφὴν*» σημαίνει *διέξοδο* και όχι *καταφύγιο*.

9.«*Ὅρατε γάρ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸ πρᾶγμα, οἷ προελήλυθ' ἀσελγείας ἄνθρωπος, ὃς οὐδ' αἶρεσιν ὑμῖν δίδωσι τοῦ πράττειν ἢ ἄγειν ἡσυχίαν, ἀλλ' ἀπειλεῖ καὶ λόγους ὑπερηφάνους, ὡς φασί, λέγει, καὶ οὐχ οἷός ἐστιν ἔχων ἃ κατέστραπται μένειν ἐπὶ τούτων, ἀλλ' αἰεὶ τι προσπεριβάλλεται καὶ κύκλω πανταχῇ μέλλοντας ἡμᾶς καὶ καθημένους περιστοιχίζεται.*»

Με τη λέξη «*ἄνθρωπος*», ο Δημοσθένης κάνει αναφορά στον Φίλιππο. Τόσο μεγάλη είναι η απέχθεια και το μίσος του Δημοσθένη προς τον Φίλιππο, ώστε αποφεύγει να αναφέρει το όνομά του και περιφρονητικά λέει ο *ἄνθρωπος*, *οὗτος*, *ἐκεῖνος*.

Η κατάσταση έχει φτάσει πια στο απροχώρητο, σε σημείο που ξεπερνά τα όρια της ανεκτικότητας. Οι Αθηναίοι δεν είναι ελεύθεροι πια να επιλέξουν ανάμεσα στην ειρήνη

⁹⁴ Jaeger, 1979, 147-148

και στον πόλεμο. Μέρα με τη μέρα ο εχθρός γίνεται όλο και πιο θρασύς· τους απειλεί και τους εξευτελίζει. Κάποτε, όταν ο Φίλιππος ήταν πολιτικά και στρατιωτικά αδύνατος, πριν ακόμη εδραιωθεί στη Μακεδονία, φερόταν προς τους Αθηναίους ευγενικά, τους κολάκευε και τους αποκαλούσε φίλους και συμμάχους. Τώρα τους απειλεί και τους καθυβρίζει⁹⁵.

Τόσο το *προσπεριβάλλομαι* όσο και το *περιστοιχίζομαι*, πολύ περισσότερο το δεύτερο, κυριολεκτούνται στην περικύκλωση και σύλληψη των θηραμάτων, γιατί ως θηράματα κατά τη γνώμη του ρήτορα αντιμετωπίζει ο Φίλιππος τους Αθηναίους. Άλλος ένας τρόπος εξευτελισμού των Αθηναίων εκ μέρους του Φιλίππου. Και όλα αυτά οφείλονται στην αναβλητικότητα και την αδράνειά τους (*μέλλοντας και καθημένους*). Η συχνότητα με την οποία επανέρχεται ο Δημοσθένης είτε με ουσιαστικά (*βραδύτης, ράθυμία, ἀμέλεια*) είτε με ρήματα (*μέλλω, καταρραθυμῶ, κάθημαι*) στην αδράνεια, αναβλητικότητα και αδιαφορία των Αθηναίων δείχνει πολύ χαρακτηριστικά την αποτελμάτωση και το λήθαργο στον οποίο είχαν περιέλθει.

10. «Πότ' οὖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πόθ' ἂ χρῆ πράξετε ; Ἐπειδὸν τί γένηται ; Ἐπειδὸν νῆ Δί' ἀνάγκη τις ἦ. Νῦν δὲ τί χρῆ τὰ γιγνόμεν' ἠγεῖσθαι ; Ἐγὼ μὲν γὰρ οἶομαι τοῖς ἐλευθέροις μεγίστην ἀνάγκην τὴν ὑπὲρ τῶν πραγμάτων αἰσχύνην εἶναι. ἢ βούλεσθ', εἰπέ μοι, περιμόντες αὐτῶν πονθάνεσθαι, Ἀέγεται τι καινόν ;' Γένοιτο γὰρ ἂν τι καινότερον ἢ Μακεδὸν ἀνὴρ Ἀθηναίους καταπολεμῶν καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων διοικῶν ;»

Φαίνεται πως, για να αφυπνισθούν οι Αθηναίοι από τον λήθαργο και να δράσουν αποτελεσματικά, έπρεπε να παρουσιαστεί κάποια αδήριτη ανάγκη. Αλλά τα *ἀνάγκην* και *ἐλευθέροις* είναι έννοιες αντιφατικές, γιατί η *ἀνάγκη* προσιδιάζει σε δούλους, όχι σε ελεύθερους ανθρώπους. Μόνο οι δούλοι ενεργούν κάτω από την πίεση της ανάγκης και ύστερα από ψυχολογική ή σωματική βία. Ο ελεύθερος δεν πράττει μόνο όταν τον αναγκάσουν τα πράγματα. Πράττει και διότι μια εσωτερική παρόρμηση το επιβάλλει. Όταν η αδράνεια οδηγεί σε κατάσταση ηθικά ανεπίτρεπτη, τότε ο ελεύθερος άνθρωπος ντρέπεται για τον εαυτό του και τον αναγκάζει η ντροπή (*αισχύνη*) να πράξει το πρέπον. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται πόσο ο Δημοσθένης είναι διαποτισμένος από την πίστη του στην ελευθερία. Η *αισχύνη* για την όποια μιλάει εδώ είναι η ψυχική αντίδραση του

⁹⁵ Jaeger, 1979, 147-148

ελεύθερου ανθρώπου, όταν δει πως ή πρέπει να πράξει και δεν έπραξε ή λάθευε πράττοντας.⁹⁶

11. «*Τέθνηκε Φίλιππος ; 'Οὐ μὰ Δί', ἀλλ' ἀσθενεῖ.*»

Ο Δημοσθένης αναφέρεται και στο Φθινόπωρο του 352-351 π.Χ. όταν ο Φίλιππος είχε εκστρατεύσει στη Θράκη και βρισκόταν έξω από το Ηραϊόν Τείχος. Το γεγονός αυτό πανικόβαλε τους Αθηναίους, γιατί, αν έπεφτε στα χέρια του Φιλίππου αυτή η στρατηγική θέση, θα αντιμετώπιζαν οι Αθηναίοι κίνδυνο σιτοδείας, μια και θα αποκόπτονταν ο δρόμος που τους εξασφάλιζε επάρκεια σιτηρών. Πάρθηκαν γενναίες αποφάσεις, αλλά, όπως πάντα, δεν εκτελέστηκαν, γιατί έφτασε στην Αθήνα η είδηση ότι ο Φίλιππος αρρώστησε βαριά και μάλιστα ότι είχε πεθάνει κιόλας, πράγμα το οποίο συνετέλεσε στην παράλυση κάθε δραστηριότητας εκ μέρους των Αθηναίων. Το επεισόδιο αυτό φανερώνει την αστοχία και τη ραθυμία που βασίλευε στην Αθήνα⁹⁷.

Ο Δημοσθένης, μολονότι έλπιζε ότι η δύναμη του Μακεδονικού κράτους, δημιουργημένη χάρη στην ιδιοφυΐα ενός ανδρός, του Φιλίππου, θα εξαφανιζόταν με τον θάνατο του, μια και ο Φίλιππος δεν λογάριαζε τον κίνδυνο -είχε χάσει το ένα μάτι του στην πολιορκία της Μεθώνης, σε άλλες μάχες είχε βγάλει το κλειδοκόκκαλο, είχε διαμπερές τραύμα στο ένα του πόδι και δεν υπήρχε μέρος του σώματος του που να μην είναι τρυπημένο (*Περί στεφάνου § 67*)- ωστόσο, προσπαθώντας να αποτρέψει τους συμπολίτες του να τρέφουν ψευδαισθήσεις, γιατί ο ενεστώτας *ἀσθενεῖ* δηλώνει ότι το θέμα συζητούνταν ακόμη, τους λέει: «*τι σας ωφελεί αν ο Φίλιππος είναι άρρωστος ή έχει πεθάνει; Και αν αυτός πάθει κάτι, εσείς γρήγορα θα δημιουργήσετε έναν άλλον Φίλιππο, αν βέβαια τέτοιο είναι το ενδιαφέρον σας για την κατάσταση. Γιατί αυτός δεν έχει γίνει τόσο μεγάλος χάρη στη δική του δύναμη όσο χάρη στη δική σας αμέλεια*». Αυτή ακριβώς η νοοτροπία, αυτές οι υπεκφυγές και προπάντων η αδράνεια έκαναν τον Φίλιππο τόσο μεγάλο και αυτά οδήγησαν την Αθήνα στη σημερινή παραλυσία. Οι μικροί κάνουν τους μεγάλους, οι αδύνατοι τους ισχυρούς και οι ράθυμοι δημιουργούν τους κατακτητές τους.

⁹⁶ Τσάτσος, 2000, 104

⁹⁷ Ο.π.

12. Με την υποθετική πρόταση «*εἴ τι πάθοι*», που αποτελεί ευφημισμό του *εἰ ἀποθάνοι*, ο Δημοσθένης υπολόγιζε πάντοτε σε ένα τυχαίο περιστατικό, όπως πάντοτε στηριζόταν στη βοήθεια των θεών και της τύχης, που αναφέρει σε πολλούς λόγους του.

«ἴσθ' ὅτι πλησίον μὲν ὄντες, ἅπασιν ἂν τοῖς πράγμασιν τεταραγμένοις ἐπιστάντες ὅπως βούλεσθε διοικήσασθε, ὡς δὲ νῦν ἔχετε, οὐδὲ διδόντων τῶν καιρῶν Ἀμφίπολιν δέξασθαι δύναισθ' ἂν, ἀπηρητημένοι καὶ ταῖς παρασκευαῖς καὶ ταῖς γνώμας»

Στο τέλος της Διήγησις ο Δημοσθένης υποστηρίζει ότι, μόνο αν βρίσκονται οι Αθηναίοι κοντά στα γεγονότα, θα μπορούν να επεμβαίνουν αποτελεσματικά, όπως θέλουν, και να ρυθμίζουν τα πράγματα όπως αυτοί επιθυμούν. Η υποθετική μετοχή *ὄντες (πλησίον)* = *εἰ εἴητε πλησίον* είναι η μόνη ενδεδειγμένη στρατηγική τακτική, εντελώς αντίθετη με τη σημερινή, που εκφράζεται λεκτικά με την παραβολική πρόταση «*ὡς νῦν ἔχετε*» και νοηματικά με την αιτιολογική μετοχή *ἀπηρητημένοι καὶ ταῖς γνώμας καὶ ταῖς παρασκευαῖς*. Τονίζοντας λοιπόν ο ρήτορας την ανάγκη για παρουσία στρατιωτικής δύναμης στα Μακεδονικά παράλια, προετοιμάζει την πρόταση που θα κάνει παρακάτω §§ 16-30 για διττή στρατιωτική δύναμη⁹⁸.

§§ 13-15 Πρόθεση

Στις παραγράφους αυτές ο Δημοσθένης εκθέτει με συντομία την πρόταση που θα υποβάλει αναλυτικά παρακάτω.

13. *«ὡς μὲν οὖν δεῖ τὰ προσήκοντα ποιεῖν ἐθέλοντας ὑπάρχειν ἅπαντας ἐτοιμῶς, ὡς ἐγνωκότων ὑμῶν καὶ πεπεισμένων, παύομαι λέγων».*

Πρόκειται για ρητορικό τέχνασμα, με το οποίο ο Δημοσθένης, κατά την προσφηλή τακτική του προσπαθει να προκαταλάβει το ακροατήριο, ότι πράγματι οι συμπολίτες του πεόστηκαν να αναλάβουν τα καθήκοντά τους με προθυμία. Άξιο προσοχής είναι το υπερβατό σχήμα *τὰ προσήκοντα ... ἐτοιμῶς*, που τονίζει με έμφαση την ανάληψη των καθηκόντων τους και την προθυμία που πρέπει να δείξουν οι Αθηναίοι για να αντιμετωπίσουν την από Βορρά απειλή. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει με τις δύο γενικές απόλυτες *ὡς ἐγνωκότων ὑμῶν καὶ πεπεισμένων* είναι τελείως υποκειμενικό και αυθαίρετο. Το ότι δεν είχαν πεισθεί οι Αθηναίοι να αναλάβουν τα καθήκοντά τους

⁹⁸ Jaeger, 1979, 148

φαίνεται ολοκάθαρα από την απουσία κάθε δραστηριότητας μεταξύ των ετών 350 και 348 π. Χ., καθώς και από τους τρεις Ολυνθιακούς που εκφωνήθηκαν το 349/8.13

« τὸν δὲ τρόπον τῆς παρασκευῆς ἦν ἀπαλλάξαι ἂν τῶν τοιούτων πραγμάτων ὑμᾶς οἶομαι, καὶ τὸ πλῆθος ὅσον, καὶ πόρους οὕσυνας χρημάτων, καὶ τᾶλλ' ὡς ἂν μοι βέλτιστα καὶ τάχιστα δοκεῖ παρασκευασθῆναι, καὶ δὴ πειράσομαι λέγειν, ... »

Θεωρώντας ο Δημοσθένης ότι τα πνεύματα προετοιμάστηκαν κατάλληλα, προχωρεί στην υποβολή της πρότασής του. Εδώ απλώς αναφέρει τη συγκρότηση ισχυρής δύναμης χωρίς να κάνει συγκεκριμένες προτάσεις. Αναφέρεται γενικά στον τρόπο προετοιμασίας, στο πλήθος – μέγεθος της δύναμης, στους πόρους από τους οποίους θα αντληθούν τα χρήματα και σε όλα γενικά τα αναγκαία μέσα συγκρότησης αυτής της δύναμης. Αξιοπρόσεκτο είναι στο πολυσύνδετο σχήμα *τὸν δὲ τρόπον τῆς παρασκευῆς ... καὶ τὸ πλῆθος ... καὶ πόρους ... καὶ τᾶλλ' ...* η έλλειψη άρθρου στο *πόρους*. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι ενώ τα άλλα δύο είναι σχεδόν φωστώ και καθορισμένα, οι πόροι είναι αβέβαιοι.

14

« ἐπειδὴν ἅπαντ' ἀκούσητε κρίνατε, μὴ πρότερον προλαμβάνετε: μὴδ' ἂν ἐξάρχῃς δοκῶ τινι καινὴν παρασκευὴν λέγειν, ἀναβάλλειν με τὰ πράγματα' ἡγείσθω. οὐ γὰρ οἱ 'ταχύ' καὶ 'τῆμερον' εἰπόντες μάλιστ' εἰς δέον λέγουσιν (οὐ γὰρ ἂν τά γ' ἤδη γεγενημένα τῆ νυνὶ βοηθεία κωλύσαι δυνηθεῖμεν) »

Με το *καινὴν παρασκευὴν* ο ρήτορας εννοεί νέο στρατιωτικό εξοπλισμό, ριζική ανανέωση και εξυγχιρονισμό των ενόπλων δυνάμεων, τα οποία θα απαιτήσου καλή οργάνωση και χρόνο. Γι' αυτό, φοβάται μήπως οι Αθηναίοι όχι μόνο απορρίψουν τις προτάσεις του αλλά και μήπως κατηγορηθεί για αναβολή των πολεμικών επιχειρήσεων. Επίσης με το *ταχύ* και το *τῆμερον* κάνει έμμεσο αλλά σαφή υπαινιγμό κατά των πολιτικών αντιπάλων του. Δηλώνει ότι η σημερινή αποστολή βοήθειας, έτσι πρόχειρη που είναι, δεν πρόκειται να συντελέσει σε τίποτα. Πρέπει μια και καλή να απορρίψουν οι Αθηναίοι να ημίμετρα και να συγκροτήσουν μια δύναμη που να μπορεί να δράσει αποτελεσματικά και επι τόπου (§15).

§§16-50 Πίστις

16. «*πρῶτον μὲν τοίνυν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τριήρεις πενήκοντα παρασκευάσασθαι φημι δεῖν, εἴτ' αὐτοὺς οὕτω τὰς γνώμας ἔχειν ὡς, ἐάν τι δέη, πλευστέον εἰς ταύτας αὐτοῖς ἐμβᾶσιν. πρὸς δὲ τούτοις τοῖς ἡμίσεσιν τῶν ἰπέων ἰππαγωγούς τριήρεις καὶ πλοῖ' ἱκανὰ εὐτρεπίσαι κελεύω*»

Από εδώ και πέρα ο Δημοσθένης κάνει συγκεκριμένες προτάσεις και ζητά τη συγκρότηση δύο τμημάτων γιατί μόνο έτσι, κατά τη γνώμη του, θα υπάρχει συνεχής πολεμική ετοιμότητα. Έτσι το πρώτο τμήμα: θα έχει ως βάση την Αθήνα και τον Πειραιά. Θα περιλαμβάνει μόνο αθηναίους πολίτες. Θα αποτελείται από πενήντα τριήρεις, πεντακόσιους ιππείς, *ἰππαγωγούς τριήρεις* για τη μεταφορά των ἰπέων και αρκετά φορτηγά πλοία.⁹⁹

Ο αγώνας του Δημοσθένη για προσωπική στράτευση των Αθηναίων, που συνεχίζεται σε όλους τους λόγους του εναντίον του Φιλίππου, δηλώνεται με έμφαση με τα *αὐτοὺς* και *αὐτοῖς ἐμβᾶσιν*.

17. «*δεῖ γὰρ ἐκείνω τοῦτ' ἐν τῇ γνώμῃ παραστῆσαι, ὡς ὑμεῖς ἐκ τῆς ἀμελείας ταύτης τῆς ἄγαν, ὥσπερ εἰς Εὐβοίαν...*»

Στο σημείο αυτό ο Δημοσθένης αναφέρεται στο γεγονός κατά το οποίο μετά τα πα Λεύκτρα η Εύβοια προσχώρησε στη Θήβα. Με τη βοήθεια των Θηβαίων το 366 οι Ερετριείς καταλάβανε τον Ωρωπό. Το 358 όμως από μία άγνωστη αίτια επήλθε ρήξη μεταξύ των ευβοϊκών πόλεων και των Θηβών. Οι Θηβαίοι έστειλαν τότε δυνάμεις για να καταστείλουν την ανταρσία. Οι Ευβοείς όμως και κυρίως οι Ερετριείς ζήτησαν επειγόντως τη βοήθεια των Αθηνών. Οι Αθηναίοι που μισούσαν τους Θηβαίους και δεν ήθελαν να τους αφήσουν κυρίους στο μεγάλο αυτό γειτονικό νησί, ξεσηκώθηκαν και έστειλαν υπό τον Τιμόθεο και τον Χάρη ικανές δυνάμεις με τις όποιες απέκρουσαν τους Θηβαίους και ελευθέρωσαν τους Ευβοείς¹⁰⁰.

⁹⁹ Δαμασκηνός, 2006, 117-118

¹⁰⁰ Τσάτσος, 2000, 107

« ... καὶ πρότερόν ποτέ φασιν εἰς Ἀλίαρτον καὶ τὰ τελευταῖα πρώην εἰς Πόλας, ἴσως ἂν ὀρμήσαιτε...»

Ο Δημοσθένης θυμίζει στους Αθηναίους ότι έσπευσαν το 395 να βοηθήσουν τους Βοιωτεῖς καί αντιμετώπισαν τους Σπαρτιάτες στην Αλίαρτο. Τα τρία αυτά περιστατικά, Αλίαρτος, Εύβοια, Θερμοπύλες αποτελούν εξαιρέσεις. Αποτελούν ίσως τα μοναδικά παραδείγματα όπου οι Αθηναῖοι και αμέσως και πρόθυμα επιστρατεύθηκαν και αγωνίσθηκαν αποτελεσματικά. Είναι φυσικό, για την ενίσχυση της θέσης του, ότι οι Ἀθηναῖοι, αν θέλουν, μπορούν να νικήσουν, να τα επικαλεῖται ο Δημοσθένης. Στο σημείο αυτό ο Δημοσθένης υπενθυμίζει στους συμπολίτες του ότι, αν εγκαταλείψουν την αδράνεια, μπορούν να πετύχουν τους στόχους τους και να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τον Φίλιππο, όπως έκαναν το 357 π.Χ., όταν απελευθέρωσαν την Εύβοια από τους Θηβαίους, το 395 όταν αντιμετώπισαν με επιτυχία τους Σπαρτιάτες, και πρόσφατα όταν έγκαιρη και αποφασιστική επέμβαση των Αθηναίων στις Θερμοπύλες απέτρεψε την προέλαση του Φιλίππου στην κεντρική και νότια Ελλάδα¹⁰¹.

18. «εἰσὶ γάρ, εἰσὶν οἱ πάντ' ἐξαγγέλλοντες ἐκείνω παρ' ἡμῶν αὐτῶν πλείους τοῦ δέοντος»

Από αυτόν τον πρώτο λόγο εναντίον του Φιλίππου ο Δημοσθένης καταγγέλλει ότι υπάρχει στην Αθήνα πέμπτη φάλαγγα που εργάζεται για τον Φίλιππο. Δεν μιλάει ρητά για δωροδοκημένους πράκτορες, αλλά είναι φανερό από την ειρωνεία της διατύπωσής του, πώς θεωρεῖ γεγονός την ύπαρξή τους. «Από εδώ και πέρα ο προσεκτικός αναγνώστης παρακολουθώντας τις μεθόδους που χρησιμοποιεῖ ο Φίλιππος και συγκρίνοντάς τες με τις μεθόδους που ο σύγχρονος ολοκληρωτισμός, δεξιός και αριστερός, χρησιμοποιεῖ, τα τελευταία χρόνια, θα διαπιστώσει σημαντικές ομοιότητες και πολλά για τα «παρόντα θα διδαχθεῖ από τα περασμένα. Οι δημοκρατίες αυτές τις μεθόδους δεν τις χρησιμοποιούν. Όχι διότι δεν θα ήθελαν, αν μπορούσαν, αλλά διότι είναι ανίκανες να τις χρησιμοποιήσουν»¹⁰².

19. «πρὸ δὲ τούτων δύναμιν τιν', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, φημὶ προχειρίσασθαι δεῖν ὑμᾶς, ἢ συνεχῶς πολεμήσει καὶ κακῶς ἐκεῖνον ποιήσει. μή μοι μυρίους μηδὲ δισμυρίους ξένους, μηδὲ τὰς ἐπιστολιμαίους ταύτας δυνάμεις, ἀλλ' ἢ τῆς πόλεως

¹⁰¹ Jaeger, 1979, 149

¹⁰² Τσάτσος, 2000, 107

*ἔσται, κὰν ὑμεῖς ἕνα κὰν πλείους κὰν τὸν δεῖνα κὰν ὄντινοῦν
χειροτονήσητε στρατηγόν, τούτῳ πείσεται καὶ ἀκολουθήσει.»*

Αφού στις παραγράφους 16-18 μίλησε για τη συγκρότηση του εφεδρικού σώματος προχωρά τώρα στη συγκρότηση του δεύτερου σώματος. Ο ρήτορας επιμένει στο ἢ συνεχῶς πολεμήσει, γιατί σκοπός του είναι να αλλάξει η συνήθης τακτική του πολέμου, που ήταν η αποστολή στρατεύματος για συγκεκριμένη περίπτωση και η επιστροφή στην Αθήνα μετά την ολοκλήρωση των πολεμικών επιχειρήσεων. Η δύναμη αυτή που προτείνει θα διεξήγε ένα είδος πειρατείας.

20 *«Ἔσται δ' αὕτη τίς ἡ δύναμις καὶ πόση, καὶ πόθεν τὴν τροφήν ἔξει, καὶ πῶς ταῦτ' ἐθελήσει ποιεῖν ; Ἐγὼ φράσω, καθ' ἕκαστον τούτων διεξιὼν χωρίς. Ξένους μὲν λέγω - καὶ ὅπως μὴ ποιήσῃθ' ὁ πολλὰκις ὑμᾶς ἔβλαψεν· πάντ' ἐλάττω νομίζοντες εἶναι τοῦ δέοντος, καὶ τὰ μέγιστ' ἐν τοῖς ψηφίσμασιν αἰρούμενοι, ἐπὶ τῷ πράττειν οὐδὲ τὰ μικρὰ ποιεῖτε· ἀλλὰ τὰ μικρὰ ποιήσαντες καὶ πορίσαντες τούτοις προστίθετε, ἂν ἐλάττω φαίνεται.»*

«αἰεὶ παῖδες» οι Αθηναῖοι, αναφέρει ο Αιγύπτιος ιερεὺς του Τίμαιου. (Πλάτωνος *Τίμαιος* 22β) Τους ήταν πιο εύκολο να πάρουν μεγάλες αποφάσεις που ήταν απραγματοποίητες, παρά αποφάσεις στα μέτρα τους. Ο Δημοσθένης και εδώ με έξοχο θάρρος τούς στιγματίζει ως ασοβάρετους και τούς προσγειώνει. Σε όλους τους λόγους του ο Δημοσθένης δεν φοβάται να είναι σκληρός με το ακροατήριο. Λίγο πριν (§ 12) τους είπε πως η τύχη φροντίζει για τον εαυτό τους καλύτερα απ' ότι αυτοί οι ίδιοι. Αυτή του τη στάση την διαπιστώνει ο αναγνώστης σε πολλές ευκαιρίες. Τόσο σκληρά μάλιστα τους ελέγχει, που θα ήταν λάθος αν λέγαμε, πώς κύριος στόχος των δημηγοριῶν του Δημοσθένη είναι ο Φίλιππος. Κύριος στόχος του Δημοσθένη είναι ο δήμος. Αυτόν κυριολεκτικά μαστιγώνει με κάθε του λόγο. Το να αφήνει να ξεσπά η οργή του εναντίον ενός κοινού και μακρινού εχθρού δεν έχει και τόση αξία. Το να καταγγέλλει όμως χωρίς ἔλεος αυτούς που έχει μπροστά του και μαζεύτηκαν για να τον ακούσουν και να τον κρίνουν και που, αν θέλουν, μπορούν να τον αποδοκιμάσουν ή και να τον καταδικάσουν, αυτό χρειάζεται και αυτοπεποίθηση και ανδρεία. Αυτή η ανδρεία είναι που δίνει τέτοιο ηθικό μεγαλείο στους λόγους του Δημοσθένη¹⁰³.

¹⁰³ Τσάτσος, 2000, 108-109

22. «Εἶεν· τί πρὸς τούτοις ἔτι; ταχείας τριήρεις δέκα· δεῖ γάρ, ἔχοντας ἐκείνου ναυτικόν, καὶ ταχειῶν τριήρων ἡμῖν, ὅπως ἀσφαλῶς ἡ δύναμις πλέη.»

Ας ανακεφαλαιώσουμε λοιπόν, την πρόταση του ρήτορα. Ο Δημοσθένης αναφέρει πως θα χρειαστεί πρώτα δύο ειδών δυνάμεις: μια αμυντική και μια επιθετική. Η αμυντική δύναμη θα αποτελείται από 50 τριήρεις, μόνιμως επανδρωμένες και εξοπλισμένες, για να προβάλλουν άμυνα οπου τυχόν ο Φίλιππος επιτεθεί.. Μαζί με τις τριήρεις, στην αμυντική αυτή δύναμη θα συμπεριλαμβάνεται και το μισό ιππικό της πόλης, για το οποίο θα είναι έτοιμα και τα ανάλογα μεταφορικά μέσα. Η επιθετική δύναμη θα αποτελείται από δύο χιλιάδες άνδρες, που κατά το ένα τέταρτο πρέπει να είναι Αθηναίοι πολίτες¹⁰⁴.

Το ένα τμήμα πρέπει να ενοχλεί διαρκώς το Φίλιππο στην ξηρά διεξάγοντας ένα είδος πειρατείας και κλεφτοπόλεμου, με την τακτική που είχαν διαμορφώσει από πολύ καιρό τώρα οι αρχηγοί των μισθοφόρων της δεύτερης ναυτικής συμμαχίας και το άλλο τμήμα να του επιτίθεται στη χώρα του με ναυτική δύναμη, μόλις αυτός ξεκινήσει για μια εκστρατεία που θα τον αναγκάσει ν' αφήσει πίσω του ανυπεράσπιστη τη Μακεδονία, όπως τότε που προχώρησε προς τις Θερμοπύλες ή τον Ελλήσποντο¹⁰⁵. Μπορεί να χρησιμοποιεί ως ορμητήρια το χειμώνα τη Λήμνο, τη Θάσο και τη Σκιάθο. Ο ρήτορας έδωσε μάλιστα και ένα λεπτομερειακό σχέδιο, πώς θα έπρεπε να βρεθούν τα χρήματα γι' αυτούς τους εξοπλισμούς υπολογίζοντας την ετήσια δαπάνη στο ποσό των εκατόν ογδόντα ταλάντων¹⁰⁶.

Ο Δημοσθένης δεν τολμά να ζητήσει μια ευρύτερη στράτευση πολιτών. Επιπλέον θέλει και διακοσίους ιππείς με την ίδια κατανομή σε πολίτες και ξένους. Και τέλος ζητάει και δέκα τριήρεις για τη μεταφορά αυτών των δυνάμεων. Και οι δύο δυνάμεις αυτές όμως πρέπει να είναι μόνιμες, να μην διαλύονται μετά από κάθε υποτιθέμενη επιχείρηση. Οι πολίτες θα εναλλάσσονται στη θητεία τους. Η μόνιμη αυτή δύναμη πρέπει να βρίσκεται επι τόπου, κοντά στα παράλια του μακεδονικού κράτους. Εκεί θα διεξαγάγει όταν χρειασθεί κλεφτοπόλεμο. Ως κέντρα εφοδιασμού και χειμαδιά θα έχει συμμαχικά εδάφη, τη Λήμνο, τη Θάσο, και τη Σκιάθο. Τα σχέδια αυτά θα τα συμπληρώσει αργότερα με νέες προτάσεις στον Α' Ολυμπιακό¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Ο.π., 109-110

¹⁰⁵ Jaeger, 1979, 149

¹⁰⁶ Δαμασκηνός, 2006, 118

¹⁰⁷ Τσάτσος, 2000, 110

23. *«Τοσαύτην μὲν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, διὰ ταῦτα, ὅτι οὐκ ἔνι νῦν ἡμῖν πορίσασθαι δύναμιν τὴν ἐκείνῳ παραταζομένην, ...»*

Ο Δημοσθένης δεν διστάζει να πει στους συμπολίτες του πως είναι ανίκανοι να αντιμετωπίσουν τον εχθρό τους σε μία κατά παράταξη μάχη. Ας μη νομισθεί ότι οι Αθηναίοι αυτό το ήξεραν και δεν υπήρχε κίνδυνος να τους πειράξει. Δεν το είχαν συνειδητοποιήσει. Διότι θα τους γέμιζαν το μυαλό και τότε οι δημοκόποι με κούφιους ὕμνους για τη στρατιωτική δύναμή τους. Οι αληθινοί όμως πατριώτες, σαν το Δημοσθένη, ήξεραν πώς ο δρόμος που οδηγεί στην πραγματική αύξηση της δύναμης ενός λαού είναι ή πικρή αλήθεια¹⁰⁸.

«...ἀλλὰ ληστεύειν ἀνάγκη καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ τοῦ πολέμου χρῆσθαι τὴν πρώτην»

Ο ανταρτοπόλεμος δεν αποτελεί εφεύρεση των νεότερων χρόνων. Την τεράστια αποτελεσματικότητά του την ήξεραν και οι αρχαίοι και εδώ την επισημαίνει ο Δημοσθένης. Μη μπορώντας να νικήσει το Φίλιππο κατά μέτωπον, προτείνει έναν μόνιμο πόλεμο φθοράς: *«ληστεύειν ἀνάγκη»*¹⁰⁹.

24 . *« πολίτας δὲ παρεῖναι καὶ συμπλεῖν διὰ ταῦτα κελεύω, ὅτι καὶ πρότερόν ποτ' ἀκούω ξενικὸν τρέφειν ἐν Κορίνθῳ τὴν πόλιν, οὗ Πολύστρατος ἡγεῖτο καὶ Ἴφικράτης καὶ Χαβρίας καὶ ἄλλοι τινές, καὶ αὐτοὺς ὑμᾶς συστρατεύεσθαι· καὶ οἷδ' ἀκούων ὅτι Λακεδαιμονίους παραταττόμενοι μεθ' ὑμῶν ἐνίκων οὔτοι οἱ ξένοι καὶ ὑμεῖς μετ' ἐκείνων»*

Εδώ προφανώς ο Δημοσθένης είχε υπόψη του τη νίκη του Ιφικράτη στην Κόρινθο με τους πελταστές του, που ήταν ὅλοι μισθοφόροι¹¹⁰.

« ἐξ οὗ δ' αὐτὰ καθ' αὐτὰ τὰ ξενικὰ ὑμῖν στρατεύεται, τοὺς φίλους νικᾷ καὶ τοὺς συμμάχους, οἱ δ' ἐχθροὶ μείζους τοῦ δέοντος γεγόνασιν. καὶ παρακύβαντ' ἐπὶ τὸν τῆς πόλεως πόλεμον, πρὸς Ἀρτάβαζον καὶ πανταχοῦ μᾶλλον οἴχεται πλέοντα, ὁ δὲ στρατηγὸς ἀκολουθεῖ, εἰκότως: οὐ γὰρ ἔστιν ἄρχειν μὴ διδόντα μισθόν.»

¹⁰⁸ Jaeger, 1979, 146

¹⁰⁹ Τσάτσος, 2000, 110

¹¹⁰ Ο. π. 111

Ο Δημοσθένης ειρωνεύεται και σατιρίζει τα μισθοφορικά στρατεύματα που αδικούν τους συμμάχους εκτρεπόμενα συνήθως από το βασικό προορισμό τους και προσφέροντα τις υπηρεσίες τους σε άλλους, όσο και τους στρατηγούς που μην έχοντας εξουσία πάνω τους, αφού δεν μπορούν να τα συντηρήσουν, τα ακολουθούν.

26. *«ὅσπερ γὰρ οἱ πλάττοντες τοὺς πηλίνους, εἰς τὴν ἀγορὰν χειροτονεῖτε τοὺς ταξίαρχους καὶ τοὺς φυλάρχους, οὐκ ἐπὶ τὸν πόλεμον.»*

Δεν πρέπει ο αναγνώστης να λησμονήσει τη θλιβερή κατάσταση του στρατού των Αθηναίων. Μαζώματα μισθοφόρων που δεν τους πλήρωναν το μισθό τους, που αντί να πολεμούν τον εχθρό ρίχνονταν στους συμμάχους και άρπαζαν ό,τι έβρισκαν και αν έβρισκαν καλύτερους όρους μεταπηδούσαν στους αντιπάλους. Τίποτα δεν αποδεικνύει καλύτερα την χαλάρωση των πολιτικών ηθών των Αθηναίων από αυτήν την κατάσταση στις στρατιωτικές τους δυνάμεις¹¹¹.

27. *«...ἀγωνιζομένων Μενέλαον ἵππαρχεῖν»*

Ο Μενέλαος ήταν ετεροθαλής αδελφός του Φιλίππου διεκδικητής του μακεδονικού θρόνου, ένας ξένος για τους Αθηναίους, αλλά φανατικός εχθρός του Φιλίππου. Δε θα του έλειπε το πολεμικό μένος εναντίον του. αργότερα πολεμώντας για τη διάσωση της Ολύμπου επί κεφαλής της βοήθειας που είχαν στείλει οι Αθηναίοι συνελήφθη αιχμάλωτος από το Φίλιππο που φυσικά τον εξετέλεσε όπως όλους τους διεκδικητές του θρόνου του¹¹².

Με το λόγο αυτό ο Δημοσθένης θέλει να αποσπάσει την αθηναϊκή εξωτερική πολιτική από την παθητική της στάση, θέλει να προλάβει, προτού συμβεί κάτι ακόμη χειρότερο¹¹³.

28.-29. *«ἔστι μὲν ἡ τροφή, σιτηρέσιον μόνον, τῆ δυνάμει ταύτῃ τάλαντ' ἐνενήκοντα καὶ μικρόν τι πρὸς, δέκα μὲν ναυσὶ ταχείαις τετταράκοντα τάλαντα, εἴκοσιν εἰς τὴν ναῦν μναῖ τοῦ μηνὸς ἐκάστου, στρατιώταις δὲ δισχιλίους τοσαῦθ' ἕτερα, ἵνα δέκα τοῦ μηνὸς ὁ στρατιώτης δραχμὰς σιτηρέσιον λαμβάνῃ, τοῖς δ' ἵπεδῶσι διακοσίοις οὖσιν, ἐὰν τριάκοντα δραχμὰς ἕκαστος λαμβάνῃ τοῦ μηνός, δώδεκα τάλαντα.»* -

¹¹¹ Δαμασκηνός, 2006, 118

¹¹² Τσάτσος, 2000, 112

¹¹³ Δαμασκηνός, 2006, 119

« εἰ δέ τις οἶεται μικρὰν ἀφορμὴν εἶναι, σιτηρέσιον τοῖς στρατευομένοις ὑπάρχειν, οὐκ ὀρθῶς ἔγνωκεν».

Το σύνολο των ετήσιων δαπανών ήταν 92 τάλαντα και αφορά μόνο στη μόνιμη δύναμη, που θα ἔδρευε στο βόρειο Αἰγαίο και μάλιστα μόνο το σιτηρέσιο των οπλιτών και όχι το μισθό τους, για τον οποίο κάνει λόγο λίγο παρακάτω αναφέροντας : « ἐγὼ γὰρ οἶδα σαφῶς ὅτι, τοῦτ' ἂν γένηται, προσποριεῖ τὰ λοιπὰ αὐτὸ τὸ στράτευμ' ἀπὸ τοῦ πολέμου, οὐδένα τῶν Ἑλλήνων ἀδικοῦν οὐδὲ τῶν συμμάχων, ὥστ' ἔχειν μισθὸν ἐντελεῖ» « πόθεν οὖν ὁ πόρος τῶν χρημάτων, ἃ παρ' ὑμῶν κελεύω γενέσθαι ; τοῦτ' ἤδη λέξω. “πόρου Ἀπόδειξις”»

Δυστυχῶς δε διασώθηκε το τμήμα του λόγου με τις οικονομικές προτάσεις, όπου υπήρχαν οι πηγές για την εξασφάλιση κεφαλαίων συντήρησης του δευτέρου εκστρατευτικού σώματος.

30. « Ἄ μὲν ἡμεῖς, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, δεδυνήμεθ' εὐρεῖν ταῦτ' ἐστίν· ἐπειδὴν δ' ἐπιχειροτονῆτε τὰς γνώμας, ἂν ὑμῖν ἀρέσκη, χειροτονήσετε, ἵνα μὴ μόνον ἐν τοῖς ψηφίσμασι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς πολεμῆτε Φιλίππῳ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις».

Ο πληθυντικός στο σημείο αυτό δείχνει αποτέλεσμα συνεργασίας με άλλους πολίτες, που ασφαλῶς θα συμφωνούσαν μαζί του στις γενικές γραμμές της πολιτικής του. Πάντως ἐδῶ δε θα περιέχονταν οὔτε ἔμμεσα μια πρόταση για κατάργηση του θεωρικού και χρησιμοποίηση των πόρων του για τις στρατιωτικές παρασκευές, αφού μια τέτοια πρόταση τιμωρούνταν με θάνατο. Ούτε θα πρότεινε μια νέα φορολογία γιατί τότε θα εἶχε δώσει μια λεπτομερέστερη ἐξήγηση. Προφανῶς θα σχετίζονταν με μια ελαφρά αύξηση της εισφοράς και κυρίως μια αύξηση που θα προέκυπτε ἀπὸ την επέκταση των συμμοριῶν. Δυστυχῶς μόνο εικασίες μπορούν να διατυπωθούν. Σίγουρο μόνο εἶναι ὅτι οι προτάσεις θα αφορούσαν το στράτευμα των δύο χιλιάδων ἀνδρῶν που ἠθέλε για την επίθεση. Για τις 50 τριῆρεις (§ 14) που πρέπει να βρίσκονται σε ετοιμότητα, ἀναλόγως του που θα εμφανισθεῖ ο Φίλιππος, ο Δημοσθένης δεν φαίνεται να παρουσίασε ἕνα σχέδιο προϋπολογισμού της δαπάνης. Θα την υφίσταντο πιθανῶς ἐν μέρει οι τριήραρχοι και ἐν μέρει το δημόσιο ταμεῖο, κατὰ τα θεσπισμένα¹¹⁴.

Στις παραγράφους **31– 33** ο Δημοσθένης αναφέρεται στην ακούραστη ἐνεργητικότητα του Φιλίππου, σε ἀντίθεση με την ἀπάθεια και ἀδράνεια των συμπολιτῶν του,

¹¹⁴ Τσάτσος, 2000, 113

επισημαίνοντας ότι ο εχθρός όχι μόνο δεν εμποδίζεται από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες αλλά αντίθετα τις εκμεταλλεύεται, προτρέποντας έτσι τους Αθηναίους να ενεργήσουν με παρόμοιο τρόπο.

34. *«ὄχετ' ἔχων τριήρη, ὑμεῖς δ' οὔτε ταῦτα δύνασθε κωλύειν οὔτ' εἰς τοὺς χρόνους, οὓς ἂν προθῆσθε, βοηθεῖν.»*

Ο Φίλιππος δεν είχε στόλο ικανό να αντιπαραταχθεί στο στόλο των Αθηναίων. Είχε όμως έναν δραστήριο πειρατικό στόλο και έκανε επιδρομές στη Λήμνο, στην Ίμβρο και στη Γεραιστό, σε αθηναϊκά, εδάφη και τόλμησε να φθάσει και ως την παραλία του Μαραθώνα και να απαγάγει μια από τις ιερές τριήρεις των Αθηναίων¹¹⁵.

36. *«ὅτι ἐκεῖνα μὲν ἅπαντα νόμῳ τέτακται, καὶ πρόοιδεν ἕκαστος ὑμῶν ἐκ πολλοῦ τίς χορηγὸς ἢ γυμνασίαρχος τῆς φυλῆς, πότε καὶ παρὰ τοῦ καὶ τί λαβόντα τί δεῖ ποιεῖν, οὐδὲν ἀνεξέταστον οὐδ' ἀόριστον ἐν τούτοις ἡμέληται: ἐν δὲ τοῖς περὶ τοῦ πολέμου καὶ τῆ τούτου παρασκευῆ ἄτακτα, ἀδιόρθωτα, ἀόρισθ' ἅπαντα.»*

Σε αντίθεση με το ασύνδετο σχήμα των πλάγιων ερωτήσεων όπου προκαλείται έντονη εντύπωση ταχύτητας, το ασύνδετο, ἄτακτα, ἀδιόρθωτα, ἀόρισθ' ἅπαντα, με τη χασμωδία που προκαλείται, δίνει την εντύπωση ότι ειπώθηκε αργά, ηχηρά, βαριά, ώστε να αποτελέσει ηχηρό σφυροκόπημα στους Αθηναίους προκειμένου να βγούν από το λήθαργό τους. Εντονότατη αντίθεση που αρχίζει και τελειώνει με τον ίδιο τρόπο ἐκεῖνα μὲν ἅπαντα ... ἐν δὲ τοῖς περὶ τοῦ πολέμου ... ἅπαντα., δηλωτική της πλήρους ακαταστασίας και απουσίας τάξης και πειθαρχίας στα πολεμικά πράγματα.

« καθίσταμεν καὶ τούτοις ἀντιδόσεις»

Η «ἀντίδοσις» είναι θεσμός του φορολογικού δικαίου των Αθηναίων. Ο πολίτης που φρονούσε ότι αδικείται, διότι ενεγράφη στον κατάλογο των ευπορότερων και περιλήφθηκε γι' αυτό σε μία φορολογική «συμμορία», είχε το δικαίωμα να ζητήσει, κάποιος άλλος από τη φυλή του, ως πιο πλούσιος από αυτόν, να συμπεριληφθεί αντ' αυτού στον κατάλογο, και αυτός να απαλλαγεί, αφού ως γνωστό μόνο οι πιο πλούσιοι κάθε φυλής φορολογούνταν. Αν ο άλλος δεν έστεργε σε αυτή την αλλαγή, τότε εκείνος που τη ζήτησε, είχε το δικαίωμα να επιδιώξει την «αντίδοση», δηλαδή την ανταλλαγή

¹¹⁵ Τσάτσος, 2000, 115

των περιουσιών τους. «Αφού ισχυρίζεσαι ότι δεν είσαι πλουσιότερος και ότι δικαίως απαλλάχθηκες, τότε δώσε μου την περιουσία σου και πάρε τη δική μου». Ο άλλος τότε βρίσκονταν στο δίλημμα ή να καταβάλλει αυτός το φόρο ή να δεχθεί την αντίδοση, δηλαδή να εκχωρήσει την περιουσία του και αντ' αυτής να πάρει την περιουσία του παραπονούμενου¹¹⁶.

37. *«τὸν γὰρ τοῦ πράττειν χρόνον εἰς τὸ
παρασκευάζεσθαι ἀναλίσκομεν, οἱ δὲ τῶν πραγμάτων οὐ μένουσι καιροὶ τὴν
ἡμετέραν βραδυτῆτα καὶ εἰρωνείαν. ἅς δὲ τὸν μεταξὺ χρόνον δυνάμεις οἴομεθ'
ἡμῖν ὑπάρχειν, οὐδὲν οἶαί τ' οὔσαι ποιεῖν ἐπ' αὐτῶν τῶν καιρῶν ἐξελέγχονται.»*

Συμπέρασμα απογοητευτικό αλλά γεμάτο σαρκασμό και ειρωνεία με το οποίο στηλιτεύει την αναποφασιστικότητα, τις παλινδρομήσεις, τις καθυστερήσεις των συμπολιτών του, που είναι αιτίες όλων των κακών. Όλες οι ενέργειες είναι της τελευταίας στιγμής υπο την πίεση του χρόνου, επιπόλαιες και αναποτελεσματικές. Οι καιροί όμως «οὐ μενετοί».

«*Ἐπιστολῆς Ἀνάγνωσις*»

Οι επιστολές αυτές δε σώθηκαν. Λογικά θα είχαν γραφτεί κατά το 352, αφού ο Φίλιππος, κύριος του Παγασητικού, είχε γειτονέψει με τη βόρεια Εύβοια και είχε αρχίσει κι εκεί να διεισδύει με τους πράκτορές του, σίγουρα πάντως πριν την εκφώνηση αυτού του λόγου το 350 ή 349.

40. *«Υμεῖς δ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πλείστην δύναμιν ἀπάντων ἔχοντες, τριήρεις, ὀπίτας, ἰππέας, χρημάτων πρόσοδον, ...»*

Αυτά που λέει εδώ ο Δημοσθένης δεν είναι ψέματα για να εμψυχώσει τους Αθηναίους. Οι Αθηναίοι διαθέτανε και τότε ακόμη τη μεγαλύτερη ναυτική δύναμη, περίπου 300 τριήρεις, και είχαν, αν ήθελαν να υποβληθούν σε θυσίες, άφθονους χρηματικούς πόρους. Μπορούσαν δε να συγκροτήσουν και ένα αξιόλογο στράτευμα, όσο και αν δεν ήταν πια ικανό να αντιμετωπίσει μόνο του τους Μακεδόνες¹¹⁷.

¹¹⁶ Τσάτσος, 2000, 116

¹¹⁷ Ο. π., 118

41. «ταῦτα δ' ἴσως πρότερον μὲν ἐνῆν: νῦν δ' ἐπ' αὐτὴν

ἤκει τὴν ἀκμὴν, ὥστ' οὐκέτ' ἐγχωρεῖ.»

Με τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε ο Δημοσθένης, ἔστω κι αν κάποια από αυτά είχαν το στοιχείο της υπερβολής, ζητά από τους συμπολίτες του να παύσουν να ολιγωρούν και να δουν κατάματα τον κίνδυνο που τους απειλεί και να επιτεθούν. Ἴσως στο παρελθόν να είχαν μια δικαιολογία, τώρα όμως τα πράγματα ἔφτασαν στο ἔσχατο σημείο. Η παθητική στάση και η απραγία δεν επιτρέπονται.

43. «*Θαυμάζω δ' ἔγωγε, εἰ μηδεὶς ὑμῶν μὴτ' ἐνθυμεῖται μὴτ' ὀργίζεται, ὁρῶν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν μὲν ἀρχὴν τοῦ πολέμου γεγενημένην περὶ τοῦ τιμωρήσασθαι Φίλιππον, τὴν δὲ τελευταίην οὖσαν ἤδη ὑπὲρ τοῦ μὴ παθεῖν κακῶς ὑπὸ Φιλίππου. Ἀλλὰ μὴν ὅτι γ' οὐ στήσεται, δῆλον, εἰ μὴ τις κωλύσει. εἶτα τοῦτ' ἀναμενοῦμεν ; Καὶ τριήρεις κενὰς καὶ τὰς παρὰ τοῦ δεῖνος ἐλπίδας ἂν ἀποστείλητε, πάντ' ἔχειν οἴεσθε καλῶς ;»*

Μέχρι την παράγραφο 42 ο Δημοσθένης ανέφερε τα κακά που γίνονταν στο παρελθόν και ως εκ τούτου τι μέτρα πρέπει να λάβουν στο μέλλον. Στα ακόλουθα προσθέτει μερικά χτυπητά ψυχολογικά επιχειρήματα. Το πρώτο είναι αξιοπρόσεκτο διότι δείχνει πως ο Δημοσθένης θεωρεί απαράδεκτη την κατάσταση και αν ακόμα δεν επρόκειτο να χειροτερέψει. Ευτυχώς τονίζει που ο Φίλιππος δε θα πάψει να επεκτείνεται εις βάρος των Αθηναίων αλλιώς με την ψυχική διάθεση που τους κατέχει θα ἔμεναν ικανοποιημένοι αν ἔσωζαν τα υπάρχοντα καθώς δεν ἔχουν διάθεση να αγωνιστούν. Στη συνέχεια ο Δημοσθένης θέλοντας να εντυπωσιάσει τους ακροατές του τους θυμίζει ἕνα γεγονός που ἔχουν ξεχάσει. Ὅτι οι Αθηναῖοι κάθε φορά ξεκινούν τις εκστρατείες τους με την πρόθεση να τιμωρήσουν τον Φίλιππο και τις τελειώνουν ευχαριστημένοι, αν αυτοί δεν πάθουν τίποτε¹¹⁸.

44. «*οὐκ ἐμβησόμεθα; οὐκ ἔξιμεν αὐτοὶ μέρει γέ τινη στρατιωτῶν οἰκείων νῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον; οὐκ ἐπὶ τὴν ἐκείνου πλευσόμεθα;»*

¹¹⁸ Τσάτσος, 2000, 120

Οι οριστικές μέλλοντα σε ερωτήσεις ισοδυναμούν με υποτακτικές που δηλώνουν έντονη προτροπή. Εδώ μάλιστα το ασύνδετο σχήμα και το εμφατικό *αὐτοὶ* δείχνουν το πάθος και την ψυχική έξαψη του ρήτορα.

47. « Πῶς οὖν ταῦτα παύσεται ; Ὅταν ὑμεῖς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοὺς αὐτοὺς ἀποδείξητε στρατιώτας καὶ μάρτυρας τῶν στρατηγουμένων καὶ δικαστὰς οἵκαδ' ἐλθόντας τῶν εὐθυνῶν, ὥστε μὴ ἀκούειν μόνον ὑμᾶς τὰ ὑμέτερ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ παρόντας ὄρᾶν.»

Μετά την ψυχολογική επεξεργασία των ακροατών του ο ρήτορας επενέρχεται στα πιο επίμαχα σημεία των προτάσεών του. Αλλά δε τα διατυπώνει πια ψυχρά ως προτάσεις, αλλά σε τόνο οργίλο, ως επιτιμίες για όσα γίνονταν ως τότε.

Αρχικά δεν επιτρέπονταν να στέλνουν οι Αθηναίοι τριήρεις χωρίς πληρώματα επαρκή και χωρίς εφόδια. Δεν επιτρέπεται να κάνουν πόλεμο μόνο με μισθοφόρους. Και επειδή στρατεύματα αμιγή από Αθηναίους πολίτες είναι δύσκολο να υπάρξουν πρέπει τουλάχιστον να είναι ανάμεικτα με πολίτες. Μόνο τότε και οι ξένοι μισθοφόροι αναγκάζονται να κάνουν σωστά τη δουλειά τους¹¹⁹. Αλλά υπάρχει και κάτι άλλο. Στην Αθήνα τότε βασιλεύε μια εύλογη δυσπιστία για την οικονομική διαχείριση των στρατηγών. Αν όμως ένα μέρος του στρατού είναι Αθηναίοι πολίτες, τότε οι κίνδυνοι των καταχρήσεων μειώνονται στο ελάχιστο. Διότι θα υπάρχουν αυτόπτες μάρτυρες επί τόπου που θα μπορούν να παρακολουθούν αυτή τη διαχείριση. Αλλά θα παρακολουθούν και τον τρόπο που διεξάγονται οι επιχειρήσεις. Και έτσι θα αποφεύγονται οι αηδείς συζητήσεις, που γίνονται πάντα κατόπιν εορτής, ακόμη και για τα στρατιωτικά ζητήματα.

Η πείρα από τον κορινθιακό και τον βοιωτικό πόλεμο έχει δείξει ότι το μόνο μέσον να κολασθούν κάπως τα μειονεκτήματα των μισθοφορικών στρατών είναι η συμμετοχή και πολιτών στο στράτευμα και η παρουσία Αθηναίου στρατηγού. Στην § 27 ιδιαίτερα, αυτό το τονίζει δικαίως ο Δημοσθένης¹²⁰.

48. «οἱ δὲ λόγους πλάττοντες ἕκαστος περιερχόμεθα.»

Όλες αυτές οι διαδόσεις γίνονται για να σταματήσει κάθε μαχητική προσπάθεια. Άλλοι από τους διαδοσίες ήταν απλώς επιπόλαιοι και ράθυμοι, άλλοι δεν είχαν συμφέρον να

¹¹⁹ Δαμασκηνός, 2006, 118

¹²⁰ Τσάτσος, 2000, 122

γίνει πόλεμος, άλλοι ήταν πράκτορες του Φιλίππου. Για το Δημοσθένη όλες αυτές οι διαδόσεις, και αν ακόμη ανταποκρίνονταν στην αλήθεια, δεν ήταν λόγος για να αναβάλει η πόλη την πολεμική της εξόρμηση. Τις αναφέρει εδώ ο Δημοσθένης, επειδή είχαν κιάλας αποδειχθεί ψεύτικες, ώστε να σταματήσει τουλάχιστον τους ανόητους να τις πιστεύουν.

49. «οὐ μέντοι μὰ Δί' οὕτω γε προαιρεῖσθαι πράττειν ὅσπερ τοὺς ἀνοητοτάτους τῶν παρ' ἡμῖν εἰδέναι τί μέλλει ποιεῖν ἐκεῖνος· ἀνοητότατοι γάρ εἰσιν οἱ λογοποιοῦντες.»

Όσα διαδίδονταν γύρω από τη δραστηριότητα του Φιλίππου αποδεικνύανε τις μεγάλες του βλέψεις. Και λέει ο Δημοσθένης, δεν αποκλείεται, μεθυσμένος από τις επιτυχίες του, να κάνει ο Φίλιππος μεγάλα σχέδια. Εκείνο που αποκλείεται είναι τα σχέδιά του αυτά να τα ξέρουν οι διαδοσίες των τριόδων του Ἄστεως¹²¹.

§51 Επίλογος

«ἐβουλόμην δ' ἄν, ὥσπερ ὅτι ὑμῖν συμφέρει τὰ βέλτιστ' ἀκούειν οἶδα, οὕτως εἰδέναι συνοῖσον καὶ τῷ τὰ βέλτιστ' εἰπόντι· πολλῶ γὰρ ἂν ἥδιον εἶχον. νῦν δ' ἐπ' ἀδήλοις οὔσι τοῖς ἀπὸ τούτων ἐμαντῶ γενησομένοις, ὅμως ἐπὶ τῷ συνοίσειν ὑμῖν, ἂν πράξῃτε, ταῦτα πεπεῖσθαι λέγειν αἰροῦμαι. νικῶν δ' ὅ τι πᾶσιν μέλλει συνοίσειν.»

Στον επίλογο του λόγου ύστερα από μίαν ανακεφαλαιωτική παραίνεση (§ 50) ο Δημοσθένης γυρίζει στον εαυτό του. Μίλησε με παρρησία. Αλλά αυτό ασφαλώς ενόχλησε πολλούς. Ενόχλησε τον Εύβουλο και όλους όσους προτιμούσαν, πάση θυσία, την αποφυγή του πολέμου. Και αυτοί ήταν πολλοί. Ήταν ακόμη τότε οι ισχυρότεροι. Γι' αυτό ο Δημοσθένης φοβάται ότι αυτή η ομιλία του, που συγκρούεται με τις απόψεις πολλών σημαινόντων και πλήττει πολλά συμφέροντα, μπορεί να έχει γι' αυτόν δυσάρεστες συνέπειες. Το λέει αυτό δημόσια, ακριβώς για να αποτρέψει, αν είναι δυνατόν, το κακό. Είναι όμως τόσο κρίσιμη ή κατάσταση που αναδέχεται και αυτόν τον προσωπικό κίνδυνο, προκειμένου να συμβάλλει στη βελτίωσή της¹²².

¹²¹ Τσάτσος, 2006, 123

¹²² Ο.π., 124

δ. Συμπέρασμα

Ο πρώτος Φιλιππικός λόγος του Δημοσθένη αποτελεί έναν λόγο για μια πολιτική αντίστασης με συγκεκριμένο σχέδιο. Θέλει να αποσπάσει την αθηναϊκή εξωτερική πολιτική από την παθητική της στάση, θέλει να προλάβει προτού συμβεί κάτι χειρότερο. Συμφέρον της Αθήνας η αποποίηση της αδράνειας και η ανάληψη επιθετικής στάσης απέναντι στο Φίλιππο.

Δεν υπάρχουν εδώ ούτε τα χαρακτηριστικά του λόγου *Περί Συμμοριών*, η ψυχρή ειρωνεία, ο σαρκασμός, ο αριστοτεχνικός τρόπος να μάχεται με συγκαλυμμένα κίνητρα, αλλά ούτε και η πολιτικά διδακτική στάση του λόγου *Υπέρ Μεγαλοπολιτών*. Ο Δημοσθένης δεν αποκρύπτει ή αποσιωπά την πραγματικότητα από τους συμπολίτες του. Δείχνει ότι εκτιμά τους ακροατές του, αφού τους συμπεριφέρεται όπως σε πνευματικά ώριμους ανθρώπους, και τους λέει την αλήθεια. Τους «διδάσκει» ότι αυτή η πραγματικότητα είναι το επακόλουθο της παθητικής αδράνειας και της επιπολαιότητας της αθηναϊκής πολιτικής. Καθώς πιστεύει ότι η πρωταρχική αιτία του κακού βρίσκεται στην ηθική ανεπάρκεια των συγχρόνων του, ανακαλύπτει ότι η πηγή των σφαλμάτων που έχουν διαπραχθεί αποτελεί ταυτόχρονα και πηγή της κάθε ελπίδας που απομένει. Αξιώνει να συγκεντρώσουν οι Αθηναίοι όλες τους τις δυνάμεις στην εκτέλεση του καθήκοντος που ως τώρα είχαν παραμελήσει ή δεν το είχαν πραγματικά αντιληφθεί.

Η πρόταση του Δημοσθένη δεν υλοποιήθηκε. Αργότερα στους Ολυνθιακούς την επαναφέρει και είναι αξιοσημείωτο, ότι τη δεύτερη αυτή φορά χρησιμοποιεί σε ένα μεγάλο μέρος επιχειρηματολογία δανεισμένη από τον πρώτο Φιλιππικό.

Παρ' όλ' αυτά, ο *Α' Φιλιππικός* έχει αξία, γιατί με αυτόν ο Δημοσθένης αρχίζει τη μεγάλη και ανυποχώρητη αντίσταση κατά του Φιλίππου. Μέσα από τον λόγο αυτό φαίνεται η τεράστια μεταβολή που προξένησε στις πολιτικές του πεποιθήσεις η προέλαση του Φιλίππου ως τις Θερμοπύλες. Ο *Α' Φιλιππικός* αποτελεί προσπάθεια ν' αναληφθεί δυναμική πρωτοβουλία στο θέμα της μακεδονικής πολιτικής, και αποτελεί την άμεση συνέχεια της πολιτικής γραμμής του ρήτορα στις επιμέρους περιπτώσεις των Μεγαλοπολιτών και των Ροδίων. Ο λόγος είναι η αρχή ενός δραματικού, σκληρού και ισόβιου αγώνα εναντίον του Μακεδόνα βασιλιά, τον οποίο θεωρεί τώρα τον πιο επικίνδυνο εχθρό της Αθήνας. Αυτή είναι και η αιτία για την οποία ο Δημοσθένης

έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τους οπαδούς του φιλομακεδονικού κόμματος, τις ιδέες του οποίου εκφράζουν ο Αισχίνης, ο στρατηγός και πολιτικός Φωκίωνας και ο Ισοκράτης, ο εισηγητής της ένωσης όλων των Ελλήνων υπό την ηγεσία του Φιλίππου για τον πόλεμο εναντίον των Περσών.

Το αίσθημα ότι πλησιάζει η κρίσιμη ώρα χαρίζει στη δημηγορία μια πρωτόγνωρη δύναμη. Το ύφος, αυτό που ονομάζουμε δημοσθένειο, και το γνήσιο πάθος της ψυχής του Δημοσθένη εμφανίζονται ξαφνικά εδώ ολοκληρωμένα.

Όπως σε όλους τους ώριμους λόγους του, φαίνεται η απόφασή του να συνταιριάζει στους δημόσιους λόγους του το δικανικό στυλ αναμειγνύοντας την αφήγηση με την επιχειρηματολογία, χρησιμοποιώντας συχνά πλασματικό διάλογο, που περιλαμβάνει σύντομες προτάσεις και πολλά ασύνδετα, προσδίδοντας έτσι μεγαλύτερη αμεσότητα και ταχύτητα στη ροή της γλώσσας¹²³. Ό,τι ήταν στους πρώτους ακόμη πολιτικούς του λόγους σχολαστικά μετρημένο και προσεκτικά ζυγισμένο, ξεπετιέται εδώ σα δύναμη που κατευθύνεται με τεράστια ακρίβεια προς τον επιδιωκόμενο στόχο.

¹²³ Milns,2000, 212

3. «Κατά Φιλίππου Γ΄»

α) Ιστορικό πλαίσιο του λόγου.

Αρχές του 341 π. Χ., ο Δημοσθένης εκφωνεί τον λόγο *Περί τῶν ἐν Χερρονήσῳ*. Στο λίγο διάστημα που χωρίζει τον λόγο αυτόν από τον *Γ Φιλιππικό* δεν φαίνεται να διαδραματίστηκαν νέα αξιομνημόνευτα γεγονότα. Ο Φίλιππος συνεχίζει τις επιχειρήσεις του στη Θράκη και βρίσκεται εκεί αντιμέτωπος με το στρατό των Αθηναίων υπό τον Διοπίθη. Το αίτημα του Φιλίππου να αποσυρθεί ο Διοπίθης δεν έγινε δεκτό από τους Αθηναίους, ύστερα από τη δημηγορία του Δημοσθένη. Εγκρίθηκε μάλιστα τότε, για πρώτη φορά, αντίθετα προς ό,τι άλλοτε, παρά τις εισηγήσεις του Δημοσθένη, αποφασίζοταν, πως στη Χερρόνησο και όπου αλλού υπάρχει κίνδυνος, πρέπει να βρίσκονται επί τόπου δυνάμεις, έτοιμες να επέμβουν μόλις παραστεί ανάγκη. Αλλιώς, όπως συνέβαινε στο παρελθόν σχεδόν πάντα, οι Αθηναίοι θα έφθαναν πολύ αργά, αφού πια είχε ο Φίλιππος επιτύχει ό,τι επιδίωκε¹²⁴.

Ο κύριος σκοπός του λόγου περί των ἐν Χερρονήσῳ ήταν αυτός: μην, υπό τις απειλές του Φιλίππου, αποσύρουν οι Αθηναίοι τις δυνάμεις τους από τη Χερρόνησο. Σε αυτό το σημείο πέτυχε ο Δημοσθένης το σκοπό του. Πρέπει να υποθέσουμε ότι αυτή η απόφαση δεν είχε το νόημα ότι οι Αθηναίοι ενέκριναν τις ληστρικές επιδρομές του Διοπίθη. Απεναντίας, με εισήγηση του Δημοσθένη, θα στέλνονταν στο Διοπίθη εφόδια και χρήματα, ώστε να μην καθίστανται αναγκαίες οι επιδρομές και οι εκβιασμοί του, και κυρίως εις βάρος συμμάχων πόλεων¹²⁵.

Έτσι όμως η συνθήκη ειρήνης είχε παύσει να ισχύει. Φίλιππος και Αθήνα ήταν *de facto* εμπόλεμοι. Και ο μεν Φίλιππος, καθώς ήταν μπλεγμένος ακόμη στον πόλεμο κατά των Θρακών, απέφυγε κάθε άλλη ενέργεια εναντίον των Αθηναίων. Αλλά και οι Αθηναίοι δεν επισπεύσανε όλες τις ενέργειες, που θα τους επιτρέπανε να αντιμετωπίσουν το Φίλιππο.

Οι Αθηναίοι όταν συνομολογούσαν τη Φιλοκράτειο ειρήνη φαντάζονταν πως δημιουργούνταν ένα είδος ισορροπίας των δυνάμεων, με την οριστικοποίηση του *status quo*, που σήμαινε μεν μεγάλες γι' αυτούς θυσίες, αλλά τους εξασφάλιζε πάντως μια μόνιμη ειρήνη. Άρρησαν να αντιληφθούν ότι από τα παραθυράκια που είχε κρατήσει ο

¹²⁴ Jaeger, 1979, 205

¹²⁵ Τσάτσος, 2000, 244-245

Φίλιππος ανοιχτά προς τους Φωκείς και τον Κερσοβλέπτη, αυτός θα εξορμούσε για νέες κατακτήσεις. Μέσα σε τρία χρόνια κέρδισε εδάφη στη Δυτική Ελλάδα και στη Θράκη, στερέωσε το καθεστώς του στη Θεσσαλία και στην Εύβοια και σύναψε συμμαχικούς δεσμούς με πολλές πόλεις της Πελοποννήσου.

Ο Δημοσθένης τους φώναζε ότι όσα γίνονται στην Εύβοια και στη Χερρόνησο, όσα αποπειράθηκε να κάνει στα Μέγαρα, σημαίνουν την βραχυκύκλωση των Αθηνών. Τελικά οι Αθηναίοι αντιληφθήκανε τι συνέβαινε γύρω τους. Ο φόβος για την ύπαρξή τους έγινε κάποια ώρα μεγαλύτερος από τη ραθυμία τους και από την τάση τους να δέχονται όπως όπως προσωρινές διευθετήσεις, που εγκυμονούσαν καταστροφές. Έτσι, ιδίως μετά τα γεγονότα στη Χερρόνησο και στην Εύβοια, οι Αθηναίοι αφυπνίζονται. Οι φιλειρηνικοί και οι Φιλιππίζοντες χάνουν έδαφος και ο Δημοσθένης που ακόμη το 343, στη δίκη για την Παραπρεσβεία νικιόταν από τον Αισχίνη, γίνεται τώρα ο αδιαφιλονίκητα ισχυρότερος πολιτικός παράγων¹²⁶.

Στηριγμένος σε αυτή τη λαϊκή δύναμη, ο Δημοσθένης μετακίνησε τούς Αθηναίους από την άμυνα στην επίθεση. Και όχι μιαν επίθεση τοπική, μεμονωμένη, αλλά μιαν επίθεση οργανωμένη, όχι μονάχα των Αθηναίων, που μόνοι τους δεν ήταν πια σε θέση να αντιμετωπίσουν τον γιγαντωμένο Φίλιππο, αλλά όλων των ελληνικών πόλεων, όσες ήθελαν να διαφυλάξουν την ελευθερία τους. Μέσα στο κλίμα αυτό ο αγώνας κατά του Φιλίππου παίρνει μια οριστικότητα και μια καθολικότητα που ποτέ δεν είχε. Το πνεύμα αυτό του γενικού ξεσηκωμού για τα ιδανικά που ενσάρκωνε η αρχαία πόλη και μάλιστα η Αθήνα, το εκφράζει περιλάμπρα ο Δημοσθένης στον Γ' Φιλιππικό¹²⁷.

β) Περιεχόμενο

Η δραστηριότητα του Δημοσθένη ως πολιτικού ρήτορα φτάνει στο κορύφωμα της με το Γ' Φιλιππικό του λόγου. Αυτός είναι ένας από τους τελειότερους λόγους του Δημοσθένη, σημαδεμένος από σοβαρότητα και βαθιά αγωνία. Στο λόγο αυτό καίει εκείνο το πάθος που ο Ερατοσθένης το παρομοίασε με τη θεοληψία ενός που τον κυρίευσε ο Βάκχος.¹²⁸

¹²⁶ Jaeger, 1979, 205

¹²⁷ Τσάτσος, 2000, 244-245

¹²⁸ Lesky, 1981, 833

Ο Δημοσθένης έχει τώρα να επιτελέσει το δυσκολότερο έργο. Πρέπει να εξηγήσει στο λαό ότι τη στιγμή αυτή δεν του ζητούν πια να πάρει μια τελική απόφαση, που το βάρος της του είναι σχεδόν αβάσταχτο ούτε πια χρειάζεται να περιμένει κάποια συγκεκριμένη επίθεση ή τον εχθρό να κηρύξει τον πόλεμο, αλλά ότι ο πόλεμος διεξάγεται ήδη με τη μεγαλύτερη ένταση. Ποτέ ο Φίλιππος δεν θα το διακηρύξει αυτό μόνος του, αν τα ίδια τα θύματά του δεν το διαπιστώσουν. Ο Δημοσθένης περιγράφει τα στρατεύματα του Φιλίππου και απαριθμεί όλες τις αυθαιρεσίες του¹²⁹. Τώρα όμως δεν πρόκειται για ένα μεμονωμένο ζήτημα, αλλά για το γεγονός, που ο Δημοσθένης επισημαίνει σε πολλά σημεία του λόγου του, ότι δηλαδή ολόκληρη η Ελλάδα διατρέχει τον έσχατο κίνδυνο¹³⁰.

Απαριθμώντας τις παρεκτροπές του Φιλίππου ο Δημοσθένης συμπεριλαμβάνει και όλα τα αδικήματά του όχι μόνο εναντίον των συμφερόντων της Αθήνας, αλλά και εναντίον ολόκληρης της Ελλάδας. Και οι κατηγορίες του για ανάρμοστη αδράνεια έχουν στόχο όλους εξίσου τους Έλληνες, την έλλειψη αλληλεγγύης και την αβουλία τους. Αντιμετωπίζουν τα γεγονότα σαν να ήταν αρρώστια, που πρέπει να την αφήσεις να κάνει τον κύκλο της, ή φυσικό φαινόμενο, μια δυνατή χαλαζόπτωση που προσεύχεσαι, αν ήταν δυνατό, να χτυπήσει το σπίτι του γείτονα και όχι το δικό σου. Περιγράφει πώς τα χρήματα του Φιλίππου υπονόμευσαν συστηματικά την ηθική αντίσταση σε όλες τις πόλεις, και πόσο καταχθόνια πολεμήθηκαν οι λίγοι ακέραιοι άνθρωποι που αντιστάθηκαν στη διαφθορά. Τους εξορκίζει να θυμηθούν τον φιλελεύθερο και αδέκαστο χαρακτήρα των προγόνων τους την εποχή του κοινού απελευθερωτικού τους αγώνα εναντίον των Περσών. Η ιστορική τους θέση επιβάλλει στους Αθηναίους να επισπεύσουν τους εξοπλισμούς και να δουλέψουν για τη συνένωση όλων των Ελλήνων εναντίον του Φιλίππου. Είναι αξιοσημείωτο, άλλωστε, ότι ο Δημοσθένης δεν διστάζει να συγκρίνει την ηγεμονία που ο Φίλιππος επιδιώκει να επιβάλει στους Έλληνες μ' εκείνη που ασκούσε άλλοτε η Σπάρτη ή η Αθήνα. Αυτό αρκεί για να δείξει το σφοδρό αίσθημα που τρέφουν οι Έλληνες εναντίον κάθε προσβολής της αυτονομίας τους. Ο Δημοσθένης χρησιμοποιεί εδώ ένα επιχείρημα που ξέρει ότι έχει βαρύτητα, και όχι μόνο στην Αθήνα. Παρ' όλα αυτά, και εδώ είναι που επανεμφανίζεται το πανελλήνιο αίσθημα, η ηγεμονία του Φιλίππου θα ήταν ακόμη χειρότερη, *«γιατί ο Φίλιππος, όχι μόνο δεν είναι Έλληνας,*

¹²⁹ Jaeger, 1979, 206

¹³⁰ Δαμασκηνός, 2006, 170-171

όχι μόνο δεν έχει τίποτε που να ταιριάζει σε Έλληνες, μα ούτε και βάρβαρος είναι, που να πεις πως βαστάει από καλό μέρος, αλλά είναι ένας ολέθριος Μακεδόνας, από τόπο απ' όπου ούτε καν ένα δούλο της προκοπής δεν εύρισκες πρωτύτερα να αγοράσεις» (§31).

Οι Έλληνες πρέπει να πάψουν τις αντιζηλίες τους και να ενωθούν για να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο που τους απειλεί όλους¹³¹. Δεν γίνεται πια λόγος για ηγεμονία που επιβάλλεται ή γίνεται ελεύθερα αποδεκτή. Η Αθήνα παραιτείται από κάθε αξίωση και μπροστά στον κοινό κίνδυνο καλεί τις πόλεις να ενωθούν όπως έκαναν άλλοτε, όταν ο βάρβαρος της Ανατολής ήρθε να απειλήσει την ελληνική ελευθερία. Η Αθήνα, η Θήβα, η Σπάρτη, το Άργος πρέπει να ξεχάσουν τις διαφορές τους και να ενωθούν για να ξεπεράσουν την αδυναμία τους. Καμιά πόλη δεν πρέπει να έχει δικαιώματα πάνω στις άλλες¹³².

Αν εξετάσει κανείς προσεκτικά την κατάσταση, θα διαπιστώσει πως δεν υπήρχαν και πολλοί ουσιαστικοί λόγοι να μην πετύχει η Αθήνα αυτή την ένωση όλων των ελληνικών πόλεων-κρατών, αφού στην πραγματικότητα δεν προϋπέθετε παρά μόνο κάτι περισσότερο από το να λυθεί το παλιό δίλημμα της ελληνικής πολιτικής, δηλαδή το φαινομενικά ασυμβίβαστο της αυτονομίας και της ομοσπονδίας. Οι εκκλήσεις όμως του Δημοσθένη προσέκρουσαν σε μία φανερή κακοπιστία. Μόνες, περιορισμένες στο έδαφος τους, οι ελληνικές πόλεις δεν πρόλαβαν να δημιουργήσουν ένα ευρύ δημοκρατικό κοινό, όπου όλα τα μέλη θα ήταν ισότιμα, ώστε να επιζήσουν, μέσα σ' έναν κόσμο που είχε διευρυνθεί υπερβολικά. Σε καθεμιά από αυτές, τα ισχυρά στοιχεία εννοούσαν να διατηρήσουν τα ιδιαίτερα προνόμιά τους. Οι πολιτικοί ανταγωνισμοί βρίσκονταν πάνω από τα κοινά συμφέροντα. Σε αυτό οφείλεται η εχθρική ή παθητική στάση των περισσότερων πόλεων.

Την κοινωνία αυτή, οι προσπάθειες του Δημοσθένη δεν κατόρθωσαν να τη θεμελιώσουν. Η μακεδονική μοναρχία δεν ήταν το κατάλληλο πολίτευμα για να τη δημιουργήσει, όπως θα αποδείκνυαν οι μετέπειτα εξελίξεις, ευτύχησε όμως να έχει ως ηγέτη της ένα εξαιρετικό άτομο, που μπόρεσε -χρησιμοποιώντας όλα τα μέσα- να πετύχει την υποταγή των ελληνικών πόλεων-κρατών, γεγονός που τους κατοπινούς αιώνες οδήγησε στην αυτοκαταστροφή και τη διάλυση του κόσμου που αντιπροσώπευαν. Αυτό

¹³¹ Jaeger, 1979, 206

¹³² Δαμασκηνός, 2006, 172-173

οφείλεται και στο γεγονός ότι, όσο και αν ήταν εξασθενημένες, οι ελληνικές πόλεις τη στιγμή της τελικής επίθεσης του Φιλίππου εξακολουθούσαν ουσιαστικά να υπερασπίζονται την αυτονομία τους¹³³.

γ) Ανάλυση.

Τα μέρη του λόγου είναι τα εξής:

§§ 1-5 : Προοίμιο

§§ 6-46: Δίγηση

§§47-75: Πίστις

§§76: Επίλογος

§§ 1-5 : Προοίμιο

1. « πολλῶν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, λόγων γιγνομένων ὀλίγου δεῖν καθ' ἐκάστην ἐκκλησίαν περὶ ὧν Φίλιππος, ἀφ' οὗ τὴν εἰρήνην ἐποιήσατο, οὐ μόνον ὑμᾶς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἀδικεῖ, καὶ πάντων οἷδ' ὅτι φησάντων γ' ἂν, εἰ καὶ μὴ ποιούσι τοῦτο, καὶ λέγειν δεῖν καὶ πράττειν ὅπως ἐκεῖνος παύσεται τῆς ὕβρεως καὶ δίκην δώσει, ...».

Ο ρήτορας, αφού ενημέρωσε τους ακροατές για το ζήτημα που πρέπει να γνωρίζουν από την πρώτη στιγμή (*ευμάθεια*), και αυτό είναι οι αδικίες του Φιλίππου σε βάρος όχι μόνο των Αθηναίων αλλά και όλων γενικά των Ελλήνων, προχωρεί σε κάτι που είναι επιθυμητό από όλους και αυτό είναι ο ενδεδειγμένος τρόπος αντιμετώπισης του Φιλίππου και η τιμωρία του. Όλος ο λόγος θα αναπτυχθεί πάνω σ' αυτό. Όλες οι προτάσεις, οι συμβουλές και οι παροτρύνσεις θα αφορούν τον τρόπο αντίστασης προς τον Φίλιππο.

«...ὥστε δέδοικα μὴ βλάσφημον μὲν εἶπειν, ἀληθὲς δ' ἦ: εἰ καὶ λέγειν ἅπαντε ζέβουλονθ' οἱ παριόντες καὶ χειροτονεῖν ὑμεῖς ἐξ ὧν ὡς φαυλότατ' ἔμελλε τὰ πράγμαθ' ἔξειν, οὐκ ἂν ἠγοῦμαι δύνασθαι χειρὸν ἢ νῦν διατεθῆναι.»

Δικαιολογημένος ο φόβος του Δημοσθένη, γ' αυτό με ένα σχήμα προκαταλήψεως, σπεύδει να προκαταλάβει το ακροατήριό του, για να προλάβει πιθανές αντιδράσεις. Πράγματι, τώρα η κατάσταση είναι πολύ χειρότερη απ' ότι ήταν τον Μάρτιο του ίδιου

¹³³ Δαμασκηνός, 2006, 176

χρόνου, γιατί τότε κινδύνευε μόνο η Χερρόνησος, τώρα απειλείται από τον Φίλιππο και το Βυζάντιο καθώς και όλοι οι Έλληνες. Πόσο προφητικά αποδείχθηκαν τα λόγια του όταν στο λόγο *Περί τῶν ἐν Χερρονήσῳ* (§14), ανέφερε την πιθανότητα επίθεσης του Φιλίππου στο Βυζάντιο.¹³⁴

2. « πολλὰ μὲν οὖν ἴσως ἐστὶν αἷτια τούτων, καὶ οὐ παρ' ἐν οὐδὲ δὴ εἰς τοῦτο τὰ πράγματ' ἀφίκται, μάλιστα δ', ἄνπερ ἐξετάζητ' ὀρθῶς, εὐρήσετε διὰ τοὺς χαρίζεσθαι μᾶλλον ἢ τὰ βέλτιστα λέγειν προαιρουμένους, ... »

Οι περισσότεροι ρήτορες, για να φανούν αρεστοί στο λαό, απέκρυπταν την αλήθεια. Ο πραγματικός όμως ρήτορας, ο σύμβουλος της πολιτείας, είχε την υποχρέωση, κατά τον Αριστοτέλη (*Ρητορική, 1360b*), να αποδείξει: το δίκαιον, το νόμιμον, το συμφέρον, που είναι και η βασικότερη επιδίωξη του πολιτικού συμβούλου, το δυνατόν, το καλόν και το ἡδύ.

3. « ἀξιῶ δ', ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἂν τι τῶν ἀληθῶν μετὰ παρρησίας λέγω, μηδεμίαν μοι διὰ τοῦτο παρ' ὑμῶν ὀργὴν γενέσθαι... -... ἐκ δὲ τοῦ συμβουλεύειν παντάπασι ἐξεληλάκατε.»

Η *ἰσηγορία*, η ισότητα στο δικαίωμα του λόγου, ήταν κάτι δεδομένο στην αρχαία Αθήνα. όμως η *ἰσηγορία* δε θα είχε κανένα απολύτως νόημα εάν δεν υπήρχε η *παρρησία*, το δικαίωμα δηλαδή πλήρους ελευθερίας λόγου. Φαίνεται όμως και από τον συγκεκριμένο λόγο και από άλλους του Δημοσθένη, (*Ἔπερ τῆς Ροδίων ἐλευθερίας §1*), ότι σ' αυτό το σημείο οι ρήτορες συναντούσαν κάποιες δυσκολίες. Ἐτσι λοιπόν ο ρήτορας κάνει ἐκκλήση (*σχῆμα προλήψεως-προκαταλήψεως*) για την εξασφάλιση παρρησίας καθώς ἐπρόκειται να μέμψει τους Αθηναίους για την αλλοπρόσαλλη πολιτική τους.

Αν εἶχε γνωρίσει τον αἰώνα μας ο Δημοσθένης δεν θα μιλούσε ἔτσι. Στην αρχαία Αθήνα μιλούσαν ελεύθερα, ὄχι μόνο στο θέατρο, στις φιλοσοφικές σχολές, και στα δικαστήρια, ἀλλά και στη βουλή και στην ἐκκλησιά. Ο μόνος περιορισμός, και αυτός σε στιγμές μεγάλης οξύτητας, προέρχονταν από τη βίαιη ἀντίδραση του λαοῦ, ὅταν σε μια πολιτική συζήτηση κάποιος ρήτορας πρότεινε δυσάρεστες γι' αὐτόν λύσεις. Αλλά το

¹³⁴ Sealey, 1993, 181

πόσο αυτός ο περιορισμός της ελευθερίας του λόγου ήταν και αυτός περιορισμένος, το μαρτυρούν οι ίδιοι οι λόγοι του Δημοσθένη, και ακόμη καλύτερα το αποδεικνύει η σύγκριση με τους περιορισμούς, της πολιτικής σκέψης, που γνωρίζει, σε όλα τα πλάτη της οικουμένης, ο σύγχρονος άνθρωπος¹³⁵.

Η δυσαναλογία ανάμεσα στη μεγάλη και λεπτομερή ανάπτυξη του πρώτου μέρους της περιόδου (*ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων...τῶν ἄλλων πόλεων*), και στη συντομία του δεύτερου μέρους (*ἐκ δὲ τοῦ συμβουλεύειν παντάπασιν ἐξεληλάκατε.*), δείχνει ακριβώς το αλλοπρόσαλλο της αθηναϊκής πολιτικής σε θέματα ζωτικής σημασίας, καθώς και την ανισότητα και ανακολουθία που είχαν εισέλθει στα δημόσια ἤθη της αθήνας.¹³⁶

Τέλος, ενώ με το σχήμα προκαταλήψεως της §1 δηλώνεται δισταγμός και φόβος, με το συγκεκριμένο σχήμα στο σημείο αυτό ο ρήτορας την απαίτηση, το δικαίωμά του να μιλήσει ελεύθερα. Φαίνεται πως είναι αποφασισμένος να διαλύσει όλες τις ψευδαισθήσεις, να καταρρίψει όλες τις προφάσεις.

4. *«ἐὰν ὑμεῖς τὰ δέοντα ποιεῖν βούλησθε, ἔτι πάντα ταῦτ' ἐπανορθώσασθαι.»*

Παρά τη δυσκολία της κατάστασης ο Δημοσθένης ελπίζει ότι τα πράγματα μπορούν να ανατραπούν. Στο σημείο αυτό υπογραμμίζεται, για άλλη μια φορά, η αισιοδοξία του ρήτορα, αν ο αθηναϊκός λαός αποφάσιζε να πράξει ό,τι μπορούσε και όφειλε να πράξει. Την ίδια εποχή, άνθρωποι σαν τον Φωκίωνα, δεν συμερίζονταν την αισιοδοξία του¹³⁷.

5.*«ὅτι οὔτε μικρὸν οὔτε μέγ' οὐδὲν τῶν δεόντων ποιούντων ὑμῶν κακῶς τὰ πράγματα ἔχει, ἐπεὶ τοι, εἰ πάνθ' ἃ προσῆκε πραττόντων οὕτως διέκειτο, οὐδ' ἂν ἐλπίς ἦν αὐτὰ γενέσθαι βελτίω.»*

Ο ρήτορας κλείνει το Προοίμιό του §1-5, αρχίζοντας με ένα σχήμα προδιορθώσεως *παράδοξον μὲν... ἀληθὲς δέ*, προκειμένου να μετριάσει πιθανή αντίδραση του πλήθους. Συνεχίζει με το παράδοξο σχήμα-επιχείρημα *τὸ χειρίστον- βέλτιστον ὑπάρχει*. Το ίδιο επιχείρημα, για να εμψυχώσει τους Αθηναίους, είχε διατυπώσει ο Δημοσθένης, εννιά

¹³⁵ Τσάτσος, 2000, 247

¹³⁶ Καραβάς, 1894, 21

¹³⁷ Sealey, 1993, 182

χρόνια πριν, στον Α' Φιλιππικό §2¹³⁸. Με τον τρόπο αυτό προσπαθεί να κερδίσει την *πρόσεξιν* των ακροατών του. Υποστηρίζει ότι η δυσμενής κατάσταση είναι αποτέλεσμα της ανευθυνότητας, της αδράνειας και της επιπολαιότητας των συμπολιτών του. Η αποφυγή όμως των σφαλμάτων του παρελθόντος είναι η μόνη ελπίδα που τους απομένει. Ο Φίλιππος δε νίκησε την Αθήνα, αλλά την αδράνειά της. Με αυτό λοιπόν ο Δημοσθένης όχι μόνο εμψυχώνει τους ακροατές του αλλά και τους κολακεύει, προσπαθώντας έτσι να κερδίσει την *εύνοιά* τους.

§§ 6-46: Διήγηση

6. «*Εἰ μὲν οὖν ἅπαντες ὁμολογοῦμεν Φίλιππον τῇ πόλει πολεμεῖν καὶ τὴν εἰρήνην παραβαίνειν, οὐδὲν ἄλλ' ἔδει τὸν παριόντα λέγειν καὶ συμβουλεύειν ἢ ὅπως ἀσφαλέστατα καὶ ῥᾶστ' αὐτὸν ἀμννούμεθα· ἐπειδὴ δ' οὕτως ἀτόπως ἔνιοι διάκεινται, ὥστε πόλεις καταλαμβάνοντος ἐκείνου καὶ πολλὰ τῶν ὑμετέρων ἔχοντος καὶ πάντας ἀνθρώπους ἀδικοῦντος ἀνέχεσθαι τινῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις λεγόντων πολλάκις ὡς ἡμῶν τινὲς εἰσὶν οἱ ποιοῦντες τὸν πόλεμον, ἀνάγκη φυλάττεσθαι καὶ διορθοῦσθαι περὶ τούτου·*

7. *ἔστι γὰρ δέος μήποθ' ὡς ἀμννούμεθα γράψας τις καὶ συμβουλεύσας εἰς τὴν αἰτίαν ἐμπέσῃ τοῦ πεποικέναι τὸν πόλεμον. [ἐγὼ δὴ τοῦτο πρῶτον ἀπάντων λέγω καὶ διορίζομαι· εἰ ἐφ' ἡμῖν ἐστι τὸ βουλευέσθαι περὶ τοῦ πότερον εἰρήνην ἄγειν ἢ πολεμεῖν δεῖ ...].»*

Μετά το προοίμιο ο Δημοσθένης εξετάζει το ζήτημα προκαταρκτικά. Εξετάζει δηλαδή να μάθει εάν οι Αθηναίοι είναι ελεύθεροι να εκλέξουν μεταξύ ειρήνης και πολέμου. Ωστόσο οι Αθηναίοι οφείλουν να επαγρυπνήσουν για τη σωτηρία όχι μόνο των Αθηνών, αλλά και ολόκληρης της Ελλάδας.

«*λέγω καὶ διορίζομαι*»: ο Δημοσθένης εκτός από την αναδίπλωση-επανάληψη για έμφαση της ίδιας λέξης ρημάτων, συνήθως ρηματικών τύπων του *εἰμί*, χρησιμοποιεί πολύ συχνά συνώνυμους ή σχεδόν συνώνυμους όρους. με τον τρόπο αυτό επιχειρεί να δώσει έμφαση και να διεγείρει την προσοχή των ακροατών. Τα ζεύγη αυτά δίνουν στο ύφος περισσότερο βάρος και μεγαλοπρέπεια, μεγαλύτερη ευρύτητα στην έκφραση, χαρακτηριστικά του ώριμου Δημοσθένη.

¹³⁸ Τσάτσος, 2000, 248

Οι παράγραφοι 6 και 7 αποτελούν μία μακρότερη εκδοχή που συνοψίζεται στην πρώτη πρόταση της § 8. Δεν αποκλείεται και οι δυο εκδοχές να είναι του Δημοσθένη. Εκείνο που δεν φαίνεται δικό του, είναι η τοποθέτηση των δύο εκδοχών, της μιας μετά την άλλη, χωρίς μια σωστή σύνδεση¹³⁹.

8. *«εἰ μὲν οὖν ἔξεστιν εἰρήνην ἄγειν τῇ πόλει καὶ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ τοῦτο, ἴν' ἐντεῦθεν ἄρξωμαι, φήμ' ἔγωγ' ἄγειν ἡμᾶς δεῖν, καὶ τὸν ταῦτα λέγοντα γράφειν καὶ πράττειν καὶ μὴ φενακίζειν ἄξιῶ:»*

Ο Δημοσθένης πιστεύει ότι οι Αθηναίοι δεν μπορούν να διατηρήσουν την ειρήνη, γιατί ο πόλεμος επιβάλλεται σ' αυτούς έξωθεν. Όσοι όμως πιστεύουν ότι είναι δυνατή η διατήρησή της, ας προτείνουν εγγράφως τα μέτρα εκείνα που θα τη διασφαλίσουν και ας μην προσπαθούν να εξαπατήσουν το λαό. Ουσιαστικά ο Δημοσθένης χτυπά τους πολιτικούς του αντιπάλους με τα ίδια όπλα, καθώς οι φιλιππίζοντες υποστήριζαν ότι, αφού ο Δημοσθένης θέλει πόλεμο, ας το προτείνει εγγράφως, ώστε να φέρει και την ευθύνη σε περίπτωση αποτυχίας. Ο Δημοσθένης προφανώς και θέλει πόλεμο, όχι όμως επιθετικό αλλά αμυντικό.¹⁴⁰

10. *«καὶ μὴν εἰ μέχρι τούτου περιμενοῦμεν, ἕως ἂν ἡμῖν ὁμολογήσῃ πολεμεῖν, πάντων ἐσμὲν εὐηθέστατοι:»*

Αφού αόριστα στην §9 αποκαλεί τρελό εκείνον που δέχεται μια ειρήνη και επιτρέπει στον Φίλιππο να επιτεθεί εναντίον της Αθήνας, κατηγορεί τώρα για ηλιθιότητα όλους τους Αθηναίους, αν πιστεύουν ότι ο Φίλιππος θα τους προειδοποιήσει τότε θα στραφεί εναντίον τους. Για να απαλύνει όμως τα πράγματα και να κολάσει έναν τέτοιο χαρακτηρισμό, μιλάει σε πρώτο πλυθηντικό πρόσωπο, συμπεριλαμβάνοντας και τον εαυτό του ανάμεσα στο πλήθος.

11-12. *«τοῦτο μὲν γὰρ Ὀλυνθίοις, ... τοῦτο δ' εἰς Φωκέας ... καὶ μὴν καὶ Φεράς... καὶ τὰ τελευταῖα τοῖς τάλαιπώροις Ὠρεΐταις ...»*

Τα παραδείγματα που αναφέρει ο ρήτορας κατά χρονολογική σειρά στις §§11-12, δείχνουν την πολιτική που μεταχειρίστηκε ο Φίλιππος στους Ολυνθίους, τους Φωκείς, τους Θεσσαλούς και τους Ωρεΐτες. Μια πολιτική που, κατά τον Δημοσθένη, φανερώνει την υποκρισία και την πανουργία του ανδρός.

¹³⁹ Ο. π., 249

¹⁴⁰ Καραβάς, 1894, 23

14. «οὐκ ἔστι ταῦτα: καὶ γὰρ ἂν ἀβελτερώτατος εἴη πάντων ἀνθρώπων, εἰ τῶν ἀδικουμένων ὑμῶν μηδὲν ἐγκαλοῦντων αὐτῶ, ἀλλ' ὑμῶν αὐτῶν τινὰς αἰτιωμένων, ἐκεῖνος ἐκλύσας τὴν πρὸς ἀλλήλους ἔριν ὑμῶν καὶ φιλονικίαν ἐφ' αὐτὸν προείποι τρέπεσθαι, καὶ τῶν παρ' ἑαυτοῦ μισθοφορούντων τοὺς λόγους ἀφέλοιτο, οἷς ἀναβάλλουσιν ὑμᾶς, λέγοντες ὡς ἐκεῖνός γ' οὐ πολεμεῖ τῇ πόλει»

Στο σημείο αυτό ο Δημοσθένης εκθέτει τις μεθόδους που εφαρμόζει ο Φίλιππος για την κατάκτηση των ελληνικών πόλεων, όπως και στον *Περὶ τῶν ἐν Χερρανήσῳ* §§ 12-16, αλλά και δέκα χρόνια πρὶν στο *Α' Φιλιππικό* §18. Εκεί τους εἶχε αποκαλέσει απλὰ πληροφοριοδότες του, ἐδῶ ὅμως τους ονομάζει μίσθαρνα ὄργανά του.

15. «ἀλλ' ἔστιν, ὃ πρὸς τοῦ Διός, ὅστις εὖ φρονῶν ἐκ τῶν ὀνομάτων μᾶλλον ἢ τῶν πραγμάτων τὸν ἄγοντ' εἰρήνην ἢ πολεμοῦνθ' αὐτῶ σκέψαιτ' ἄν;»

Στις §§15-18 ο Δημοσθένης ἀπαριθμεί τις πράξεις του Φιλίππου μετὰ τη σύναψη της εἰρήνης του 346π.Χ., πράξεις που κατὰ τη γνώμη του καταλύουν ουσιαστικά την εἰρήνη:

α. Κατέλαβε τις κτήσεις της Αθήνας στη Θράκη (§15),

β. Τελευταία ἐπεμβαίνει στα ἐσωτερικά της Χερρονήσου (§16),

γ. Παρεμβαίνει στα Μέγαρα και προσπαθεῖ να ἐπιβάλει τυραννικά καθεστῶτα σε πόλεις της Εύβοιας (17),

δ. Σκευωρεῖ στην Πελοπόννησο και ἤδη ἐχει υποτάξει την Ἴλιδα (§17).

«Σέρριον καὶ Δορίσκον ἐλάμβανε καὶ τοὺς ἐκ Σερρείου τείχους καὶ Ἰεροῦ ὄρους στρατιώτας ἐξέβαλλεν, οὗς ὁ ὑμέτερος στρατηγὸς κατέστησεν»

Ο Δορίσκος, ἦταν φρούριο στὶς ἐκβολές του Ἐβρου. Εκεί κοντὰ βρίσκονταν και το Σέρριο. Το Ἰερόν Ὀρος εἶναι βουνό που ἀπλώνεται παράλληλα πρὸς την θρακική παραλία της Προποντίδος.

Οι Αθηναῖοι εἶχαν δώσει τους ὄρκους μπρὸς στους πρέσβεις του Φιλίππου, ἀλλὰ η συνθήκη τυπικά θα ολοκληρώνονταν μόνο ὅταν και ο Φίλιππος θα ἔδινε τους ὄρκους ἐνώπιον των Αθηναίων πρέσβων και αὐτό ἐγινε ἀργότερα στις Φέρρες ἀφού οι τοποθεσίες που ἀναφέρει ο Δημοσθένης εἶχαν κιόλας καταληφθεῖ. Για να τις καταλάβει ἀλλῶστε ἀνέβαλε τη δόση του ὄρκου. Το Ἰερόν Ὀρος μάλιστα το εἶχε καταλάβει και πρὶν ἀκόμη δώσουν μπρὸς στους πρέσβεις τον ὄρκο οι Αθηναῖοι¹⁴¹.

¹⁴¹ Τσάτσος, 2000, 252

Στις παραγράφους **21-35** ο Δημοσθένης παραδέχεται ότι άφησαν τον Φίλιππο να επιβουλεύεται ατιμωρητί τόσο την ελευθερία και την ύπαρξη πολλών Ελληνικών χωρών, όσο και την τιμή ολόκληρου του Ελληνικού γένους¹⁴².

21. «ὄτι μὲν δὴ μέγας ἐκ μικροῦ καὶ ταπεινοῦ τὸ κατ' ἀρχὰς Φίλιππος ἠϋξῆται, καὶ ἀπίστως καὶ στασιαστικῶς ἔχουσι πρὸς αὐτοὺς οἱ Ἕλληνες, καὶ ὅτι πολλῶ παραδοξότερον ἦν τοσοῦτον αὐτὸν ἐξ ἐκείνου γενέσθαι ἢ νῦν, ὅθ' οὕτω πολλὰ προείληφε, καὶ τὰ λοιπὰ ὑφ' αὐτῷ ποιήσασθαι, καὶ πάνθ' ὅσα τοιαῦτ' ἂν ἔχοιμι διεξελθεῖν, παραλείψω.»

Στην παράγραφο 21 ξεκινούν οι λόγοι του Δημοσθένη, ο οποίος αναφέρεται στην παθητική στάση των Ελλήνων, οι οποίοι αφήνουν τον Φίλιππο να κάνει ό,τι θέλει. Η αύξηση της δύναμης του Φιλίππου οφείλεται στην παθητική τους αυτή στάση και όχι στις ικανότητές του¹⁴³.

22.

«ἀλλ' ὁρῶ συγκεχωρηκότας ἅπαντας ἀνθρώπους, ἀφ' ὑμῶν ἀρξαμένους, αὐτῷ, ὑπὲρ οὗ τὸν ἄλλον ἅπαντα χρόνον πάντες οἱ πόλεμοι γεγονασιν οἱ Ἕλληνικοί. τί οὖν ἔστι τοῦτο; τί ποιεῖν ὅ τι βούλεται, καὶ καθ' ἕν' οὕτωςι περικόπτειν καὶ λωποδυτεῖν τῶν Ἑλλήνων, καὶ καταδουλοῦσθαι τὰς πόλεις ἐπιόντα.»

Ο Δημοσθένης διαπιστώνει την παθητική στάση όλων των Ελλήνων και ιδιαίτερα των συμπολιτών του απέναντι στη δραστηριότητα και τις αυθαιρεσίες του Φιλίππου, γεγονός στο οποίο οφείλεται και η αύξηση της δύναμης του Μακεδόνα βασιλιά.

Στις §§**23-25**, ο ρήτορας επιχειρεί μια σύγκριση της στάσης και της νοοτροπίας των Ελληνικών πόλεων επι των ημερών του με εκείνη που κράτησαν οι παλαιότεροι Έλληνες, όταν διαδοχικά είχαν την ηγεμονία της Ελλάδος, η Αθήνα, η Σπάρτη και η Θήβα, προκειμένου να φανεί ακόμα πιο έντονα η παθητική στάση όλων των Ελλήνων απέναντι στο Φίλιππο και για να καταδείξει ότι η υποταγή της Ελλάδας έχει σχεδόν συντελεστεί με τη σιωπηρή συναίνεση όλων των πόλεων.

23. «καίτοι προστάται μὲν ὑμεῖς ἑβδομήκοντ' ἔτη καὶ τρία τῶν Ἑλλήνων ἐγένεσθε, προστάται δὲ τριάκονθ' ἐνὸς δέοντα Λακεδαιμόνιοι»

¹⁴² Καραβάς, 1894 14

¹⁴³ Ο. π., 34-36

Η λέξη «προστάτης» σημαίνει εκείνον που στέκεται μπρός, που είναι πρώτος τη τάξει, που προϊστάται, που ηγείται. Προστάτες των Ελλήνων ήταν οι ηγεμόνες των Ελλήνων. Σωστά παρατηρεί εδώ ο Κανελλόπουλος (Από τον Μαραθώνα στην Πύδνα Α'), ότι εδώ ο Δημοσθένης κάνει κάποιο αριθμητικό λάθος. Η ηγεμονία της Σπάρτης αρχίζει το 404 με την συντριβή των Αθηνών και τελειώνει με τη μάχη των Λεύκτρων το 371. Κρατά επομένως 33 χρόνια¹⁴⁴.

24. «ἀλλὰ τοῦτο μὲν ὑμῖν, μᾶλλον δὲ τοῖς τότε ὄσιν Ἀθηναίοις, ἐπειδὴ τισιν οὐ μετρίως ἐδόκουν προσφέρεσθαι, πάντες ὄντο δεῖν, καὶ οἱ μηδὲν ἐγκαλεῖν ἔχοντες αὐτοῖς, μετὰ τῶν ἡδικομένων πολεμεῖν: καὶ πάλιν Λακεδαιμονίοις ἄρξασι καὶ παρελθοῦσιν εἰς τὴν αὐτὴν δυναστείαν ὑμῖν, ἐπειδὴ πλεονάζειν ἐπεχείρουν καὶ πέρα τοῦ μετρίου τὰ καθεστηκότες ἐκίνουν, πάντες εἰς πόλεμον κατέστησαν, καὶ οἱ μηδὲν ἐγκαλοῦντες αὐτοῖς.»

Στην παράγραφο 24 ο Δημοσθένης αναγνωρίζει τη συμπεριφορά των Αθηναίων στους Μεγαρείς και στην Ποτίδαια. Ενώ στο τέλος αναφέρεται στην τάση των Λακεδαιμονίων να εγκαθιστούν ολιγαρχικά πολιτεύματα στις ελληνικές πόλεις. Στην παράγραφο 25 αναφέρεται στους Θηβαίους.

25. «αἰ τί δεῖ τοὺς ἄλλους λέγειν; ἀλλ' ἡμεῖς αὐτοὶ καὶ Λακεδαιμόνιοι, οὐδὲν ἂν εἰπεῖν ἔχοντες ἐξ ἀρχῆς ὃ τι ἡδικούμεθ' ὑπ' ἀλλήλων, ὅμως ὑπὲρ ὧν τοὺς ἄλλους ἀδικουμένους ἐωρῶμεν, πολεμεῖν ὀόμεθα δεῖν. καίτοι πάνθ' ὅσ' ἐξημάρτηται καὶ Λακεδαιμονίοις ἐν τοῖς τριάκοντ' ἐκείνοις ἔτεσιν καὶ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις ἐν τοῖς ἑβδομήκοντα, ἐλάττων' ἐστίν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὧν Φίλιππος ἐν τρισὶ καὶ δέκ' οὐχ ὅλοις ἔτεσιν, οἷς ἐπιπολάζει, ἡδίκηκε τοὺς Ἕλληνας, μᾶλλον δ' οὐδὲ μέρος τούτων ἐκεῖνα»

Ο Δημοσθένης δίνει εδώ μια εξιδανικευμένη εικόνα της ηγεμονικής αποστολής των Αθηνών και της Σπάρτης. Όχι διότι τις κινούσε η αρετή, αλλά διότι σκέπτονταν και ενεργούσαν ως ηγεμονεύουσες πολιτείες, γι' αυτό φρόντιζαν να βασιλεύει στο πανελλήνιο μια τάξη δικαίου. Οι στόχοι ήταν υψηλότεροι και γι' αυτό οι αυθαιρεσίες και αδικοπραγίες ήταν λιγότερες. Ο Φίλιππος έδρασε σε άλλη εποχή με χαμηλότερη πολιτική στάθμη¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Τσάτσος, 2000, 254

¹⁴⁵ Ο.π., 255

26. «καὶ τοῦτ' ἐκ βραχέος λόγου ῥάδιον δεῖξαι. Ὀλυνθον μὲν δὴ καὶ Μεθώνην καὶ Ἀπολλωνίαν καὶ δύο καὶ τριάκοντα πόλεις ἐπὶ Θράκης ἐῶ, ἅς ἀπάσας οὕτως ὁμῶς ἀνήρηκεν ὥστε μηδ' εἰ πάποτ' ᾠκλήθησαν προσελθόντ' εἶναι ῥάδιον εἰπεῖν: καὶ τὸ Φωκέων ἔθνος τοσοῦτον ἀνηρημένον σιωπῶ. ἀλλὰ Θετταλία πῶς ἔχει; οὐχὶ τὰς πολιτείας καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν παρήρηται καὶ τετραρχίας κατέστησεν, ἵνα μὴ μόνον κατὰ πόλεις ἀλλὰ καὶ κατ' ἔθνη δουλεύωσιν;»

Στην παράγραφο **26** ο Δημοσθένης αναφέρει ότι θα παραλείψει την Ὀλυνθο, τη Μεθώνη, την Απολλωνία και 32 πόλεις της Θράκης. Με το σχήμα της παράλειψης πετυχαίνει ωστόσο να μεγαλοποιήσει και να προβάλει ιδιαίτερα τα γεγονότα. Ἐτσι ενώ αναφέρει πως δε θα μιλήσει για αυτά στη συνέχεια τα απαριθμεί ένα προς ένα με εμφατικό τρόπο¹⁴⁶.

«οὐχὶ τὰς πολιτείας καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν παρήρηται καὶ τετραρχίας κατέστησεν, ἵνα μὴ μόνον κατὰ πόλεις ἀλλὰ καὶ κατ' ἔθνη δουλεύωσιν»

Οι τετραρχίες προϋπήρχαν, ἀλλὰ με λιγότερες αρμοδιότητες. Κάθε τετραρχία κάλυπτε μία χωριστή περιοχή, με αμφίβολες και δυσδιάκριτες τις εθνικές ή φυλετικές διαφορές¹⁴⁷.

27. «αἰ δ' ἐν Εὐβοίᾳ πόλεις οὐκ ἤδη τυραννοῦνται, καὶ ταῦτ' ἐν νήσῳ πλησίον Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν; οὐ διαρρήδην εἰς τὰς ἐπιστολάς γράφει 'ἐμοὶ δ' ἐστὶν εἰρήνη πρὸς τοὺς ἀκούειν ἐμοῦ βουλομένους'; καὶ οὐ γράφει μὲν ταῦτα, τοῖς δ' ἔργοις οὐ ποιεῖ, ἀλλ' ἐφ' Ἑλλάσποντον οἴχεται, πρότερον ἤκεν ἐπ' Ἀμβρακίαν, Ἴηλιν ἔχει τηλικαύτην πόλιν ἐν Πελοποννήσῳ, Μεγάροις ἐπεβούλευσεν πρόην, οὐθ' ἡ Ἑλλάς οὐθ' ἡ βάρβαρος τὴν πλεονεξίαν χωρεῖ τάνθρώπου.»

Στην παράγραφο 27 αναφέρεται στα δεινά των πόλεων της Εὐβοίας, επισημαίνοντας την ἐχθρα με τον Φίλιππο. Για τον Δημοσθένη ἀκόμα και αν ο Φίλιππος καταλάβει ὅλη την Ελλάδα δε θα μείνει ευχαριστημένος. Οι λόγοι του Δημοσθένη κατὰ του Φιλίππου εἶναι προφητικοί. Στη συνέχεια στην παράγραφο 28 αναφέρεται στην τάση του Φιλίππου να διαιρεί και να βασιλεύει ἐπὶ των λαῶν και των πόλεων.

¹⁴⁶ Καραβάς, 1894, 38

¹⁴⁷ Τσάτσος, 2000, 256

28. «καὶ ταῦθ' ὀρῶντες οἱ Ἕλληνες ἅπαντες καὶ ἀκούοντες οὐ πέμπομεν πρέσβεις περὶ τούτων πρὸς ἀλλήλους κάγανακτοῦμεν, οὕτω δὲ κακῶς διακείμεθα καὶ διορωρύγεθα κατὰ πόλεις ὥστ' ἄχρι τῆς τήμερον ἡμέρας οὐδὲν οὔτε τῶν συμφερόντων οὔτε τῶν δεόντων πρᾶξαι δυνάμεθα, οὐδὲ συστήναι, οὐδὲ κοινωνίαν βοήθειας καὶ φιλίας οὐδεμίαν ποιήσασθαι.»

Σύμφωνα με τον Δημοσθένη όταν βλέπουν αυτό όλοι οι Έλληνες, και τα πληροφορούνται δεν στέλνουν πρεσβευτές ο ένας στον άλλο για να συσκεφτούν ούτε αγανακτούν. Είναι σε τόσο άσχημη κατάσταση και στριμώχονται πίσω από τις τάφρους των πόλεων τους ώστε μέχρι σήμερα δεν μπορούν να κάνουν τίποτε το χρήσιμο ή το σωστό ούτε να συγκεντρωθούν, να συστήσουν μια κοινωνία βοήθειας και φιλίας¹⁴⁸.

29. «ἀλλὰ μείζω γιγνόμενον τὸν ἄνθρωπον περιορῶμεν, τὸν χρόνον κερδᾶναι τοῦτον ὃν ἄλλος ἀπόλλυται ἕκαστος ἐγνωκῶς, ὡς γ' ἐμοὶ δοκεῖ, οὐχ ὅπως σωθήσεται τὰ τῶν Ἑλλήνων σκοπῶν οὐδὲ πράττων, ἐπεὶ, ὅτι γ' ὥσπερ περίοδος ἢ καταβολὴ πυρετοῦ ἢ ἄλλου τινὸς κακοῦ καὶ τῷ πάνυ πόρρω δοκοῦντι νῦν ἀφεστάναι προσέρχεται, οὐδεὶς ἀγνοεῖ»

Οι ηγεμονεύουσες πόλεις άλλοτε σκέπτονταν με πανελλήνια κριτήρια, γιατί φρόντιζαν τό κύρος τους στο πανελλήνιο. Τώρα, όπως και οι μικρές πόλεις, έτσι και αυτές σκέπτονταν με καθαρά τοπικά κριτήρια. Κοίταζαν πως αυτές θα γλυτώσουν, αδιαφορώντας για τις άλλες πόλεις και μάλιστα εύχονταν να χτυπήσει άλλες πόλεις ο Φίλιππος, γιατί έτσι κέρδιζαν αυτές χρόνο και βαυκαλίζονταν εν τω μεταξύ με την ελπίδα πως αυτές θα γλυτώσουν. Ο Φίλιππος, που τα έβλεπε αυτά, εφάρμοξε την αρχή «διαίρει και βασίλευε» με περίτεχνο τρόπο. Και δεν έλειπε από τους περισσότερους Αθηναίους η αντίληψη της πραγματικότητας. Έλειπε η βούληση η αγωνιστική. Δεν τους εξαπατούσε ο Φίλιππος. Αυτοί οι ίδιοι ήθελαν να εξαπατήσουν τον εαυτό τους. Εξυμνούσαν τα αγαθά της ειρήνης, την ηθική της αξία, διότι οι ίδιοι δεν ήθελαν να κοιτάζουν, λίγο πιο πέρα, ποιο θα ήταν το τραγικό αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής¹⁴⁹.

Μια πολύ ωραία παρομοίωση με ιατρικούς όρους *περίοδος* και *καταβολή*, που δείχνει παντελή έλλειψη αντίδρασης και θεραπείας του κακού¹⁵⁰

¹⁴⁸ Δαμασκηνός, 2006, 176

¹⁴⁹ Τσάτσος, 2000, 257

¹⁵⁰ Jaeger, 1979, 206

30. «καὶ μὴν κάκεινό γ' ἴστε, ὅτι ὅσα μὲν ὑπὸ Λακεδαιμονίων ἢ ὑφ' ἡμῶν ἔπασχον οἱ Ἕλληνες,»

Όλα ὅσα οἱ Ἕλληνες ἔπαθαν ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμονίους ἦταν ἀδικίες που προέρχονταν τουλάχιστον ἀπὸ γνήσιους Ἕλληνες.

31. «εἰ δέ γε δοῦλος ἢ ὑποβολιμαῖος τὰ μὴ προσήκοντ' ἀπόλλυε καὶ ἐλυμαίνετο, Ἡράκλεις ὄσω μᾶλλον δεινὸν καὶ ὀργῆς ἄξιον πάντες ἂν ἔφησαν εἶναι. ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ Φιλίππου καὶ ὧν ἐκεῖνος πράττει νῦν, οὐχ οὕτως ἔχουσιν, οὐ μόνον οὐχ Ἕλληνας ὄντος οὐδὲ προσήκοντος οὐδὲν τοῖς Ἕλλησιν, ἀλλ' οὐδὲ βαρβάρου ἐντεῦθεν ὅθεν καλὸν εἰπεῖν»

Εἶναι γεγονός πως σε μερικούς λόγους του ο Δημοσθένης ἀποδίδει το χαρακτηρισμὸ του βαρβάρου στο Φίλιππο καὶ συνακόλουθα στοὺς Μακεδόνες. (πρβλ. *Γ' Ολυμπιακός* 16, 24, *Περὶ παραπρεσβείας* 305, *Κατὰ Φιλίππου Α'* καὶ *Γ' 31*, *Περὶ Στεφάνου Ψήφισμα* κ.λπ.). Ο τρόπος μάλιστα που ἀποδίδει αὐτὴ τὴν ὕβρη θα μπορούσε νὰ ἐπιτρέψει, ὅπως παρατηρεῖ ο Απ. Δασκλάκης « ἔννοια ἐθνικοῦ διαχωρισμοῦ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Μακεδόνων». ¹⁵¹ Ὅμως, ἀν προσέξει κανεὶς τὸ περιεχόμενο των λεγομένων του ρήτορα, θὰ καταλάβει ὅτι ο διαχωρισμὸς του Φιλίππου καὶ των Μακεδόνων ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες καὶ ο χαρακτηρισμὸς τους ὡς βαρβάρων ἔχει χαρακτῆρα πολιτικοπολιτιστικὸ καὶ ὄχι φυλετικὸ. Πραγματικά, οἱ Μακεδόνες σε σύγκριση με τοὺς νότιους Ἕλληνες ἦταν «βάρβαροι», δηλαδή ἀπολίτιστοι. Αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι τὰ ἐλληνικά αὐτὰ φύλα ζούσαν στὴν ἐνδοχώρα καὶ ἡ πολιτικὴ τους οργάνωση ἔμεινε ἡ ἴδια ὡς τὴν ἐποχὴ του Φιλίππου Β', δηλαδή πατριαρχικὴ. Αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὸ γιατί ἔλειπαν παντελῶς ἀπὸ τὴ χώρα τοὺς ἐλληνικὲς ἐπιγραφές, τόσο συνηθισμένες στοὺς νότιους Ἕλληνες. Ἐνας λαὸς δηλαδή που οἱ ἀσχολίες του ἦταν ἡ γεωργία, ἡ κτηνοτροφία καὶ ὁ πόλεμος, δὲν θὰ εἶχε καὶ πολλὲς σχέσεις με τὰ γράμματα. Ὑστερα οἱ ἐπιγραφές που βρέθηκαν στὴ νότια Ελλάδα ἦταν βασικά νόμοι, ἀποφάσεις πολιτικῶν σωμάτων ἢ πράξεις διοικητικῆς. Τὸ πολίτευμα ὅμως των Μακεδόνων ἦταν ἡ ἀπόλυτη μοναρχία, ἀρα ὁ βασιλιάς κυβερνοῦσε σύμφωνα με τοὺς ἀγραφους νόμους καὶ τὰ πάτρια ἔθιμα καὶ δὲν βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ καταγράψουν τὶς πράξεις καὶ τὶς ἀποφάσεις του ¹⁵². Ἄλλωστε οἱ Μακεδόνες εἶχαν δώσει σταθερὰ δείγματα τῆς ἐλληνικότητάς τους ἕνα καὶ πλέον

¹⁵¹ Δασκλάκης, 1960, 206

¹⁵² Δαμασκηνός, 2006, 173

αιώνα, και πρίν τον Φίλιππο, και της θέλησής τους να θεραπεύουν τις αξίες του ελληνικού πολιτισμού, γιατί χωρίς αυτή την καθολική και μόνιμη βούλησή των κατακτητών Μακεδόνων δε θα εξελληνιζόταν η Ανατολή¹⁵³

«ἀλλ' ὀλέθρου Μακεδόνος, ὅθεν οὐδ' ἀνδράποδον σπουδαῖον οὐδὲν ἦν πρότερον πρίασθαι»

Ο Δημοσθένης λέει: «ἀλλ' ολέθρου Μακεδόνος» αντί να πει «όλεθρίου Μακεδόνος» για να δώσει μεγαλύτερη ένταση στην έκφρασή του. Στον «Περί Στεφάνου» (§217) μιλώντας για τον Αισχύνη τον χαρακτηρίζει λέγοντας «σπερμολόγος, περίτριμμ' άγορας, ολεθρος γραμματεύς» (όλέθριος γραμματεύς).

Από την παράγραφο **32** έως την παράγραφο **46** ο Δημοσθένης περιγράφει την ύβρη, την ασέλγεια του Φιλίππου αλλά και την αφιλοτιμία και την αναισθησία των συμπολιτών του. Τους ζητά λοιπόν να αναζοπωρωθεί στις ψυχές τους ο πατριωτισμός τους. Κάποτε αναφέρει μισούσαν τους προδότες, ενώ τώρα οι προδότες ευδοκιμούν. Για το λόγο αυτό η Ελλάδα έχει περιέλθει σε αυτήν την κατάσταση¹⁵⁴.

32.*«οὐ πρὸς τῶ πόλεις ἀνηρηκένας τίθησι μὲν τὰ Πύθια, τὸν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνα, κἂν αὐτὸς μὴ παρῆ, τοὺς δούλους ἀγωνοθετήσοντας πέμπει»*

Αγωνοθέτης ήταν αυτός που προΐστατο στους αγώνες. Ήταν μια εξόχως τιμητική θέση. Και είναι φυσικό ο Δημοσθένης να θεωρεί ως προσβολή ότι ο Φίλιππος γι' αυτή τη λειτουργία στέλνει ως αντιπρόσωπό του, κάποιον, που ασφαλώς δεν ήταν δούλος — αυτό είναι σχήμα λόγου — αλλά που ήταν κάποιος υφιστάμενός του.

«ἔχει δὲ καὶ τὴν προμαντείαν τοῦ θεοῦ, παρώσας ἡμᾶς καὶ Θετταλοὺς καὶ Δωριέας καὶ τοὺς ἄλλους Ἀμφικτύονας, ἧς οὐδὲ τοῖς Ἑλλησιν ἅπασι μέτεστι.»

Η Πυθία, κατά περιόδους, πιθανόν κατά μήνα, κάθιζε στον τρίποδα και διατύπωνε τους χρησμούς της. Οι πρώτοι χρησμοί που κάθε φορά έλεγε θεωρούνταν οι πιο

¹⁵³ Τσάτσος, 2000, 41

¹⁵⁴ Καραβάς, 1894, 44-46

βαρυσήμαντοι. Γι' αυτό όλοι οι ενδιαφερόμενοι ιδιαίτέρως αυτούς επιδιώκανε. Κατ' αρχήν η σειρά των ερωτώντων οριζότανε με κλήρο. Αλλά οι αμφικτιόνες είχαν ένα προνόμιο προβαδίσματος. Αυτό το προνόμιο, ως μέλος της Αμφικτιονίας είχε αποκτήσει και ο Φίλιππος, προνόμιο που, δεν είχαν όλοι οι άλλοι Έλληνες¹⁵⁵.

34. «καὶ νῦν ἐπὶ Βυζαντίους πορεύεται συμμάχους ὄντας;»

Η επίθεση κατά του Βυζαντίου πραγματοποιήθηκε ένα χρόνο αργότερα. Αλλά ο Δημοσθένης την είχε προβλέψει όταν εκφωνούσε τον περί των ἐν Χερρονήσω. Ήταν άλλωστε εύκολο να προβλεφθεί.

Τόσο οι αλληπάλληλες ερωτήσεις στις παραγράφους **32** έως **35**, όσο και η επανάληψη του *τι* δείχνουν πάθος της ψυχής, αγανάκτηση και οργή του ρήτορα, καθώς διαπιστώνει την αβουλία και την έλλειψη φιλότιμου σε όλους τους Έλληνες. Ο ρήτορας προσπαθεί να θίξει τις ευαίσθητες χορδές των συμπολιτών του, ώστε να μην ανέχονται να εξευτελίζονται από τον Φίλιππο.

Στις παραγράφους 36-69 ο Δημοσθένης ερευνά την αιτία του κακού και την βρίσκει στο γεγονός ότι έχουν χαλαρώσει τα δημόσια ήθη. Οι προδότες έφεραν την Ελλάδα σε αυτήν την κατάσταση¹⁵⁶.

38. «τὸν οὖν καιρὸν ἐκάστου τῶν πραγμάτων, ὃν ἡ τύχη καὶ τοῖς ἀμελοῦσιν κατὰ τῶν προσεχόντων πολλάκις παρασκευάζει, οὐκ ἦν πρίασθαι παρὰ τῶν λεγόντων οὐδὲ τῶν στρατηγούντων, οὐδὲ τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν, οὐδὲ τὴν πρὸς τοὺς τυράννους καὶ τοὺς βαρβάρους ἀπιστίαν, οὐδ' ὄλως τοιοῦτον οὐδέν.»

Ο Δημοσθένης θεωρεί πως δεν είναι δυνατόν να επιτύχει κάποιος με τα χρήματα τη νίκη. Μόνο όσοι κοπιάσουν θα μπορέσουν να νικήσουν. Βέβαια αναφέρει ο Δημοσθένης πως κάποιες φορές κερδίζουν και όσοι αμελούν τον πόλεμο αλλά μόνο χάρη στην τύχη. Για τον Δημοσθένη η τύχη είναι «η κυρία των πάντων ή τουλάχιστον των περισσότερων πραγμάτων». Στην τύχη αποδίδει και τη συμφορά της Χαιρώνειας. Επίσης αναφέρει πως

¹⁵⁵ Τσάτσος, 2000, 259

¹⁵⁶ Καραβάς, 1894, 48

δεν είναι δυνατόν να αγοραστεί από κάποιον η ομόνοια των Ελλήνων διότι τότε οι Έλληνες θα γίνονταν δούλοι., υπήκοοι των βαρβάρων¹⁵⁷.

39. «νῦν δ' ἅπανθ' ὥσπερ ἐξ ἀγορᾶς ἐκπέπραται ταῦτα, ἀντεισῆκται δ' ἀντὶ τούτων ὑφ' ὧν ἀπόλωλε καὶ νενόσηκεν ἡ Ἑλλάς. ταῦτα δ' ἐστὶ τί; ζῆλος, εἴ τις εἴληφέ τι: γέλως, ἂν ὁμολογῆ: συγγνώμη τοῖς ἐλεγχόμενοις: μῖσος, ἂν τούτοις τις ἐπιτιμᾷ: τᾶλλα πάνθ' ὅσ' ἐκ τοῦ δωροδοκεῖν ἤρτηται.»

Η αιτία της κατάστασης είναι ηθική. Χρήματα και πλοία υπάρχουν, ίσως και περισσότερα παρά ποτέ. Ψυχή και ήθος δεν υπάρχουν. Η πέμπτη φάλαγγα των πληρωμένων πρακτόρων του Φιλίππου κυριολεκτικά διαβίβρωσε το ηθικό του λαού. Η διάβρωση αυτή είναι τώρα πια μεγάλης εκτάσεως. Ρήτορες και στρατηγοί είναι πουλημένοι. Ο λαός τα ξέρει αυτά και τα παραδέχεται. Διασκεδάζει με την παλιανθρωπία και ενοχλείται με την ηθικολογία αυτών που καταγγείλουν αυτές τις πράξεις. Ίσως να υπερβάλλει ο Δημοσθένης, αφού η πλειοψηφία του λαού, παρ' όλα αυτά, αυτόν ακολουθεί. Υπερβάλλει, αλλά, κατά μέγα μέρος, αυτή είναι η αλήθεια. Το εκπληκτικό είναι πως δεν απελπίζεται βλέποντας μια τέτοια κατάντια. Ελπίζει πως μπορεί με το λόγο του να εξυγιάνει την πόλη, να ξυπνήσει μέσ' στις ψυχές των Αθηναίων την παλιά τους πολιτική αρετή¹⁵⁸.

40. «ἐπεὶ τριήρεις γε καὶ σωμάτων πλήθος καὶ χρημάτων καὶ τῆς ἄλλης κατασκευῆς ἀφθονία, καὶ τᾶλλ' οἷς ἂν τις ἰσχύειν τὰς πόλεις κρίνοι, νῦν ἅπασι καὶ πλείω καὶ μείζω ἐστὶ τῶν τότε πολλῶ. ἀλλὰ ταῦτ' ἄχρηστα, ἄπρακτα, ἀνόνητα ὑπὸ τῶν πωλούντων γίγνεται.»

Στην παράγραφο 40 ο Δημοσθένης με σχήμα αντιθέτου απαριθμεί τα πλεονεκτήματα των Αθηναίων «έχομε τριήρεις, έχομε εκείνο, έχομε τούτο» τα οποία είναι αφθονότερα τώρα σε σχέση με το παρελθόν, αλλά αυτά οι μισθωτοί του Φιλίππου τα καθιστούν άχρηστα, ανωφελή και μάταια. Επίσης μέσα από το ασύνδετο και τη χασμωδία, φανερώνεται το πάθος ψυχής, η οργή και η αγανάκτηση του ρήτορα.

41. «ὅτι δ' οὕτω ταῦτ' ἔχει τὰ μὲν νῦν ὁρᾶτε δήπου καὶ οὐδὲν ἐμοῦ προσδεῖσθε μάρτυρος: τὰ δ' ἐν τοῖς ἄνωθεν χρόνοις ὅτι τάναντί' εἶχεν ἐγὼ δηλώσω, οὐ λόγους ἐμαντοῦ λέγων,

¹⁵⁷ Καραβάς, 1894 49

¹⁵⁸ Τσάτσος, 2000, 261,

ἀλλὰ γράμματα τῶν προγόνων τῶν ὑμετέρων ἀκεῖνοι κατέθεντ' εἰς στήλην χαλκῆν γράψαντες εἰς ἀκρόπολιν, οὐχ ἴν' αὐτοῖς ἤ χρήσιμα (καὶ γὰρ ἄνευ τούτων τῶν γραμμάτων τὰ δεόντ' ἐφρόνουν) , ἀλλ' ἴν' ὑμεῖς ἔχηθ' ὑπομνήματα καὶ παραδείγματα ὡς ὑπὲρ τῶν τοιούτων σπουδάζειν προσήκει.»

Στην παράγραφο 41 ο Δημοσθένης αναφέρεται στις στήλες, πλάκες λίθινες, σπανιώτερα ξύλινες ή χάλκινες, στις οποίες ἔγραφαν τα ονόματα των προδοτῶν ως υπόμνηση στους Αθηναίους και ως παραδείγματα για το πῶς πρέπει να αντιμετωπίζουν ανάλογα ζητήματα¹⁵⁹.

42. *«τί οὖν λέγει τὰ γράμματα; Ἄρθμιος' φησὶ Πυθῶνακτος Ζελεΐτης ἄτιμος καὶ πολέμιος τοῦ δήμου τοῦ Ἀθηναίων καὶ τῶν συμμάχων αὐτὸς καὶ γένος.' εἶθ' ἡ αἰτία γέγραπται, δι' ἣν ταῦτ' ἐγένετο: ὅτι τὸν χρυσὸν τὸν ἐκ Μήδων εἰς Πελοπόννησον ἤγαγεν.' ταῦτ' ἐστὶ τὰ γράμματα.»*

Και στη συνέχεια στην παράγραφο 42 αναφέρεται στον Ἄρθμιο, προδότη των Αθηνῶν. Το ψήφισμα αυτό περί της προδοσίας του Ἄρθμιου, σύμφωνα με τον Πλούταρχο (Θεμιστοκλῆς, 6), το εισηγήθηκε ο Θεμιστοκλῆς¹⁶⁰.

45. *«ὥστε καὶ στηλίτας ποιεῖν».*

Πρόκειται για το συμπέρασμα των παραγράφων 41 και 42. Σε δημόσιους χώρους τοποθετούσαν στήλες, ὅπως αυτές ὅπου αναγράφονταν οι νόμοι και οι συνθήκες, ἐπάνω στις ὅποιες αναγράφονταν το ἄνομα του «στηλίτου» και τα περιστατικά της πράξης για την οποία και δημόσια στιγματιζόταν. Αυτό αποτελούσε την ἐσχάτη ἀτίμωση.

46. *«Ἐκ τοῦ Γραμματείου Ἀναγιγνώσκει'»*

Η ἀνάγνωση κάποιους πρότασης ἀπὸ τον γραμματέα φαίνεται μεταγενέστερη παρεμβολή. Ἴσως κάποιος, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τις δυο προηγούμενες ἐρωτήσεις να νόμισε πως ἐδῶ θα εἶχε ἀναγνωσθεῖ μια γραπτὴ πρόταση του Δημοσθένη. Ἀλλὰ αν αυτό πραγματικά συνέβαινε, κάποια μνεῖα, κάποιο σχολιασμό της πρότασης που υπέβαλε, θα ἔκανε ο Δημοσθένης. Συνεχίζει ἐν τούτοις τον λόγο χωρίς καν να ἀναφέρεται σε αὐτήν.

¹⁵⁹ Καραβάς, 1894, 51-52

¹⁶⁰ Τσάτσος, 2000, 263

Για αυτό πιθανότερη είναι η εκδοχή ότι εδώ δεν υπάρχει ούτε πρόταση, ούτε παρεμβολή της γραμματείας¹⁶¹.

Πίστις §§ 47-75

47. «ἔστι τοίνυν τις εὐήθης λόγος παρὰ τῶν παραμυθεῖσθαι βουλομένων τὴν πόλιν, ὡς ἄρ' οὐπω Φίλιππος ἐστὶν οἰοί ποτ' ἦσαν Λακεδαιμόνιοι, οἱ θαλάττης μὲν ἦρχον καὶ γῆς ἀπάσης, βασιλέα δὲ σύμμαχον εἶχον, ὑφίστατο δ' οὐδὲν αὐτούς: ἀλλ' ὅμως ἡμόνατο κάκείνους ἢ πόλις καὶ οὐκ ἀνηρπάσθη. ἐγὼ δ' ἀπάντων ὡς ἔπος εἶπεῖν πολλὴν εἰληφότων ἐπίδοσιν, καὶ οὐδὲν ὁμοίων ὄντων τῶν νῦν τοῖς πρότερον, οὐδὲν ἡγοῦμαι πλέον ἢ τὰ τοῦ πολέμου κεκινῆσθαι κάπιδεδωκέναι.»

Από εδώ ξεκινά η αναίρεση ενός ανόητου, κατά το Δημοσθένη, επιχειρήματος, σύμφωνα με το οποίο ο Φίλιππος δεν έχει ακόμα τόση δύναμη όση είχε η Σπάρτη. Η ισχύς της Σπάρτης διήρκησε από το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου μέχρι τη μάχη στα Λεύκτρα. Βέβαια, η Αθήνα όλο αυτό το διάστημα έκανε σημαντικές προόδους, υπονοώντας ο Δημοσθένης την εξέλιξη των τεχνών και των επιστημών. Οι άνθρωποι λόγω του καταμερισμού της εργασίας εξειδικεύθηκαν. Το ίδιο συνέβη και στην πολεμική τέχνη. Σιγά σιγά ο πόλεμος για κάποιους έγινε άσκηση, για άλλους επιστήμη και για άλλους σπουδή ισόβια. Ως εκ τούτου οι επιδόσεις τώρα των Αθηναίων στον πόλεμο πρέπει να είναι καλύτερες¹⁶².

48. «ἀλλ' εἶναι νόμιμόν τινα καὶ προφανῆ τὸν πόλεμον»

Και στην εποχή του Δημοσθένη, όπως και στη δική μας, άλλαξαν οι μέθοδοι του πολέμου. Οι κανόνες που προσδιόριζαν τα «τίμια και φανερά μέσα», που μνημονεύει ο Δημοσθένης, παραμερίζονταν από τον πόλεμο «δι' όλων τών μέσων». Ο πόλεμος έτσι γίνονταν ολοκληρωτικός. Όλα τα μέσα ήταν θεμιτά. Ο δόλος και η απάτη και η δωροδοκία ήταν όπλα που, χωρίς δισταγμό, μεταχειρίζονταν ο Φίλιππος, όπως τα μεταχειρίστηκαν στην εποχή μας τα ολοκληρωτικά καθεστώτα κάθε τύπου¹⁶³.

¹⁶¹ Ο.π., 264

¹⁶² Καραβάς, 1894 56

¹⁶³ Τσάτσος, 2000, 265

49. «*νυνὶ δ' ὄρατε μὲν δήπου τὰ πλεῖστα τοὺς προδότας ἀπολωλεκότας, οὐδὲν δ' ἐκ παρατάξεως οὐδὲ μάχης γιγνόμενον: ἀκούετε δὲ Φίλιππον οὐχὶ τῷ φάλαγγ' ὀπλιτῶν ἄγειν βαδίζονθ' ὅποι βούλεται, ἀλλὰ τῷ ψιλούς, ἰππέας, τοξότας, ξένους, τοιοῦτον ἐξηρτηῆσθαι στρατόπεδον.*»

Ο Δημοσθένης αναφέρεται στην πολεμική τακτική του Φιλίππου. Τα πάντα αποφασίζονται βάσει της προδοσίας και της δολιότητας. Τίποτε δε γίνεται στο πεδίο της μάχης. Οι πολεμικοί κανόνες του παρελθόντος πλέον δεν ισχύουν.

«*Ακούτε ὅτι ὁ Φίλιππος βαδίζει ὅπου επιθυμεί ὄχι με τὸ να ηγεῖται μίας φάλαγγας με βαρὺ πεζικό, ἀλλὰ εφοδιασμένος με ελαφρὸ πεζικό, ἰππικό, τοξότες, μισθοφόρους καὶ στρατὸ τέτοιας λογῆς.*». Από τους τελευταίους οι μισθοφόροι (Κρήτες τοξότες, πεζικάριοι και ελληνικό ιππικό) ήταν μόνο μικρὸ τμήμα. Η μεγάλη μάζα, εκτός ἀπὸ το ιππικό των εταίρων ήταν ἀπὸ τους σύμμαχους και υποτελεῖς του Φιλίππου -θεσσαλικὸ ιππικό, ελαφρὸ πεζικό ἀπὸ τους Θεσσαλοὺς περιοίκους και ἀπὸ τις ορεινὲς φυλὲς της κεντρικῆς Ἑλλάδας, ακοντιστὲς ἀπὸ την Ἰλλυρία. Το μακεδονικὸ κράτος συνέβαλε μόνον με μερικὰ στοιχεῖα ελαφροῦ ιππικοῦ σφενδονήτες και τοξότες. Είναι βέβαιο ὅτι ὁ Φίλιππος ήταν τόσο ικανὸς ὅσο και ὁ Ἀλέξανδρος στην ηγεσία και στη συνεργασία τέτοιας λογῆς στρατοῦ με τις βασιλικὲς δυνάμεις της Μακεδονίας¹⁶⁴.

50. «*ἐπειδὴν δ' ἐπὶ τούτοις πρὸς νοσοῦντας ἐν αὐτοῖς προσπέση καὶ μηδεὶς ὑπὲρ τῆς χώρας δι' ἀπιστίαν ἐξίη, μηχανήματ' ἐπιστήσας πολιορκεῖ. καὶ σιωπῶ θέρος καὶ χειμῶνα, ὡς οὐδὲν διαφέρει, οὐδ' ἐστὶν ἐξαιρετος ὥρα τις ἣν διαλείπει.*»

Για ἄλλη μια φορά ὁ ρήτορας αναφέρεται στην ἀσίγαστη δραστηριότητα του Φιλίππου σε ἀντίθεση με την ἀπάθεια και ἀδράνεια των υπολοίπων Ἑλλήνων. Ὁ εχθρὸς δεν ἐμποδίζεται ἀπὸ τις καιρικὲς συνθήκες, ἀντίθετα, τις χρησιμοποιεῖ πρὸς ὄφελός του και πετυχαίνει τὸ στόχο του προλαμβάνοντας και αἰφνιδιάζοντας.

52. «*εἰς δ' ἀγῶνα ἄμεινον ἡμῶν ἐκεῖνος ἤσκηται.*»

Κάποιο κενὸ ὑπάρχει ἐδῶ στη σκέψη του Δημοσθένη. Πρῶτα δεν είναι ἀλήθεια ὅτι ὁ στρατὸς του Φιλίππου αποτελοῦνταν μόνον ἀπὸ ψιλούς και τοξότες. Εἶχε κίβλας συγκροτήσει τὴ μακεδονικὴ φάλαγγα, τους βαριά οπλισμένους πεζοὺς, τὸ θαυμασιώτερο

¹⁶⁴ Δαμασκηνός, 2006, 170-171

πολεμικό του όπλο. Γι' αυτό και θέλει να αποφύγουν οι Αθηναίοι τη μάχη εκ παρατάξεως. Κοντά στον ψυχρό πόλεμο και στη διπλωματική πανουργία, υπήρχε και ο έξοχος στρατιωτικός νους. Όλα αυτά συνδυάζονταν στον ολοκληρωτικό πόλεμο που εγκαινίασε στην αρχαιότητα ο Φίλιππος.

Αυτό το νέο μέγιστης σημασίας γεγονός ο Δημοσθένης δεν το αντιμετωπίζει στην ολότητά του. Περιορίζεται στη σύσταση να αποφευχθεί ο κατά παράταξιν αγώνας, αυτόν ακριβώς που ο Φίλιππος επέβαλε στη Χαιρώνεια.

Ο Δημοσθένης, λοιπόν, στις §§ 47 - 53 αναλύει την βαθειά αλλαγή που επέφερε στην πολεμική τέχνη ο Φίλιππος. Πολεμάει όλο το χρόνο και όχι μόνο το καλοκαίρι, όπως το συνήθιζαν οι παλαιότεροι. Πολέμα όχι κυρίως με βαριά οπλισμένους οπλίτες, αλλά με ψιλούς, ιππείς και τοξότες. Προ παντός όμως πολεμάει με την πέμπτη φάλαγγα. Πρώτα αποσυνθέτει ηθικά τον εχθρό εξαγοράζοντας συνειδήσεις και ύστερα επιτίθεται. Οι Αθηναίοι, για να πολεμήσουν τον Φίλιππο, πρέπει να προσαρμοσθούν στους νέους τρόπους του πολέμου που αυτός εφάρμοσε¹⁶⁵.

54. «ὁ μὰ τὸν Δία καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς οὐ δυνήσεσθ' ὑμεῖς ποιῆσαι, ἀλλ' εἰς τοῦτ' ἀφῖχθε μωρίας ἢ παρανοίας ἢ οὐκ ἔχω τί λέγω (πολλάκις γὰρ ἔμοιγ' ἐπελήλυθε καὶ τοῦτο φοβεῖσθαι, μὴ τι δαιμόνιον τὰ πράγματ' ἐλαύνῃ) , ὥστε λοιδορίας, φθόνου, σκώμματος, ἧστινος ἂν τύχηθ' ἔνεκ' αἰτίας ἀνθρώπους μισθωτούς, ὧν οὐδ' ἂν ἀρνηθεῖεν ἔνιοι ὡς οὐκ εἰσὶ τοιοῦτοι, λέγειν κελεύετε, καὶ γελάτε, ἄν τισι λοιδορηθῶσιν»

Στην παράγραφο 54 σύμφωνα με τον Weil ο Δημοσθένης αναφέρεται στο γεγονός ότι οι Αθηναίοι επιτρέπουν στους προδότες να μιλού, γιατί αρέσκονται να ακούουν λόγους που εγείρουν τον φθόνο τους κατά των αντιπάλων. Ωστόσο σύμφωνα με τον Καραβά (1894) οι Αθηναίοι αρέσκονται να ακούνε λόγους με λέξεις που είναι υπαγορευμένες από τον φθόνο. Χρειάζεται μεγάλο θάρρος για να εκστομίσει κανείς τέτοια λόγια στην Εκκλησία του Δήμου και αυτή η ανδρεία είναι που δίνει το ηθικό μεγαλείο στους λόγους του Δημοσθένη¹⁶⁶.

¹⁶⁵ Τσάτσος, 2000, 267

¹⁶⁶ Καραβάς, 1894, 62

55. *« καὶ οὐχί πω τοῦτο δεινόν, καίπερ ὄν δεινόν: ἀλλὰ καὶ μετὰ πλείονος ἀσφαλείας πολιτεύεσθαι δεδώκατε τούτοις ἢ τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν λέγουσιν. καίτοι θεάσασθε ὅσας συμφορὰς παρασκευάζει τὸ τῶν τοιούτων ἐθέλιν ἀκροᾶσθαι. λέξω δ' ἔργα ἃ πάντες εἴσεσθε. »*

Το ίδιο παράπονο διατυπώνει για τρίτη φορά μέσα στον λόγο ο Δημοσθένης (§§ 4, 39). Οι συμπατριώτες του όμως όχι μόνο δεν ενοχλούνται να καλούν τα «μίσθαρνα ὄργανα» του Φιλίππου να πάρουν το λόγο στην Εκκλησία του Δήμου αλλά αρέσκονται να τους ακούν να λοιδορούν έντιμους πολίτες. Όταν η δημοκρατία δεν αυτοπροστατεύεται πέφτει θύμα κατάχρησης των βασικών αρχών, της ισηγορίας, της ελευθερίας, της ανεκτικότητας και της επιείκειας. Οι ἐμμισθοὶ του Φιλίππου χρησιμοποιούν ως ὅπλα, κατά τον Δημοσθένη, τις βασικές της αρχές για να τη φθείρουν.

Στις παραγράφους **56-69** εξιστορεῖ ο ρήτορας με συναρπαστικό τρόπο τις περιπτώσεις προδοσίας στην Ὀλυνθο (§ 56), στην Ερέτρια (§§57-58) και στον Ωρεό (§§59-60).

57.*«ἀκούοντες δὲ τούτων τὰ πολλά, μᾶλλον δὲ τὰ πάνθ' οἱ ταλαίπωροι καὶ δυστυχεῖς Ἐρετριεῖς, τελευτῶντες ἐπίσθησαν τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν λέγοντας ἐκβαλεῖν»*

Ο Πλούταρχος, το 349 ήταν η ισχυρή προσωπικότητα της Ερέτριας. Πιθανόν ο Φίλιππος να υποκίνησε μια στάση εναντίον του, οπότε αυτός ζήτησε τη βοήθεια των Αθηναίων. Στην Αθήνα ο Πλούταρχος είχε ισχυρούς υποστηρικτές μέσα στο κόμμα του Εύβουλου, και ανάμεσα σε αυτούς τον Μηδία, τον γνωστό για την εχθρότητα του εναντίον του Δημοσθένη, αυτόν που ράπισε τον Δημοσθένη καθώς ως χορηγός, ἐμπαινε στο θέατρο. Ο Δημοσθένης αντιτάχθηκε στην πρόταση να σταλεί βοήθεια στον Πλούταρχο, πρώτα γιατί διέβλεπε ότι ο Πλούταρχος ήταν ὑποπτο πρόσωπο, πράγμα που λίγο αργότερα αποδείχθηκε. Ὑστερα διότι ἤθελε να σταλούν ὅλες οι δυνάμεις πού διέθετε ἢ πόλις στήν Ὀλυνθο, πού τότε πολιορκούσε ἀκόμα ὁ Φίλιππος, και νά μην διασπαστούν σε δύο μέτωπα. Εκτιμούσε ότι κύριος πολιτικός στόχος ἔπρεπε να εἶναι η διάσωση της Ὀλυνθου και ο πόλεμος κατά του Φιλίππου. Ὑποπτεύονταν προφανῶς ο Δημοσθένης ότι υποκινητής των ανωμαλιών στην Ερέτρια και σε άλλες πόλεις της Εύβοιας ἦταν ο ἴδιος ο Φίλιππος, που ἤθελε να εμπλέξει τους Αθηναίους σε αγώνα εκεί, ὥστε να μην βοηθήσουν ὅσο θα μπορούσαν την Ὀλυνθο. Γίνονταν ἔτσι οι υποστηρικτές του Πλούταρχου, ἀθελά τους, ὄργανα της πολιτικῆς του Φιλίππου. Παρ' ὅλην ὁμως την

αντίθεση του Δημοσθένη, όπως φαίνεται σε αυτό το χωρίο (Βλ. και τόν *Περὶ τῆς Ειρήνης* §5) οι Αθηναίοι διέσπασαν τις δυνάμεις τους και έστειλαν στρατό στην Εύβοια υπό τον Φωκίωνα. Στην πιο κρίσιμη στιγμή του αγώνα ο Πλούταρχος, ενεργώντας προδοτικά, εγκατέλειψε τον Φωκίωνα, που μόνο χάρη στις ικανότητες του και στην σύνεσή του, γλύτωσε στις Ταμύνες από την καταστροφή¹⁶⁷.

59. «καὶ τί δεῖ τὰ πολλὰ λέγειν; ἀλλ' ἐν Ὠρεῶ Φιλιστίδης μὲν ἔπραττε Φιλίππῳ καὶ Μένιππῳ καὶ Σωκράτῃ καὶ Θόας καὶ Ἀγαπαῖος, οἵπερ νῦν ἔχουσι τὴν πόλιν (καὶ ταῦτ' ἤδεσαν ἅπαντες), Εὐφραῖος δέ τις ἄνθρωπος καὶ παρ' ἡμῖν ποτ' ἐνθάδ' οἰκήσας, ὅπως ἐλεύθεροι καὶ μηδενὸς δοῦλοι ἔσονται.»

Στην παράγραφο 59 ο Δημοσθένης αναφέρεται στον Ευφραίο, μαθητή του Πλάτωνα που κατοικούσε στην Αθήνα για να τονίσει πως εμφύσησε τις φιλελεύθερες ιδέες της δημοκρατίας της Αθήνας, ώστε όλοι οι πολίτες της να είναι ελεύθεροι και όχι δούλοι. Από τις παραγράφους **59-62** ο συλλογισμός του Δημοσθένη είναι ο εξής: στον Ωρεώ ο Φιλιστίδης και οι οπαδοί του εργάζοντα υπέρ του Φιλίππου. Ο Ευφραίος αγωνίζονταν για να μη γίνει δούλος κανέναν στους Ωρειείς. Έναν χρόνο πριν από την άλωση του Ωρεού ο Ευφραίος κατήγγειλε τον Φιλιστίδη και τους οπαδούς του ως προδότες. Άνθρωποι του Φιλίππου δωροδοκήθηκαν και φυλάκισαν τον Ευφραίο. Το γεγονός αυτό δε δυσαρέστησε τους Ωρειείς. Όταν η πόλη καταλείφθηκε όσοι ήταν υπέρ του Φιλιστίδη δεν έπαθαν κάτι. Οι υπόλοιποι σφαγιάστηκαν ή εκδιώχθηκαν¹⁶⁸.

Η αφήγηση για τον Ευφραίο μοιάζει να διαπερνάται από βαθιά συγκίνηση, σαν να είχε ο Δημοσθένης κάποιο μακρινό προαίσθημα του δικού του τέλους, όταν μιλούσε γι' αυτόν τον παρεξηγημένο καλό πολίτη.

64. «εἰσφέρειν ἐκέλευον, οἱ δ' οὐδὲν δεῖν ἔφασαν: πολεμεῖν καὶ μὴ πιστεύειν, οἱ δ' ἄγειν εἰρήνην, ἕως ἐγκατελήφθησαν. τᾶλλα τὸν αὐτὸν τρόπον οἶμαι πάνθ', ἵνα μὴ καθ' ἕκαστα λέγω: οἱ μὲν ἐφ' οἷς χαριοῦνται, ταῦτ' ἔλεγον, οἱ δ' ἐξ ὧν ἔμελλον σωθῆσθαι. πολλὰ δὲ

¹⁶⁷ Τσάτσος, 2000, 268

¹⁶⁸ Καραβάς, 1894, 66

καὶ τὰ τελευταῖα οὐχ οὕτως πρὸς χάριν οὐδὲ δι' ἄγνοιαν οἱ πολλοὶ προσίεντο, ἀλλ' ὑποκατακλινόμενοι, ἐπειδὴ τοῖς ὅλοις ἠττάσθαι ἐνόμιζον.»

Στις παραγράφους **63-64** ο Δημοσθένης αναφέρει με διεισδυτική ηθική επιχειρηματολογία τα βαθύτερα αίτια της τύφλωσης: ο λαός επέτρεπε να γίνονται πολλά γιατί αισθάνονταν ευχάριστα με τα λόγια των πονηρών συμβούλων. Πρόκειται για την ευκολία την οποία επιδεικνύουν οι άνθρωποι να πιστεύουν ό,τι τους ευχαριστεί και να προτιμούν ό,τι απαιτεί λιγότερες θυσίες και λιγότερο κόπο. Για τον Δημοσθένη είναι προτιμότερο να πεθάνουν οι Αθηναίοι παρά να προδώσουν την πόλη τους¹⁶⁹.

67. *«μωρία καὶ κακία τὰ τοιαῦτ' ἐλπίζειν, καὶ κακῶς βουλευομένους καὶ μηδὲν ὧν προσήκει ποιεῖν ἐθέλοντας, ἀλλὰ τῶν ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν λεγόντων ἀκροωμένους, τηλικαύτην ἠγεῖσθαι πόλιν οἰκεῖν τὸ μέγεθος ὥστε μηδέν, μηδ' ἂν ὅτιοῦν ἦ, δεινὸν πείσεσθαι.»*

Η υπερβολική εμπιστοσύνη στη δύναμη της πόλης ήταν ίσως και ο βασικός λόγος αλαζονείας των Αθηναίων και της αδιαφορίας τους για τις εις βάρος τους επιτυχίες του Φιλίππου. Είναι βαθιά ριζωμένη η εντύπωση ότι η Αθήνα είναι τόσο μεγάλη πόλη και τόσο ισχυρή, με το στόλο των 300 τριήρων και τα απόρθητα τείχη της, ώστε να μην ο Φίλιππος μπορεί να τους στερήσει από αποικίες, κληρουχίες και από συμμάχους, αλλά η ίδια ή πόλη τους και η Αττική και ο στόλος τους δεν μπορεί τίποτε να πάθουν.

Στις παραγράφους **70-75** ακολουθούν τα μέτρα που πρέπει να λάβουν οι Αθηναίοι για να αντιμετωπίσουν τον Φίλιππο, τα οποία εισηγείται ο ρήτορας εγγράφως (γράψω), αναλαμβάνοντας και τη ευθύνη. Τα μέτρα που προτείνει είναι τα εξής:

α. άμυνα και αντίσταση,

β. κατάλληλη προετοιμασία (§ **70**),

γ. ποστολή διπλωματικών αντιπροσώπων σε Πελοπόννησο, Ρόδο, Χίο ακόμη και στον Μ. Βασιλέα (§ **71**),

δ. ενίσχυση της υπο το Διοπίθη δύναμης στη Χερρόνησο με χρήματα και με ό,τι χρειαστεί (§ **73**),

ε. πρόσκληση των άλλων Ελλήνων για ενημέρωση και καθοδήγηση (§**73**).

¹⁶⁹ Καραβάς, 1894, 70

70. «καὶ ἡμεῖς τοίνυν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἕως ἐσμὲν σῶοι, πόλιν μεγίστην ἔχοντες, ἀφορμὰς πλείστας, ἀξίωμα κάλλιστον, τί ποιῶμεν; πάλαι τις ἠδέως ἂν ἴσως ἐρωτήσας κάθηται. ἐγὼ νῆ Δί' ἐρῶ, καὶ γράψω δέ, ὥστ' ἂν βούλησθε χειροτονήσετε. αὐτοὶ πρῶτον ἀμυνόμενοι καὶ παρασκευαζόμενοι, τριήρεσι καὶ χρήμασι καὶ στρατιώταις λέγω: καὶ γὰρ ἂν ἅπαντες δήπου δουλεύειν συγχωρήσωσιν οἱ ἄλλοι, ἡμῖν γ' ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγωνιστέον:»

Ο Δημοσθένης επιμένει να ζητά την προσωπική άμυνα των Αθηναίων και όχι των ξένων. Ωστόσο οι ωραίοι λόγοι των Αθηναίων δεν γίνονταν πια πιστευτοί στην Ελλάδα καθώς αυτοί δεν συνοδεύονταν με τα ανάλογα έργα.

71. «ταῦτα δὴ πάντ' αὐτοὶ παρεσκευασμένοι καὶ ποιήσαντες φανερὰ τοὺς ἄλλους ἤδη παρακαλῶμεν, καὶ τοὺς ταῦτα διδάζοντας ἐκπέμπωμεν πρέσβεις πανταχοῖ, εἰς Πελοπόννησον, εἰς Ρόδον, εἰς Χίον, ὡς βασιλέα λέγω (οὐδὲ γὰρ τῶν ἐκείνω συμφερόντων ἀφέστηκε τὸ μὴ τοῦτον ἔἶσαι πάντα καταστρέψασθαι) , ἵν' ἐὰν μὲν πείσητε, κοινωνοὺς ἔχητε καὶ τῶν κινδύνων καὶ τῶν ἀναλωμάτων, ἂν τι δέη, εἰ δὲ μή, χρόνους γ' ἐμποιῆτε τοῖς πράγμασιν.»

Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο Αισχίνης και οι άλλοι φιλιππίζοντες άφησαν να διαρρεύσει η φήμη ότι ο Δημοσθένης έστρεψε τους Αθηναίους κατά του Φιλίππου γιατί διεφθάρη από τον βασιλιά των Περσών ο οποίος φοβόταν επιδρομή από τον Φίλιππο. Ωστόσο ο Δημοσθένης εναντιώθηκε στον Φίλιππο διότι προέβλεπε ότι αν ο Φίλιππος υπότασσε το περσικό κράτος θα έδειχνε ακόμα σκληρότερη στάση στους Έλληνες¹⁷⁰.

72. «καὶ Ἠγήσιππος καὶ οἱ ἄλλοι πρέσβεις περιήλθομεν»

Ο Ηγήσιππος ήταν ρήτορας και πολιτικός, φανατικός εχθρός του Φιλίππου και φίλος του Δημοσθένη. Σε αυτόν αποδίδεται ο λόγος *Περί Αλοννήσου*, που είναι ενσωματωμένος στο σώμα των έργων του Δημοσθένη¹⁷¹.

¹⁷⁰ Καραβάς, 1894, 75-76

¹⁷¹ Τσάτσος, 2000, 273

Στις παραγράφους **73** και **74** ο Δημοσθένης επιμένει πως όταν πρώτοι οι Αθηναίοι πράξουν ό,τι πρέπει, τότε ας καλέσουν και τους άλλους Έλληνες, ας τους πλησιάσουν, ας τους διαφωτίσουν, ας τους μαλώσουν. Αυτή είναι η μόνη συμπεριφορά που αρμόζει σε μια πόλη τόσο φημισμένη όσο η Αθήνα. Αν νομίζουν οι Αθηναίοι ότι οι Χαλκιδείς ή οι Μεγαρείς θα σώσουν την Ελλάδα και ότι θα γλιτώσουν οι Αθηναίοι από τα βάρη, κάνουν λάθος. Μπορεί και οι δύο αυτές πόλεις να είχαν διαφορές με τον Φίλιππο και ήταν εκτεθειμένες σε αυτόν, θα είναι καλά όμως αν κατορθώσουν να διαφύγουν τον κίνδυνο, καθένας χωριστά. Οι Αθηναίοι όμως οφείλουν να υπερασπίσουν την κοινή σωτηρία. Αυτό το προνόμιο οι πρόγονοι τους το απέκτησαν για τους ίδιους και τους το κληροδότησαν με τόσο πολλούς και τόσο μεγάλους κινδύνους¹⁷².

Ο Δημοσθένης αποβλέπει σε έναν πανελλήνιο συναγερμό, αλλά ξέρει πως δεν θα κινηθούν οι άλλες πόλεις, αν πρώτα δεν κινηθούν οι Αθηναίοι. Γι' αυτό ως πρώτο ζητά να επιστρατευθούν οι Αθηναίοι. Μόνο όταν αυτοί θα είναι ετοιμοπόλεμοι προτείνει να σταλούν πρεσβείες στις άλλες πόλεις.

74. *«ὄμῖν οἱ πρόγονοι τοῦτο τὸ γέρας ἐκτήσαντο καὶ κατέλιπον μετὰ πολλῶν καὶ μεγάλων κινδύνων»*

Ο Δημοσθένης πριν τελειώσει, θέλει να απαλλάξει τους συμπολίτες του από την πλάνη ότι μπορεί άλλοι να πολεμήσουν εναντίον του Φιλίππου και αυτοί να γλιτώσουν τον πόλεμο. Ο πόλεμος του Φιλίππου αφορά όλη την Ελλάδα και για όλην την Ελλάδα δεν είναι άξιοι να πολεμήσουν παρά μόνο οί Αθηναίοι, συνεχίζοντας την μεγάλη παράδοση των προγόνων τους¹⁷³. Για άλλη μια φορά ο Δημοσθένης μιλά για έναν αντιμακεδονικό συνασπισμό υπο την ηγεσία πάντα της Αθήνας, μην μπορώντας ποτέ να παραμερίσει τα στενά αθηναϊκά συμφέροντα.

¹⁷² Δαμασκηνός, 2006, 174-175

¹⁷³ Τσάτσος, 2000, 274

Επίλογος §§76

«ἐγὼ μὲν δὴ ταῦτα λέγω, ταῦτα γράφω: καὶ οἴομαι καὶ νῦν ἔτ' ἐπανορθωθῆναι ἂν τὰ πράγματα τούτων γιγνομένων. εἰ δέ τις ἔχει τούτων τι βέλτιον, λεγέτω καὶ συμβουλευέτω. ὃ τι δ' ὑμῖν δόξει, τοῦτ', ὧ πάντες θεοί, συνενέγκοι» .

Ο επίλογος είναι σύντομος και περιεκτικός. Με το «ταῦτα» ο Δημοσθένης ανακεφαλαιώνει όλα τα μέτρα που έχει προτείνει από την παράγραφο **70** έως και την **75**. Επίσης με το *ἐπανορθωθῆναι ἂν τὰ πράγματα*, ο Δημοσθένης δηλώνει ότι την αισιοδοξία που τον διακρίνει και την πίστη του ότι όλα θα πάνε καλά αρκεί έστω και την ύστατη στιγμή να υλοποιηθούν οι προτάσεις του. Ολοκληρώνει το λόγο του με μια ευχή «ας υπερσχύσει ὅ,τι πρόκειται να είναι προς ὄφελος ὅλων».

Σε γενικές γραμμές στον επίλογο ο Δημοσθένης με σεμνότητα παρέχει ελπίδα στους Αθηναίους , παρουσιάζεται μετριόφρων (άλλοι λέει μπορεί να προτείνουν κάτι καλύτερο), αναγνωρίζει την παντοδυναμία της εκκλησίας του Δήμου, μαρτυρεί την φιλοπατρία του.

δ. Συμπέρασμα

Ο Γ΄ Φιλιππικός, ο οποίος μας έχει διασωθεί σε δύο εκδοχές, μία πιο σύντομη και μία πιο εκτεταμένη, θεωρείται ήδη από την αρχαιότητα ως ένας από τους ωραιότερους λόγους του Δημοσθένη και παρα το μέγεθός του διαπνέεται από εξαιρετική απλότητα, η οποία οφείλεται στην απόλυτη συνειδητοποίηση του ρήτορα ως προς το ζητούμενό του. Τίποτα δεν φαίνεται περιττό και όλα εξυφαίνονται γύρω από μια απλή και κεντρική στη διάνοια του δημιουργού ιδέα: η Αθήνα βρίσκεται σε πόλεμο και οι πολίτες πρέπει να το συνειδητοποιήσουν. Τα γεγονότα ερμηνεύονται, ενδύονται με πολιτικά επιχειρήματα, τα οποία με τη σειρά τους ενδυναμώνονται από έντονα συναισθήματα, και όλα αυτά σε ένα σύνολο σφιχτά δομημένο και διεπόμενο από μια γενική αρχή. Ο πολιτικός και ρήτορας Δημοσθένης φαίνεται ότι έχει φτάσει στο απόγειό του.

Με ένα γενικό προσκλητήριο απευθύνεται σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο κατά ενός κοινού εχθρού, με μοναδικό πλέον στόχο την ένωση των ελληνικών πόλεων (μολονότι και πάλι διαφαίνεται ότι προορίζει την Αθήνα για έναν, αν όχι ηγετικό, αλλά σίγουρα ρόλο πρωτεργάτη). Ο τρίτος Φιλιππικός αποτελεί μια μοναδική και γεμάτη δύναμη ομολογία πίστης του Δημοσθένη.

Δεν είναι τυχαίο, ότι η ρητορική φτάνει στον κολοφώνα της καλλιτεχνικής της καταξίωσης ακριβώς την ώρα που η εθνική συνείδηση του ρήτορα γιγαντώνεται μπροστά στον έσχατο κίνδυνο. Η ρωμαλέα του γλώσσα τροφοδοτείται από την ιδέα της ελευθερίας στην οποία ήταν θεμελιωμένος ο ελληνικός πολιτισμός και γίνεται το μοναδικό και ακαταμάχητο όργανο που χρησιμοποιείται για να διαμορφώσει το αφυπνιζόμενο αίσθημα της αλληλεγγύης όλων των Ελλήνων.

Στον Γ΄ Φιλιππικό ο Δημοσθένης δίνει τη μάχη για να νικήσει την ψυχική αντίσταση. Από τη νίκη του στη μάχη αυτή εξαρτάται το παν. Το να εκθέσει τα τεχνικά μέσα και τις δυνατότητες του εξοπλισμού, αυτό αποτελούσε διαφορετικό στάδιο της προπαρασκευής και δεν είχε θέση σε μια διακήρυξη που απευθυνόταν αποκλειστικά στην εθνική συνείδηση. Για το λόγο αυτό η συγκεκριμένη δημηγορία θεωρείται η υψηλότερη έκφραση της πολιτικής ρώμης του Δημοσθένη. Αποτελεί ηθικό και πνευματικό επίτευγμα. *«Η ρωμαλέα σύνδεση ήθους και πάθους που συντελείται τη στιγμή αυτή στην ψυχή του Δημοσθένη σημειώνει την έναρξη μιας νέας περιόδου ψυχικής και καλλιτεχνικής έκφρασης στην ιστορία του ελληνικού πνεύματος, μιας περιόδου που η εξελικτική της*

γραμμή στη συμβολική της έκφραση κορυφώνεται στο καλλιτεχνικό ύφος του βωμού της Περγάμου. Η γεμάτη αυτή μεγαλείο και πάθος εκφραστική δύναμη έχει σφραγιστεί από ισχυρά βιώματα. Στον Γ Φιλιππικό η ψυχή του ελληνικού πολιτισμού που ποτέ ως τότε δεν είχε φθάσει την πολιτική της έκφραση αποκτά με την κοινή βούληση την αυτοσυνείδησή της και μετουσιώνεται σε μια γλώσσα που δεν είναι ο πατριωτικός στόμφος του πανηγυρικού ρήτορα, πλαισιωμένος από τη λάμψη του ένδοξου παρελθόντος, αλλά το επιτακτικό σάλπισμα της Ειμαρμένης που αποσπώντας το λαό από τις μικρόζηλες έριδες των εγωιστικών συμφερόντων, τον συνενώνει άλλη μια φορά για κοινή δράση και δοκιμασία»¹⁷⁴.

¹⁷⁴ Jaeger, 1979, 211

III. Γενικό Συμπέρασμα

Μετά το πέρας της ανάλυσης των τριών λόγων του Δημοσθένη, το εξής ερώτημα έρχεται στο νου: τι ήταν τελικά ο Δημοσθένης; Ένας αθεράπευτα ρομαντικός, ένας γνήσιος πατριώτης ή ένας εμμονικός τύπος που δεν μπορούσε να αντιληφθεί τις κοσμοϊστορικές αλλαγές που ήταν αναπόφευκτο να συμβούν στην κοινωνία και την πολιτική σκηνή της εποχής του;

Η αποτίμηση της πολιτικής του πρέπει να λάβει υπόψιν της όλες τις δυνάμεις που συγκαθόρισαν τη διαμόρφωση, την ανάπτυξη και τα αποτελέσματά της. Αν κριθεί μόνο από τα τελευταία τότε θα θεωρηθεί αποτυχημένη: ο Φίλιππος επικράτησε και η Αθήνα δεν κατάφερε να επιβληθεί ως η πρώτη πόλη μεταξύ ίσων στον ελλάδικό χώρο. Με βάση αυτή την οπτική ο Δημοσθένης φαντάζει ως ένας πολιτικός με ουτοπικές αξιώσεις, ένας πολιτικός που δεν αντιλήφθηκε έγκαιρα τα σημεία των καιρών και δεν εκτίμησε σωστά τη δυναμική των καταστάσεων και των προσώπων που πρωταγωνίστησαν σε αυτές. Ωστόσο, αυτό δεν ευσταθεί εξολοκλήρου, καθώς και τη δύναμη του Φιλίππου αντιλήφθηκε έγκαιρα και οι προτάσεις του δεν ήταν ανεδαφικές.

Πρέπει να έχουμε πάντα στο μυαλό μας ότι ο στοχασμός και η βούληση του πολιτικού βρίσκονται κάθε στιγμή σε στενή αλληλεξάρτηση με τα δεδομένα που καθορίζουν την εξωτερική κατάσταση. Τα ίδια τα γεγονότα συνδέονται άμεσα με τη δράση του. Ο Δημοσθένης, λοιπόν, δεν ήταν ένας δογματικός πολιτικός με στενές κομματικές αντιλήψεις. Τους πολιτικούς που υποστήριξε στο λόγο του «*Περί Συμμοριών*» μετέπειτα τους χτυπά. Η πείρα του τον δίδαξε ότι στην δημοκρατική Αθήνα οι εύπορες τάξεις από ανάγκη και από μακροχρόνια συνήθεια ήθελαν να διαφυλάξουν την ειρήνη με κάθε κόστος. Ο Δημοσθένης, γνήσιος δημοκρατικός πολιτικός, έδινε μεγάλη βαρύτητα στη γνώμη του λαού και επεδίωξε να τον κινητοποιήσει ώστε να πάρει αυτός την τελική απόφαση του πολέμου που οι κυβερνήτες από τη φύση τους δεν αποτολμούσαν. Με την απόφασή του αυτή και την προσπάθειά του ο Δημοσθένης μετατρέπεται σε έναν λαϊκό ηγέτη, όχι όμως με την έννοια ενός συνηγόρου των ενστίκτων της μάζας, όπως περιέγραφε ο Πλάτωνας τους δημαγωγούς, αλλά ως εμπυχωτής και οδηγητής του λαού.

Για τον Δημοσθένη η επιβίωση ενός κράτους εξαρτάται πρωταρχικά από την ίδια του τη βούληση¹⁷⁵.

Στο επίπεδο των ιδεών, της ουσίας της πολιτικής που εφάρμοσε ο Δημοσθένης, μέτρο για την κρίση μας πρέπει να είναι δύο έννοιες: «πόλις» και «δημοκρατία». Από την εποχή που η Ελλάδα άρχισε να προάγεται πολιτιστικά, η ελληνική πόλις δε στάθηκε μόνο το εξωτερικό πλαίσιο της ζωής αλλά και έδωσε στην πνευματική και ηθική ύπαρξη του ανθρώπου την κλασική της μορφή. Το πολιτικό και ηθικό ιδανικό του Δημοσθένη ήταν να ζει ο άνθρωπος ελεύθερος μέσα σε μια ελεύθερη πόλη συναποτελώντας με όλους τους άλλους ελεύθερους πολίτες την ανώτατη εξουσία της. Ιδανικό του γι' αυτό ήταν η πόλις-πολιτεία. Η πόλις ήταν η πολιτική μονάδα και όχι το έθνος. Το έθνος ήταν για τον Δημοσθένη και για όλους του Έλληνες εκείνης της εποχής, όχι μια πολιτική και κοινωνική ενότητα, αλλά μια ενότητα πολιτισμού, που σε καμιά περίπτωση δε θα έπρεπε να αποτελέσει και μια πολιτική ενότητα, καθώς έτσι θα χανόταν η ιδανική πολιτειακή μορφή, η άμεση δημοκρατία. Ο Δημοσθένης υπήρξε ο πρόμαχος της ιδέας της ελληνικής πόλις, του μόνου χώρου όπου η άμεση, δηλαδή η τέλεια, δημοκρατία μπορεί να υπάρξει¹⁷⁶.

Βάσει λοιπόν αυτής της πεποίθησης στηρίζει την πολιτική του στην επιστροφή στο αρχαίο πολιτικό ήθος. Θεωρούσε ότι η κοινή ειρήνη και η αποικιακή πολιτική των Ελλήνων, μπορούσε να συνεχιστεί από τις ανεξάρτητες πόλεις, εφ' όσον είχαν όση αρετή και στο παρελθόν. Δε στάθμισε όμως την ποιότητα του υλικού με το οποίο πήγαινε να εφαρμόσει την πολιτική του. Πίστεψε πως με τους δικούς του αγώνες και με τους αγώνες των ομοϊδεατών του, θα κατόρθωνε να αναστήσει μέσα στους Αθηναίους του 350 τις ψυχές των προγόνων τους.

Βέβαια, έτσι όπως είχαν διαμορφωθεί τα πράγματα την εποχή εκείνη, η πολιτική των πόλεων δεν μπορούσε να διαρκέσει. Χρειαζόταν λοιπόν ένα άλλο πολιτικό ιδανικό. Η σκοπιά της οικουμενικότητας δεν μπορούσε να λείπει από την τότε πολιτική σκέψη. Τα γεγονότα την επέβαλαν. Κάτι έπρεπε να γίνει για να μην καταποντισθεί ο ελληνισμός, και αυτό θα το έκανε ή η Αθήνα ή κάποιος άλλος. Εμφανίστηκε λοιπόν αυτός ο άλλος και ήταν ο Φίλιππος. Ο Ισοκράτης και κάποιοι άλλοι σε αυτόν βρήκαν τη διέξοδο. Ο

¹⁷⁵ Jaeger, 1979, 19, 177

¹⁷⁶ Τσάτσος, 2000, 323-324

Δημοσθένης αρνήθηκε να τον δει. Πίστευε πως ακόμα η Αθήνα μπορούσε να συνεχίσει μόνη της και όχι ενταγμένη σε ένα ευρύτερο σύνολο.

Ο Δημοσθένης ιδωμένος από τη σκοπιά του μέλλοντος είναι ένα περαστικό επεισόδιο στο δρόμο προς την κοσμοκρατορία και τον κοσμοπολιτισμό και κανείς δεν μπορεί να παραγνωρίσει το γεγονός ότι ο ελληνισμός έδειξε πως στο δρόμο αυτό ήταν ικανός για πολύ σπουδαιότερα πράγματα, ενώ αντίθετα εάν διατηρούσε την ίδια μορφή θα έφθινε. Εκείνο που αυτός ένιωσε και υπερπάσπισε ως απαραίτητη προϋπόθεση της ελληνικής υπόστασης αποτέλεσε και τον αμετακίνητο στόχο του ρεαλιστικού πολιτικού στοχασμού του. Κάθε σκέψη που απομακρυνόταν από τον στόχο αυτό ήταν για τον Δημοσθένη προδοσία του Ελληνισμού. Ο Δημοσθένης αφιέρωσε ολόκληρη τη ζωή του στην τριπλή ιδέα του λαού του, της πατρίδας του και της ελευθερίας. Το ελληνικό πνεύμα μέσα από τον Δημοσθένη αποκαλύπτει τη δύναμη που από τη ρίζα αυτή διοχετεύεται στον κορμό και τους καρπούς¹⁷⁷.

Ωστόσο ο Δημοσθένης δεν αντιλήφθηκε ότι η πολιτική μορφή της άμεσης δημοκρατίας είχε πεθάνει μιας που η απαραίτητη πολιτική αρετή είχε οριστικά εκλείψει και μιας που είχαν αναπτυχθεί γύρω της δυνάμεις βίας, που ούτε και η αρετή μπορούσε να καταλάβει¹⁷⁸.

Στη μάχη της Χαιρώνειας φαίνεται να κλείνει ο κύκλος του κλασικού ελληνισμού και αυτού που αντιπροσώπευε. Η πολιτική σταδιοδρομία του Δημοσθένη έληξε με αποτυχία. Κατά τον Sealey¹⁷⁹ «ήταν η αποτυχία όχι μόνο του πολιτικού αλλά και της πόλης του». Αυτό, όμως που θα πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας και αποτέλεσε το ευτύχημα είναι ότι η δύναμη που κατέβαλε τον κλασικό ελληνισμό δεν ήταν ξένη αλλά και πάλι ελληνική.

Ο Δημοσθένης ήταν πρώτα απ' όλα πολιτικός. Αναδείχθηκε όμως και σε *princeps oratorum* (Κικέρων, Βρούτος, §141). Οι συμβουλευτικοί του λόγοι αντανακλούν το αυξανόμενο ενδιαφέρον του για την ευημερία της πόλης στο σύνολό της.¹⁸⁰ Η υψηλή τέχνη των λόγων του πηγάζει από το στόχο του, να πείσει το ακροατήριό του και μάλιστα όχι οποιοδήποτε ακροατήριο που παρακολουθούσε την εκδίκαση μιας υπόθεσης, αλλά ένα ακροατήριο από συμπολίτες που πίστευε ότι θα πρέπει να διακατέχονται από το ίδιο

¹⁷⁷ Jaeger, 1979, 203, 228, 237

¹⁷⁸ Τσάτσος, 2000, 333

¹⁷⁹ Sealey, 1993, 219

¹⁸⁰ Βολονάκη, 2017, 2

πάθος με αυτόν για την ανάδειξη του μεγαλείου της πόλης τους. Και όχι μόνο να τους πείσει, αλλά και να τους ωθήσει στη λήψη αποφάσεων και στην έμπρακτη εφαρμογή τους. Όπλο του σε αυτή την προσπάθεια ήταν ο λόγος.

Έτσι, με γνώμονα πάντα το *συμφέρον* και το *καλόν* της πόλης του, η τέχνη του λόγου υπηρετεί την πολιτική του σκέψη και δράση και την αντανακλά: ο λόγος του είναι δυνατός, φυσικός (αν και έντονα δουλεμένος), παθιασμένος αλλά και μεθοδικός και πολύμορφος. Πρόθεσή του, η ανάδειξη της αλήθειας, ακόμα κι αν αυτή δεν ακούγεται ευχάριστη, με μοναδικό στόχο η *εύνοια* της πόλης προτείνοντας μόνο ό,τι αποσκοπεί στην ωφέλεια και το συμφέρον της¹⁸¹. Η επιλογή των λέξεων και των συντακτικών σχημάτων δε στοχεύει στο ωραίο καθαυτό, μολονότι εν τέλει το επιτυγχάνει, αλλά υπηρετεί την πρόθεσή του για ακριβολογία και πειθώ, με αποτέλεσμα ο λόγος του χωρίς να είναι πομπώδης, να είναι μεστός ιδεών και ακριβής.

Οι λόγοι του σχεδιάστηκαν για να έχουν αποτέλεσμα στο παρόν. Χρησιμοποιεί λοιπόν τη συμβουλευτική ρητορική ως μέσο της προσωπικής του φωνής και το ενδιαφέρον του έγκειται στο να περάσει στο αθηναϊκό κοινό τη δική του θέση προσαρμόζοντας ανάλογα και την παρουσίαση των συμβουλών του. Έτσι, ενώ στους πρώιμους λόγους του (*Περὶ τῶν Συμμοριῶν*), παρατηρούμε έναν «πολιτικό λόγο που περιέχει όλα τα χαρακτηριστικά της συμβουλευτικής ρητορικής: την προσοχή και ενδελεχή προετοιμασία που απαιτεί η κατάσταση και την υποταγή του ιδεαλισμού στον ρεαλισμό»,¹⁸² καθώς προχωράει η πολιτική του καριέρα και ενδυναμώνεται η εμμονή του και το πάθος του εναντίον του Φιλίππου, παρατηρείται έντονο το προσωπικό στοιχείο στην επιχειρηματολογία του.¹⁸³

Οι συμβουλευτικοί λόγοι του Δημοσθένη οδήγησαν στο απόγειό του το συμβουλευτικό είδος, με αποτέλεσμα ήδη από την αρχαιότητα να αποτελούν κανόνα πολιτικού λόγου. Μελετήθηκαν, έγιναν αντικείμενο θαυμασμού και μίμησης, αναλύθηκαν αλλά και επικρίθηκαν. Έτσι αποτέλεσε πρότυπο για τον Κικέρωνα στους δικούς του Φιλίππικους, προκάλεσε την αδιαφορία ή και την απέχθεια της φωτισμένης δεσποτείας, τον θαυμασμό κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Αλλά και σήμερα ο Δημοσθένης μπορεί να είναι επίκαιρος καθώς μέσα από τους λόγους του μπορούμε να

¹⁸¹ Βολονάκη, 2017, 15

¹⁸² Ό.π. 10

¹⁸³ Ό.π., 16

αντλήσουμε το στοιχείο της κριτικής επίγνωσης των πραγμάτων και του συνυπολογισμού του «άλλου».

Βιβλιογραφία

- Βολονάκη Ε.(2017) *ο ρόλος του πολιτικού συμβούλου στην κλασική Αθήνα: θεωρία και πράξη.*
- Γιαγκόπουλος Α. Ι. – Αραποπούλου Μ (2004) *Δημοσθένης: Κατά Φιλίππου Α', Ολονθιακοί Α', Β', Γ', Ζήτρος, Θεσσαλονίκη,*
- Γιαγκόπουλος Α. Ι. – Αραποπούλου Μ (2003) *Δημοσθένης: Κατά Φιλίππου Γ', Κατά Φιλίππου Δ', Επιστολή Φιλίππου, Προς την Επιστολήν, Περί τῶν προς Αλέξανδρον συνθηκῶν. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη*
- Γιατρομανωλάκη Ιωάννα (2001) *Δημοσθένους λόγοι «Ελληνικοί». Συμφέρον και δικαιοσύνη στην εξωτερική πολιτική της Αθήνας τον 4^ο αι. π. Χ. Ινστιτούτο του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα,*
- Δαμασκηνός Δ (2006) *Δημοσθένης, η ζωή και το έργο του. Σαββάλας, Αθήνα,*
- Δασκαλάκης Απ. (1960) *Ο ελληνισμός της αρχαίας Μακεδονίας, Αθήνα,*
- Διονύσιος Αλικαρνασσεύς (2003) *Περί της Δημοσθένους λέξεως, Άπαντα, Τόμος 16^{ος}, Κάκτος, Αθήνα*
- De Romilly J. (1988) *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία, μτφρ.,: Θεώνη Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Καρδαμίτσα, Αθήνα*
- Easterling P. E.- Knox B. M. W. (1994) *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας. Εκδόσεις Παπαδήμα. Αθήνα*
- Edwards M.(2002) *Οι αττικοί ρήτορες. Ινστιτούτο του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα*
- Gagarin M. (2003) *The oratory of classical Greece, Demosthenes, speeches 50-59, translated by Victor Bers. U.S.A.*
- Jaeger W. (1979) *Δημοσθένης, Διαμόρφωση και εξέλιξη της πολιτικής του. Μετάφραση: Δέσποινα Καρπουζα – Καρασάββα. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης. Αθήνα.*
- Καραβάς Χ. Ν.(1894) *Δημοσθένους Γ' και Β' Κατά Φιλίππου, Αθήνα.*

- Καζαντζάκη- Δρακωνάκη Ε. (2004) *Δημοσθένης Περί των συμμοριων (14) και συναφή θέματα Αττικής ρητορείας*, Επιστημονική επιμέλεια: Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου, Παπαζήση, Αθήνα
- Kennedy A. G. (2005) *Ιστορία της κλασικής ρητορικής*. Αναστασίου Ι., Νικολούδης Ν. Εκδόσεις Παπαδήμα. Αθήνα
- Lesky A. (1981) *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*. Τσοπανάκης Α. εκδ. οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη,
- Milns R. D. (2000) *The public Speeches, Worthington Ian. Demosthenes, stateman and orator*. London and New York.
- Παπανικολάου Κ. Ν. (1980) *Εισαγωγή στο έργο του Δημοσθένη, μελέτη*. Εκδόσεις Νέας Παιδείας. Αθήνα
- Pernot L. (2005) *Η ρητορική στην αρχαιότητα*. Τσελέντη Ξ., Σερέτη Β. Δαίδαλος. Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Pearson L. (1964) “*The development of Demosthenes as a political orator*”, Phoenix, p.p.94-109
- Sealey R.(1993) *Demosthenes and his time: A study in defeat*, Oxford University Press,
- Τσάτσος Κ. (2000) *Οι μεγάλοι ρήτορες και η ιστορία τους. Δημοσθένης. Οι τρεις Ολονθιακοί, τρεις Φιλιππικοί και ο λόγος Περί των εν Χερρονησω*. Μετάφραση, εισαγωγικά, σημειώματα και σχόλια. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι. Δ. Κολλαρου και Σ. Α.Ε. Αθήνα
- Worthington Ian. (2000) *Demosthenes, stateman and orator*. London and New York.